

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1976

A TARTALOMBÓL:

BERZSENYI DÁNIEL
EMLÉKENEK:

KERESZTURY DEZSŐ
PAKOLITZ ISTVÁN
VERSE

BÉCSY ÁGNES
TAKATS GYULA
TANULMANYA

MARTYN FERENC
RAJZAI

★

JEKELY ZOLTÁN
MAKAY IDA
TANDORI DEZSŐ
VERSEI

KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
TATAY SÁNDOR
SZÉPPROZAI

KOMLÓS ALADÁRRAL
BESZÉLGET
POMOGATS BÉLA

★

KOCZKÁS SÁNDOR:
JUHASZ FERENC
EPOSZAI

5

6,— Ft

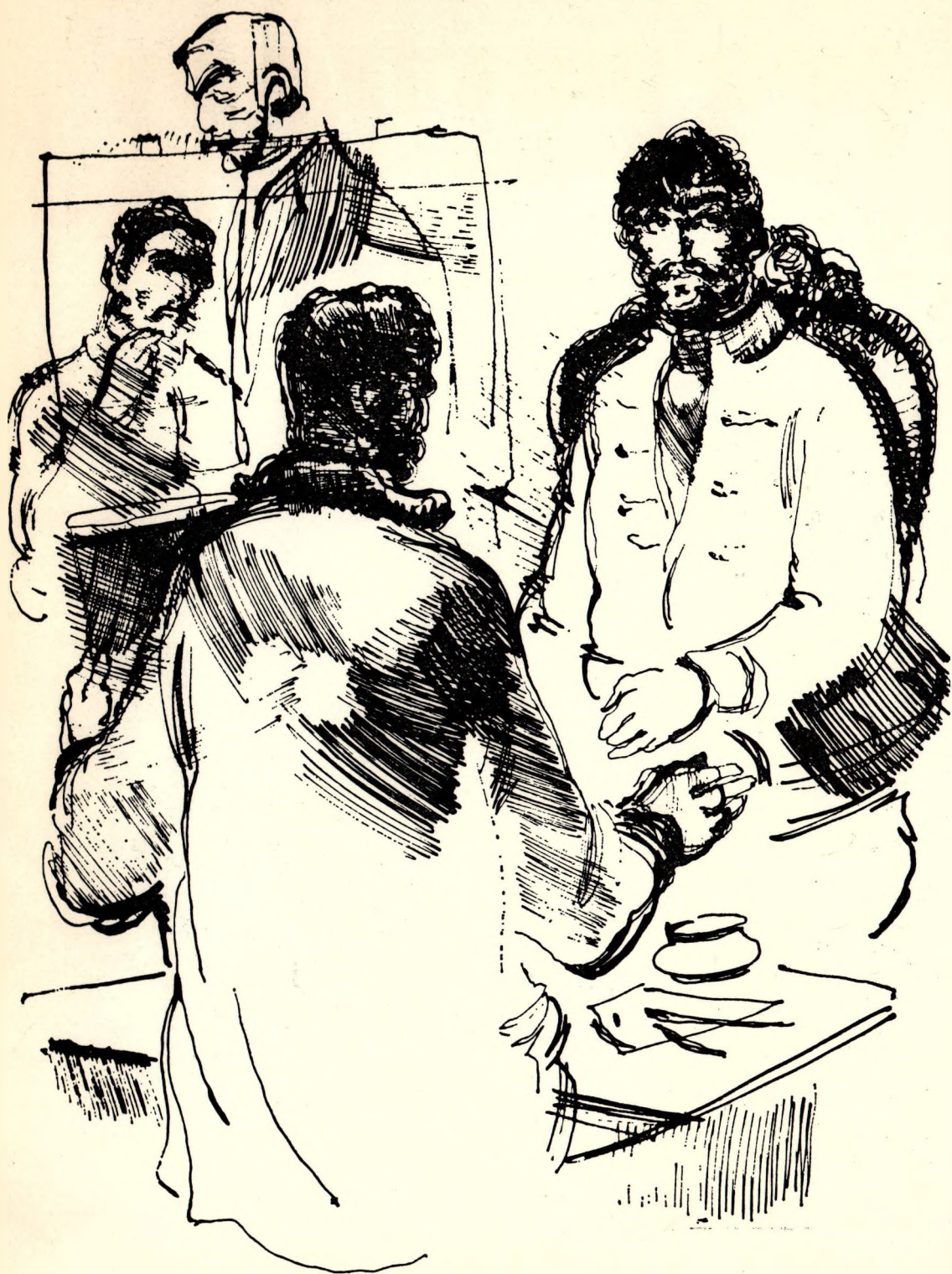
SZAMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BÉCSY AGNES
BISZTRAY ADAM
CZELE GYÖRGY
DOBAI PÉTER
FUNK MIKLÓS
FUTAKY HAJNA
JÉKELY ZOLTÁN
KÁRPÁTI KAMIL
KELEMEN LAJOS
KERESZTURY DEZSŐ
KERÉK IMRE
KOCZKAS SÁNDOR
KOLOZSVARI
GRANDPIERRE EMIL
KOMLÓS ALADÁR
LACZKO ANDRÁS
MAKAY IDA
MARAFKÓ LÁSZLÓ
PAKOLITZ ISTVÁN
PALÓS ROZITA
POMOGÁTS BÉLA
SZIGETHY GÁBOR
TAKÁTS GYULA
TANDORI DEZSŐ
TATAY SÁNDOR
TAXNER ERNŐ
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

MARTYN FERENC

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIX. ÉVFOLYAM 5. SZÁM

1976. MÁJUS

TARTALOM

Berzsenyi Dániel emlékének

KERESZTURY DEZSŐ: Barbár hattyú (vers) - - - -	387
TAKÁTS GYULA: Harmónia és Diotima (<i>Berzsenyi és Hölderlin párhuzamok</i>) - - - -	389
BÉCSY ÁGNES: Berzsenyi - Odüsszeusz (<i>Egy lírai önarckép elemzése</i>) - - - -	398
PAKOLITZ ISTVÁN: Exodus (vers) - - - -	405

*

TATAY SÁNDOR: Öttorony (elbeszélés) - - - -	406
JÉKELY ZOLTÁN versei: Frontbetörés, Évszakok - - -	411
MAKAY IDA versei: Ti lobogjátok, Hallgató barát, Mielőtt	412
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: A szerencse mosto- hafia (regényrészlet) - - - -	413
TANDORI DEZSŐ: Négy szonett - - - -	429
CZELE GYÖRGY: Kiűzetés a Bölcsesség Házából (elbeszélés) - - - -	431
BISZTRAY ÁDÁM: Júdás (vers) - - - -	441

*

FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték (Camus: <i>Caligula</i> - Hernádi Gyula: <i>A tolmács</i> - Tamási Áron: <i>Ösvígasztalás</i>) - - - -	442
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - -	449
DOBAI PÉTER: Megint (vers) - - - -	455
PÁLOS ROZITA versei: Szavaim, Sors - - - -	455
KÁRPÁTI KAMIL: A légtornász haláláról álmodik (vers) -	456

*

KOMLÓS ALADÁRRAL beszélget POMOGÁTS BÉLA – – 457

*

KOCZKÁS SÁNDOR: A folytonosság sodrában (<i>Juhász Ferenc: Három éposz</i>)	– – – – –	463
SZIGETHY GÁBOR: Szécsi Margit himnuszai	– – – –	466
FUNK MIKLÓS: Balázs József pályakezdése	– – – –	468
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Sziládi János: Reggeltől reggelig	–	470
ZENTAI MÁRIA: Gyurkovics Tibor: Szeretlek, akárki vagy	–	472
LACZKÓ ANDRÁS: Raffai Sarolta: Ne félts, ne félj	– –	473
KELEMEN LAJOS: Tóth Judit: A tér visszahívása	– – –	475
KERÉK IMRE: Baka István: Magdolna-zápor	– – – –	477
ARATÓ KÁROLY: Pálos Rozita: Úton	– – – – –	478
Angyal Endre	– – – – –	480
A Jelenkor krónikája	– – – – –	480

K É P E K

MARTYN FERENC Berzsenyi-sorozatából
(Nádor Katalin fotói)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72,— Ft.

76-1144 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906

Armenia-vezetők, hanem a magyar főbíróságnak
töpregettek, hogy a magyar nyelvű ügyek
nek forsa arányos a nemzeti jogrendszerrel.

T. Gp.

Barbár hattyú

– Berzsenyi Dániel emlékének –

I.

*Lehetett abban valami megmosolyogtató bumfordiság,
ahogy a tömzsi, rövid kezű lábu tiú sűrűvérű apja
arcába vágta: „nem szül gyáva nyulat Nubia párduca!”,
s világgá ment – igazi szittya vér, ki fegyelmet
nem tűr! – inkább a somogysági vadonba bujdosik, –
de azért rokonok baráti körébe tér, s szelidülten
küldi – már maga gazdája – gyermeki szeretet-zálogait
ama két-szoba-konyhás, doh s pipafüstös kúriába,
melynél még nem szebb az övé.*

*Ki csodálkoznék, hogy aki – úgymond – számos németet
egymaga vetett Sopron tavába, épphogy érett
leányt választott asszonyává s azt együgyűségben
meghagyta halálra: ne páváskodjék, legyen gazdaasszony,
mert munkával s takarékossgal akart szerezni
– s szerzett is! – földet, szőlőt, jószágot – hogy e barbár
lángzó szívvel táncolt, szép udvari mód, kedvvel csevegett
művelt hölgyeivel, gavallérként: dalolva a dalt szeretők közt,
s tisztelvén a poétriát.*

*De mégse utolsó már, hogy aki azt mondotta: isten
szól általa s könyvet ha olvasott, eltépte, saját
ispánjaként gürcölt; éjjel gyertyafénynél hosszan
csiszolva tömte görög nevekkel verseit: – bibliotékát
gyűjtött s nem csak a szélűtt híreket, de tudta
a nagy költőket is, okosan írt levelet s vidékiesnek
vádoltatván: méltó válaszádsra megtanulta
a kortárs széptudományt s pipás, „különöske” niklaiként
lett bölcsész akadémikus.*

II.

*Döcög a vén hintó; csak két ló húzza, de már az övéi!
Messze maradtak Sopron tornyai, kertjei, boltos
hűs kapualjai, messze az eltanácsoló iskola is, már
kék párába zuhant az Írott-kő és a szülőház
Munkács-börtöne; büszkén nézett vissza, szeliden
várta új otthona; áttetszőn, nagymessze sötétlett
fájva a Ság teteje, Bakony erdeje; szőlők közt, Balaton
partján járt, holdfényben gerjedező vize mellett,
s niklai új házában holtáig tétette le ágyát...*

Döcög az új hintó; emelé már gazdáját; ime Keszthely
 várt rá, és palotájából ölelőn sietett ki elébe
 Festetits: ott írók közt költő lett; riadozva ragadták
 szép adomány-paripái; köszöntve fogadta Fehérvár,
 s Pesten a kispapok, versei közreadói; s már Buda látszott:
 ormárol sokezernyi hajóval, népsokasággal a roppant
 árként partszakító nemzet, a növekvő tiszta jövőndő;
 s hogy deresült-hajún is tárt szívvel nézzen elébe,
 várt, felszegve fejét és multja fölé magasodva...

Fut, siet ifju rajongókkal sok gépkocsi; ritkul az erdő,
 párás csend a falún, már Berzsenyi egy sem lakja a házat,
 itt-ott sejlik az emlék; új raj hoz koszorút és
 új izgalmakat; árnya se jár vén fái alatt; egy
 zord érc-oszlopon ott a neve, emléksarok is, ezt
 v a t e s n o b i l i s á n a k emelte megyéje, mivel, bár fulladozott
 s egymaga volt köztük, az új útról, mellyen új had özönlött,
 visszariadt, felhőbe kapaszkodván, dermedt Ikarusként
 hullt a Somogyság mély vadonába...

III.

Túl az élet delén lassan már hervadoz a liget,
 csak az álom hozza fel újra a Kedves szívégető szemét,
 mely ezer tört nevet belénk, s ébredvén csak zokogunk.
 Dicsőbb emlék a honra tekinteni vissza, mely óriás
 férfiak láng ölén új létre ocsudva, nemesült derűvel
 sugárzott vissza rájuk, szent törvény tábláit emelvén.
 De feslik a bimbó, hamvad a láng, mind idegenebbül
 néz ránk vissza a világ árján süllyedező hajónk:
 végső ködbe vesző, hideg nap.

Az ész az Isten! – szólt bajuszát tépdesve a nyers,
 szittya szívét zabolázó férfi: úgy vélte, hajnalodik,
 s megmosakodva az éjben, minden kristálytisztá, zengő
 fénybe magaslik; a szenvedélyek szeliden lehajtják
 fejük a Múzsák lábaihoz, a Gígász se sziklát tör, de
 állatait simogatja; az erő gyengéd tegyelem bennsősége.
 Am a varázstükör eltörött: kimeszelt falai börtönéből
 csak az égre nyílt út, az éter mind jegesebb levegő lett,
 s istenek árnya csupán a költő.

Oltárt emelni, ha léthei szél fú, villi-tánc
 int már, az olimposzi fény csak viz-tükrök ragyogó
 tündér-csalatása, a hattyúk nem a szenten-józan habban
 úsznak, csak közönyös vizeken?! – Etnák öléből
 kiömlik mégis a láva, bár megdermed a valóság
 jégmezején; vizek árja partok közt ragadoz igazán;
 a képzelet kell, hogy betöltse a ránkmeredő Ürt,
 a csend: őrizni sulyunk, a dal: feltörni egyre, akár
 karszti buvópatak, éledő láng.

HARMÓNIA ÉS DIOTIMA

– *Berzsenyi és Hölderlin párhuzamok* –

1.

Műveik sem kerültek egymás kezébe, és olvasva őket, mély rokonságról vallanak. Hölderlin öt évvel volt idősebb és hét évvel túl is élte Berzsenyit. És messze volt a württembergi Neckar-folyó és a somogyi, mocsárszéli Nikla. De közös idejük és koruk faláról, mert egy szellem sugallta őket, érdekesen összecsengő visszhanggal felelnek, környezetük más-más színével, szólítójuknak a Szépnek és a Természetnek. Mert e kettő együtt az, akiket ismerni sejtettek. Akikhez törekedtek és akikbe vetették minden hitüket az ember, a nemzet és az emberiség megmentésére.

E megmentő Szép filozófiája és Természet eszménye és fogalmazása a 19. századforduló európai nagy lírában egygyökerű. Ez a platóni indítású szép eszménye Goethét és Schillert is elragadta, de más hatással szólította és vitte és másképp az angol romantikus új-helléneket: Shelley-t, Keats-et és Byront. A forradalmi szívű Shelley-nél a természet nemcsak a Szép, az Igazság, de maga az Isten megtestesítője is. Keats-nál „A Szépség Igazság, az Igazság Szépség”. Byronnál már a rajongó és önkiélő romantikán túl egy sajátjából fegyerzett zászolóalj ereje is a görög szép és nép felszabadítására. Hölderlin életművében is mindenben ez a Természet az eszménykép, de éterien szárnyaló romantikával. A vele oly rokon Berzsenyi is szárnyal, de már Horatiusian vagy Széchenyien földönjáróbb. Hasznos célokért harcoló. Ebben az irányzatban végső kicsengésükben Hölderlin és Berzsenyi élete és költői műve áll egymáshoz a legközelebb. Az európai új hellénizmus nagy költőket felmutató eszményvilágába és névsorába a Berzsenyi teremtette lírai világ beletartozik. Mégpedig igen egyéni színekkel. A Berzsenyi-mű föl-föl fénylő hatásán túl, minden bizonynal mégcsak ezután kerül igazi megismerésre, akárcsak Hölderliné századunkban. A sokban közös belső jegyek és páratlan formatökélyük is erre viszi ezt a nagy lírát. Erre, mert olyan egyetemes eszmevilágú és olyan örök emberi és oly emelkedett, amely minden nagy költészet és siker biztos jegye.

2.

Egyéniségükben és természetükben is közös vonás a mérhetetlen, a „summa sensibilitas”. Berzsenyit ez a nagy melankóliás érzékenység vad föllobbanásokkal és gyakori „félbolond és féldühös” kitörésekkel kísérte élete végéig. „Romlott hypochondristának” nevezi magát és óráit „fekete óráknak”. És ugyanakkor, Berzsenyi szavával, mindketten „mágiás képek és arany álmodások” költője. Ez a magyar költő, akinek a lelke „oly sötét és hideg mint az éj s nyugodt mint a sir” és aki „félhalálban él”, ő áll a századforduló nagy költői közül legközelebb a hölderlini éjszakához. A legközelebb, még ha makacsul égeti is niklai sötétjében a jövőért és igazáért és az emberiségért az egyetlen gyertyaszálat. Indítóját e lelkiállapotnak és ennek a két költői életstílusnak legtalálhatóbb megfogalmazását Hölderlin 1798-as levelében találjuk: „Hisz sokan elpusztultak már, akik költőnek születtek. Nem élünk költői égőv alatt. Ezért tíz ilyen plánta közül alig nő fel csak egy is.”* Mintha Shelley,

* A levelekből és a Hüperiónból az idézetek Szabó Ede, a versek Bernáth István fordításai.

Byron, Keats, Puskin, Lermontov, s a maga sorsát is előre jövendölné és Csokonaiét és Petőfiét és az elhallgatott, keserű mosollyal „recensealगतó” Berzsenyiét is. E levelét Hölderlin írhatta volna nemcsak fivérének, de épp Berzsenyinek, mert ismeretlenül is, így fogalmazta meg ezt a hangot a rokon lelkű Berzsenyi „A költő és a sors” című versében:

Honnét van, hogy az ég, a fátum vagy görög Áte
Majd minden jámbor költőt és büszke genieket
Annyira üldöz most, hogy azok majd mind siralommal
Töltik el a Helikont s civakodnak fátumaikkal?

S egyenesen magárafordítva:

Engem is üldöz az ég, a fátum, vagy görög Áté . . .
Üldöz s faggata már pólámban, s faggat örökre,
Mint minden jámbor költőket s büszke genieket.

Egy hangvétel, egy világérzés, melyből a kiutat keresi a két költő a nyomasztó égöv alól. „A kielégületlen becsvágy” épp úgy „búskomorrá” teszi Hölderlint, mint Berzsenyit, mert becsvágyuk egyként sértett is. Sükösd Mihály szépen érzékelteti azt a lelki nyomást, amit a szeretetre vágyó és barátságot sóvárgó Hölderlin Schiller „fő-lényétől” szenvedett. Tegyük hozzá még Goethe zsenit föl nem ismerő tartózkodását is. Hasonló ez Berzsenyinél is. Az ő búskomorságát élete végéig táplálta furcsa viszonya Kazinczyval, megtévezve a gyógyíthatatlan Kölcsey csapással. Mintha csak a sors, a „görög Áté” eszköze lett volna Kölcsey.

Egyetlen menekülés mindkettőjükénél a műben megteremtett boldog és szabad és szép világ. Ott, a nagy kortársak között is magányos Hölderlin álma épp az, mint itt, a szerűn és berekszélben egyedülálló Berzsenyié. Hölderlinnél Diotima és Berzsenyinél Harmónia szerelme és ihlete. Hölderlin levelével „isteni óráknak” nevezi ezeket, „midőn a boldogító Természet öleről térek haza, vagy az Ilisszosz platán-ligetéből, ahol Platon tanítványai közt ütöttem tanyát, s szemem a dicső szellem röptét kíséri.” . . . Ide akar kikötni, ilyen partra szállani Berzsenyi is. De míg Hölderlin a Hüperion ábrándvilágában bolyong, addig Berzsenyi „osztályrészü” a göröggé, latinná teremtett, eldűgött somogyi valóságot varázsolja. „Oh te, elzárt hely, te fogadd öledbe – A heves ifjút!” – Hölderlinnél nem a testnek, a léleknek van hazája. A szellem jár szabadon, Berzsenyi szavaival, „gyönyörű Larisszában”. Szemünk előtt röpköd az ő Hüperionjában ott, ahol sohasem volt, de mégis köztünk ragyog, mint Berzsenyinél „szentelt ligetek homályán – Tiburi forrás”. Berzsenyi, hogy a sorsot legyőzze, a talpa alá teremtett magyar Hellaszt. Így akart Harmóniával itt szabad és boldog lenni:

Van kies szőlőm, van arany kalással
Biztató földem: szeretett szabadság
Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől
Kérjek-e többet?

Azt kéri, hogy mint Hölderlint Diotima, őt Harmónia ne hagyja el. Ez a Berzsenyi-életstílust segítő műzsa. Átvitt értelemben Camoena! Mert ha az „édes poézis és szerelem” vele marad, akkor ez a pásztori és halásztanyás táj, ez a márványtalan és bábér és narancsliget és szentélyek nélküli „vadon tájék kiderült virány lesz – Gyöngé dalodra.”

Hüperion – Hölderlin világa ott ragyog egy képzelt Hellaszban, „ahol a hajnal-pír száz hóborított bér fölött játszik, a Helikon és Parnasszos pompás vadona és Sziküön édeni síksága között”, ahol „diadalmas félistenként tajtékzott a csillogó öböl”.

Berzsenyi a magyar táj ligeteiből és képeiből épít ki Pannóniában magyar hüperioni környezetet.

Termékeny mezeid mennyei harmatok
Mossák, s csüreidért Európa irigyel.
Itt édent mutató sorhegyek oldalán
Bacchus tölt poharat, s néked az isteni
Nektár legnemesebb vedreiből merit,
Itt Arkádia zöld halmái nyillanak,
Hol Pán legjelesebb barmok után dalol...

Nemcsak a költő megjelenítő és lelketadó erejétől, de a maga harmonikus természeti adottságaiban helléni ez a táj. Berzsenyi, aki sokat kocsizott és lovagolt e berkekben és látta a Balaton és a vulkáni és mészhégyek derűs ölelkezését, ő ebben a magyar Attikában szinte természetes megindultsággal barátkozott a Helikon lányaival és írt himnuszt is Keszthely isteneihez. Amely tájat, mint magyar hőrosz Festetich méginkább Helikonná tett. Hozzá emberközélből szólhat a költő. Akár Hüperión–Hölderlin szavaival is: „Te nyitottad meg újból Akadémosz ligetét”. – Ilyen a magyar hüperióni táj. Így ragyog klasszikus metrumokban a Berzsenyi műben valósággá és magyar reménnyé a hölderlini Heliosz-vízió:

Oh lakjatok hát e kies ég alatt,
Bájljátok ide Enna virányait
És a virágzó Attikának
Hajdani szép ideit s Saturnust,

Hogy vérrel ázott századaink nyomán
A szent pálma arany bimbái nyiljanak,
S e kis magyar Weimar öléből
Lássá hazánk kiderülni napját.

Ebből folyóan végső feladat, Hölderlin szavával, „az emberi nem kiművelése”. Berzsenyi szavával pedig „a hasznos széppel” nemzet teremtés. Újjászületett erényekkel a rossz égöv alatt egy „romlásnak indult hajdan erős” nemzet boldog jövőbe indítása:

Mennyi tündér báj s ragyogó kilátás,
Mennyi andalgó öröm és reménység,
Rengetett, édes Csalatás! öledben
Mágus erővel.

Egyre keresi a teret és remélve teremti a reális hüperióni szép világot. Keresi a kiutat, mert mocsárba fojtja a kor és a magány. Úzi a dicsőségvágy és keresi, mert gondolatvilágával kilóg az osztályából is. Keresi, mert nincs harmónia a valóság és az ideál, az élet és az eszmény között. A mű közben versben kikristályosodik, de ez a Hölderlin–Berzsenyi is egyre inkább érzi, hogy műve hiábavaló profétálás. Még hívei között is olyan remete, aki szép ménese és zsongó méhei és nyájai között is elfojtott tettvágy csupán. Egész lényé tele segítőkézre vágyással. Byron a vers mellett e vágyakat ki is élhette és Széchenyi is. Ő Niklán, mintha egyre jobban csak a lefojtottvágyú, romantikus-realista maradna. Egy se nyugati, se keleti mezei életforma közé szorult magyar Hüperión. A keserűség vadul szakad rá:

Álmaim tűnnek, leesik szememről
A csalárd fátyol, s az aranyvilágnak
Rózsaberkéből sivatag vadon kél
Zordon időkkal...

A barátaitól meg nem értett Hölderlin is írhatta volna e sorokat, melyeket a barátaitól még meg is támadott Berzsenyi írt, lemondó sóhajjal a Barátaimhoz versében:

Látja, és keblét szomorún bezárja,
Nem szeret semmit, de nem is gyűlölhet;
Szíve óhajt még, de üres vadonban
Hal kinyögése.

Hölderlin ekkor már a tübingeni kis toronyban énekelget. Ő pedig a somogyi berekben egyre csak makacsabban készül, Harmónia segítségével, a földi Hüperión-világ megtalálására. Egyre több „fekete órával” lelkében és egyre mélyebb sebekkel a szívében készül, az „arany középszer” arányaival épült házában, amely Hüperión elképzelt görögföldi háza is lehetett volna.

Háza szent templom, maga áldozópap,
És az áldásnak poharát kezében
Istenek töltik kimeríthetetlen
Égi itallal.

És környezetét pedig, csak a maga mentségére is, mert ilyennek akarja látni épp a hölderlini sors előli meneküléssel, ilyennek festi:

A vig pásztori kor gyermeki közt lakik:
A természet ölébe dől,
Annak nyújtja kezét s mennyei csókjait.

3.

Berzsenyi 1816-ig, tehát versgyűjteményének második kiadásáig, a maga mentségére igyekezett megteremteni ezt a magyar–görög költői világot. A szíve és természete szerinti művet, melynek a líra és az élet összehangzó harmóniáját és lényegét kellett volna sugározni. Egy életstílust és költői remeklést hozott létre, melyet azonban a sors nem engedett érényesülni. Épp fölragyogása után. Se alkotója életének kiegyensúlyozására, se pedig, mint költői művet, hogy az tovább teljesedjék. Talán úgy is mondhatnám, hogy olyan villám éri ezt a magyar hüperióni derengést, hogy abból ezután már nem a jövő fénye, de költőjére is „zordon egek” árnyéka borul. Hölderlini lesz körülötte a magány. „A virtus útját szörnyetemek lesik.” Éles fénnel riasztották föl teremtető, reális és álmodott világából. Ekkor lépett eszméinek költői honából a nemcsak érzett, de szinte kézzel és ésszel megragadható mintái közé. „Pályája küzdés.” Most és így lett a természettől-költő elméleti és tudós költővé. Alig írt versekkel, de azzal a reménnyel, hogy „Talpa alá szegi a chimaeriát”. És lett a mezei, született lirikusból a 19. század első felében a „lebengödsi” Kazinczy mellett a magyar vers legműveltebb tudósa. A poétika titkainak és a „vers születésének” és végső értelmének első magyar költő esztétája. Tizenhárom év önrágó magányában és makacs elemzéseiben és szép villogásaival így készült el a Poétai Harmonistica, melyet egyrészt a megtámadott természetes, eliziumi költészet igazolására, de végül is olyan magyar Hüperiónnak szánt, amely tételeivel a legfőbb és leghasznosabb széphez vezetheti a magyar poétát és a magyar költészet irányát.

Nem prófétáló, de racionális mű, amely minden eseménykeret nélkül mondja el, – nem úgy, mint Hölderlin a Hüperiónban – a Szépről Berzsenyi eszméit és a szép élet titkáról a reményeit. A magyar költő vívódása ez a méhesben és a diófa alatt, hogy megtalálja és leírja, nemcsak a tökéletes vers, de épp a poézisen át az emberiség tökéletes életformájának mélyen hitt „receptjét” is. Hogy miként születhet meg és hogyan sugározhat igazat és jót a Szép. Olymposz hogy emelkedhet a mo-

csári berekszéiben, ahol élt és ahová még mélyebbre taszították épp az ő meg nem értett Harmóniáját, aki ugyanúgy Múzsája és egy vele, mint Hölderlinnel volt Diótima. Itt már nemcsak somogyi, de Európára tágitott a mocsár és a Szép megtalálása és fölmutatása is. Művében egyetlen szereplővel, a költővel és az őt láthatatlanul körülvevő, de sugalló erővel.

Mély sugallásod kiemel magamból,
Sátorod csendes keblébe intett...
S Lethe árad rám! elemészik a föld,
Lelkes étellel ragad édenébe...

Harmónia, avagy a Harmonistica szavaival „az erkölcs és poétai szépek” világába, melyek „egy kűtfőből, a szeretetből erednek”. Ezért harcolt Berzsenyi mint Hüperiön és Hölderlin és Byron is. Az ódázó, az álmodozó és a harcos, a görög ideálért, – realizálva „Új Görögországért”, – a költészet és eszme és a kard fegyverével, hogy a világban új, harmonikus hazát teremtsenek. Hüperiön és Berzsenyi egyért harcol. Még nevük mellé is egy és ugyanazt a „remete” jelzőt teszik, amely nemcsak állapot, de hősiens megszálott, puritán szilárdságot is jelent. Tehát ott „Hüperiön vagy a görögországi remete” és itt pedig Berzsenyi, vagy a somogyi „niklai remete” harcol. Eszményeik arca platóni fénnel ragyog. Megszemélyesítője ott Diótima, itt Harmónia. Hölderlinnél a Természet és a Szép együtt Egész és így együtt halhatatlan. Berzsenyinél „minden poétai szép egyszersmind természeti szép”. És mindkettőjükénél a Természet maga az Igaz, a Jó és a Szép, s mert az ember is a természet gyermeke, tehát a természetben benne van a poétai szép is. De épp korukban ez a Szép, azaz Diótima versszavával

... a lélek Napja örömkora már lehanyatlott,
éj van, a fagy csikorog, s bőgne a szélviharok.

A Neckar és az Alpok és a mocsár és a Bakony körül is, a világban, társadalomban és a lelkekben is „zűrzavarok”, „harcok zsvajva” és csak a költők vágya:

Töltsd meg e nép szomjas szívét, örök életű szépség,
vár lakomás asztal, várnak a templomaink!

És Berzsenyi ugyanezzel a képpel a Harmonisticában, mint Plató „az agathon vacsorán Diótimával”, most itt együtt, Berzsenyi–Platon fejtegetik „a szárnyrakelő lélek játszi képét idézve” a Szépet és „a görög Szép culturának menetelét”. Ennek lelkének lényegét, „gyönyörét”, „boldogságát”, melynek megtestesítője Hölderlin világában Diótima, Berzsenyinél pedig Harmónia.

4.

Így jelenik meg a napóleoni dúlt korban és a szentszövetségi zsarnokságban Hölderlinnél és a Poétai Harmonisticában „a poétai szép”, azaz a „legfőbb szép”, úgy mint a remény, mert a szép egyenlő náluk az éppen hiányzó szeretettel és a még inkább hiányzó harmóniával. Berzsenyi szavaival „a harmónia nem egyéb, mint a szeretet érzéki jelenete”. Olyan, mint Diótima, „aki Eros kozmikus jelentőségét, mintegy misztikusan” sűríti a Hüperiönban. A Platont idéző Berzsenyi a Harmonisticában a poézist „Diótimával lelki szerelemnek, lelki nemzésnek s az öröklét isteni értelmének és ösztönének” mondja. Hölderlinnél költőien elvont hangvételű hittevés a jó és igaz mellett. Berzsenyinél a világos próza formájában már gyakorlati hittevés is, mert a „poétai szép” a Poétai Harmonisticában, mint „legfőbb teremtő erő”, mint „a szeretetnek és értelemnek” ... „harmóniás vegyülete” jelenik meg. Tehát célszerű

teremtő hasznosságot jelent. Azt az okosságot és morált jelenti, amely éppen hiányzott abban a polgárosuló feudális társadalomban, melyen változtatni akartak s amelynek hajdani „harmóniájában állott a görög poézisnak és egész görög kultúrának nagy harmóniája”. Végző kicsengésében tehát a Poétai Harmonistica, azaz „Magyar Hüperion” új társadalmi és erkölcsi rendet sugárzó esztétikai tanulmány. A vers pedig így, bár napja a Szép, mégsem elefántcsont-torony csillaga, de a „hasznos szépek” hirdetője, mint a görögöknél volt. A lelket és cselekvést, a Harmonistica szavaival, „élettökélyre és életterjesztésre, ezek által pedig legfőbb gyönyörré és boldogságra” serkentő erő, „mert legemberibb szép az emberszeretet”. – Csak túlszép hangok lennének ezek a hazai nem éppen költői „égőv” alatt? – Nem hiszem. Épp a reformországgyűlések előfutáraként és a Széchenyi és Kölcsey és Petőfi eszmevilág hangjaként igenis reális értelműek e „Magyar Hüperion” vallomásai a versről. Épp a poéták és a poétai lelkű magyar nép körében, hogy a költészet, mint a görögöknél, épp úgy nálunk is „nép religio” legyen. Nem misztikus és romantikus álom és szentimentális kazinczys stílus. Reális életstílus, „mert a képző szellem olyan isteni tulajdona az emberiségnek, mely nem csak egész földi életünket megszébbíteni képes, de „boldogítani ösztönöz”. Ekképp szóltak és erről Berzsenyi Albionból kiüldözött kortársai is Velencében, Speziában, Rómában és Missolonghiban is. Mert a szép így „egyszersmind ösztöne valami szebb életnek és religiónak”. Tiszta és új távlatú és az esztétikán túlmutató a Poétai Harmonisticában Berzsenyi szava. A megörögzött társadalomra és mozdíthatatlannak tartott világnézetre veti próféciáit, nem oly tüzelt, mint ahogy ódáiban szólítja a szépet és csapja a rosszat, de keményen kopogó, akadémikus, szenvedélyes hitű prózával vall a szebbet hozó „harmóniás szépről”. Ez az ő szép kultusza!... Ezekután világos, hogy éppen nem zárja ki az „új világnézetet” a poézisból. Csak azt mondja, hogy „a költészetben nem elég az új”, hanem, hogy igazán az is legyen, egyúttal a legszebbnek kell lennie. Így kell nézni az ő esztétikájának új és szép viszonyát... Mert nála a szép, azaz legszebb, mint a jó, igaz és szeretet és hasznosság egyesítője, világos, hogy előremutató.

Magyar hellenisztikája, mint életstílus lépne ki a versből és az ő „Magyar Hüperion” világa maga a kézzelfogható hasznosság lenne a népre, a nyelvre és virtusra is. Széchenyi föl is ismerte, hogy mit jelentenek e sorok. „Mert a poézisnak mint a cultura legemberibb s legközőnebb terjesztőjének, minden célja az emberi közönység képzetében és boldogításában egyesül.” Ezzel és így, bár elképzeléseit – „a poézis rózsaszín ujjai – Fonják azt az öröm gyenge virágiból”, mégis így realizálva azokat, e nagyra látó életmű egyszerre nyer örökértelmű célt és magyarázatot is.

5.

A Berzsenyi- és Hölderlin-szépségideál lelki indítója és esztétikai, és filozófiai fogalmainak származástáblája is igen hasonló. Indítója a használni vágyás és a sértettség. Azoké, akiket a sorsuk kivetett abból az édenből, melyet álmodtak. Hölderlin szavaival: – Én zizegő bereknek – harmóniáján – s szerelemre virágok – közt növekedtem. – Berzsenyi szavaival: ahol – „Rebdezett szívem kies édenében: – Mint ama boldog ligetek lakója” – A két költőt nemcsak képletes értelemben, de Berzsenyit valóságban is e szép berekből a mocsárba vetette a sors. Berzsenyi is írhatta volna két-három évvel később a „Kurta dalt”, amikor a somogyi Nagyberék Nikla-Tomi-jába került. Ahol csak iszap volt és pásztor és halásztanyás világ. Görög tengerek helyett mocsár. Írhatta volna, úgy mint a megalázott, fölösleges házitanító, mert mindkettőnek már életük delén daltalan lett a sorsa:

„Ily kurtára fogod, régi dalos? Talán
nincs kedvedre a dal? Ifjú reményeid
napján még nekikezdtél
s nem birtad berekeszteni!”

Sors és dal – közösek. Alkonyodik. Hogyan
lennék boldog. A Nap messze, a föld hideg,
borzongás ver, előttem
csapdos, surran az éjmadár.

1798-ban Hölderlinnél ugyanaz a lelkiállapot, mint amely Berzsenyinél 1808, majd 1817 után jelentkezett. S a „hogyan lennék boldog?”-ra két rokon-indítású és -célú más-más színű alkotás a válasz az éjmadár szárnya alól. És Hölderlin mellett három év boldog-szenvedés után már ott áll, nem az álom, de megalkotva a Hüperión. A Szépség. Hölderlin a Hüperiónnal a durva valóság világába, vagy úgy is mondhatjuk, a szép Természet világába egy segítő, az emberi természetnél jobb és szebb költői természetű valóságot teremtett.

Berzsenyi pedig a Hüperión megálmodott hellasi tájai helyett a Poétai Harmonisticában a lényeg képzéshez egy költői képletet szerkesztett, mely ha megoldást nyer, úgy nemcsak a magyar költészet és költő kerül az Olymposzra, de hiszi, hogy az „emberi nemzet” is. Hölderlin lelke akkor már elsötétült. Berzsenyi pedig lelki sötétségben küzd. A le nem irt felőrült, de „féldühös” állapotban, mintegy görög tragédia színpadán. Két szereplős párbeszéddel, a múzsa és a költő között, hogy bizonyítsa és fölmutassa a maga szépének és a költészeti eszményképnek az arcát. Egzaltált, mágiás és mégis reális próféta a közösségért, a magányban, egy nagyon is ingó talajú kódos tájon, ahová már Keszthelyi Helikona is messzi.

Mindkét költőt a „Legjobb” és a „Legszebb” eszménye kísérti és vigyáz is rájuk. Hüperión szavaival: „nem tudok beszélni róla, de vannak órák, midőn a Legjobb és a Legszebb mintegy felhők közt megjelenik és a sejtő szeretet elé a beteljesülés ege tárul.” Ennek megtestesítője Diotima, akivel egy szentimentális élmény-sugárzásban „élt”. Berzsenyinél, Diotima az arany-középszeri Hellén-magyar realizmusával, Harmóniává lényegülve, szinte e világi alakban jelenik meg. Berzsenyi Legfőbb-szépe a földi szeretet alakjában, mint „az egész emberi nemzetért áldozó szeretet.” Harmónia maga a „hasznos szép”. A Hüperiónban a szeretet, mint mennyei realizmus, a Poétai Harmonisticában pedig, mint a mezei realizmus eszménye vonul végig. Hölderlinnél képekbe varázsolt tündéri képek. Berzsenyinél megváltásra szánt, izzasztó, emberi képlet megvalósítható titkaiként. Végsőfokon mindkettőnél „az örökkön örök Szép” Természet másolása. Egymás mellett olvasva műveiket, olyan érzés támad az olvasóban, hogy a világirodalomban ez a két nagy költő a Goethe-Schiller és Byron-Shelley kettősök mellett egy egészen más nagyságot képvisel. Az éteri szépre és földi jóra vágyás és törés különösen szép ellentétű, de egy eszményt képviselő zsenii voltak. A Föld és az Ég erejét egyesítő Szépben hittek. Hitték, hogy a Szép, mint a költők gyermeke, hasznos lehet s azt is, hogy a költői szép eget-földet egyesítő ereje egy a természettel és így a poétai műben a világ és a természet együtt él. Berzsenyi szavaival „az igazi poézis, ez a tündér világtükör, minél inkább poétai világtükör, annál inkább nem egyes színeit, hanem mindenkor egészét mutatja az életnek.” Hölderlinnél „egyetlen kehelyben egy világ minden öröme”.

Berzsenyi művével olyan költői és gondolati világáramlatba vitte költészetünket és sűrítve csak „A poézis hajdan és most” című egyetlen versalkotásával is, amely épp most napjainkban, eszmevilágával épp az atom árnyékában és a természet értékének fényénél kapja egyre inkább mélyebbnek látott időszerű értelmét.

6.

A Hüperión a boldogság és szerelem ragyogása után szomorú búcsúzás is és kemény ítélet is egy nép felett és egyben olyan kozmikus remény is, mely „nem vész, misztikába” hanem odatér vissza, ahonnan indult: a Természethez”, – állapítja meg oly találóan Szabó Ede. Hüperión búcsúját Diotimától Berzsenyi Búcsúzás költeményével is elmondhatta volna.

Elszakadsz tőlem, szeretett barátném!
Hasztalan zárlak kebelembe: eltűnsz,
S mint az álmkép, örömim, reményim
Véled enyésznek.

De végül is, mert együtt egyek e világban, mindig is az övé marad:
Ott is, oh ott is tied e sebes szív,
Mindenütt kísér, veled él, veled hal,
S sárga képemnek halavány vonásin
Festve neved lesz.

Berzsenyi műveit is, bár örökös búcsúzás, de ebben is mindig a kiút keresése is, akárcsak Hölderlin–Hüperióné. Keresik nemcsak az emberiség, a maguk kiútját is. Csak, amíg Hölderlin így sóhajt föl: – „Ő csak lenne még a világon számomra valami tennivaló! Csak lenne valami munkám vagy harcom, hogy legalább felüdülnek”, vagy eképpen: „Lelkem akár a hal, eleméből a partra vettetett és kínlódik, dobálja magát, mignem kiszikkad a nap hevétől”, addig Berzsenyi megtalálja a tennivalóját. Nem „Áiász szigetén” az elképzelt „drága Szalamiszon” és nem mint az Attika felé kémlelő Hüperión, „aki, hegyfokon kunyhót épített mézga ágakból”, de itt lelte meg, a berek szélében. Megadta a sors az ő „harcát” is a szép védelmében és a „Mezei szorgalom akadályainak” és az emberi karám és dorong korlátainak lebontásában is.

A niklai remetének a Poétai Harmonistica a remény fogalmazása. A maga szomorú boldogságára készült gyönyörű terv szavai ezek, hogy harmóniátlan ne legyen a világa és hogy megmutassa „az igazi poézis” célját is. Emberképző erejét minden barbárság ellen. Nehogy azt kelljen ítéletként mondania neki is a magyarra, mint 1798-ban Hölderlinnek a németekre: „Eleitől fogva barbárok, akiket a szorgalom, a tudomány s még a vallás is csak barbárbá tesz, teljességgel képtelenek minden isteni érzésre, csontjuk velejéig romlottak, a szent gráciák boldogságára érdemtelenek.”

Hüperión e német társadalom bírálata és igen kemény szavai azonosan „A magyarokhoz” „Rút sybarita váz” csapású kegyetlenségével és az „Epistola Kazinczy Ferenchez” és a „Mezei szorgalom” éles, bíráló megállapításaival. Ebben is összecseng szavuk az időn át. Mert prófétai megszállott volt mindkettő és érzékenyek és egzaltáltak. Csak Berzsenyinek az idegérzékenysége mellett több volt a praktikum-érzéke. Tehát egyértelműen kimondja a Poétai Harmonisticában, hogy embert-nevelő hasznos költészetet akar. Vessük össze a Hüperiónnal. Ő mondja a németjeire: „Láthatsz itt kézműveseket, de embert egyet sem, gondolkodókat, de embert egyet sem, papokat, de embert egyet sem, urakat és szolgákat, ifjakat és tekintélyes férfiakat, de embert egyet sem.” Berzsenyi tehát olyan világot akart a hasznos szép által, ahol magyar társadalom szerkezetére áttéve a hölderlini felsorolást, ember lesz az iparos polgárból, ember a mezei pásztorból és gazdából, a táblabíróból a főúri rendig mindenki. Olyanok, mint egykor Hellaszban, a szabademberek társadalmában voltak. Ahol ember képére volt teremtvé nemcsak a világ, de az istenek is. Ezért, ezzel a céllal „istenített” Kazinczy truccára embereket, az ő magyar hüperióni táján. Szavaival, nem hízlekedésből, de hogy „a poézis fátyolán át... alattomos szemrehányással... az ő legszentebb hazafi köteletségére emlékeztessék” azokat. Hogy Héroszok legyenek, akik emberré segítik a harmóniátlan hazát és népét. Ilyen áttételű az oly sokszor még Kazinczytól is annyira félreértett, kicsikét Olymposzra emelő Berzsenyi ódaköltészet érteíme. Világrahívni mindenből a Szépet és az Embert. A Hüperión és a Harmonistica egy célt szolgáló művek. A regényes széppróza, csilló és az esszépróza egyszerű szavain túl is költői alkotások utópiájukkal és realizmusukkal együtt. A tettekből is a lelket előcsaló művek. „A természetellenesség átka” ellen harcolók. Berzsenyiné külön Kazinczy iránya ellen is szóló és neki Hüperión szavával is elmondhatta volna, hogy „a te németjeidre”... „erre a népre minden téren az Istentől elrugaszkodott természetellenesség

átka" nehezedik. Berzsenyi ezt nem akarja! Ez ellen emel szót a „Kritikai levelekben” és a Harmonisticában is.

Berzsenyi és Hölderlin, mint olyan emberek szólnak „akiket egyszer úgy megsebeztek, annyira a lélek mélyéig” s akik így „nem lelnek nyugalmat többé egyéni örömeikben”, csak a köz örömeiben. Ahogy erre emlékeztetően, épp ezekben az években Berzsenyi feje fölé irták föl a kaposvári megyeháza homlokzatára „a közjónak” jeligét. – És ki tudja, nem az ő, az e falak között nemzeti nagy költőnek először elismert Berzsenyi sugallatára történt-e ez is? –

Így született meg meg nem irt himnuszok és ódák helyett német földön a Hüperiön és a magyaroknak a Poétai Harmonistica. A lelkes ráció képlete. A költőket és az embereket harmóniára vezérlő kalauz. A Nagyberkek mocsarából újból kilépett Hermes-Mercurius, a hajdan letűnt szép és bölcsesség és az istenek hírnöke. Végiglátogatta Berzsenyi kíváncsiságával Platontól Goetheig a szellem nagyjait. Útja magányos és nagycélú vállalkozás a magyar irodalomban. De Diotima és Harmonistica a Sokratesi „hasznos széptől” ihletett tanával, a ma is egyensúlyt és harmóniát kereső emberiségnek reális álmával egy olyan életstílus felvázolása, melynek elemeit ma is építően lehet elhelyezni korunk nevelési eszméi között. Reményekkel és észokokkal felvázolt képlet, melynek teste és lelke is a szép.

Schiller és Goethe görög szemléletével és vetületű világával párhuzamos, ám a Hölderlin és különösen Berzsenyi görög szemlélete épp a gyakorlati lehetőség hitével, más is. Schillerrel Berzsenyi amúgy sem értett mindenben egyet a görög költészetről. A Harmonisticában ki is mondja: „Schiller csupa gyermeki naivságot” látott benne. Ezért szól e német-mód félreértő és célzó látásmód „alaptalanságairól” és „homályáról” is. Épp a keresett „igazi poézis természetéről” van itt lényegbevágó különbség, amelyben Berzsenyi szerint Schiller „minden mély látásai mellett is, gyakran fonákul lát.” Egy somogyi Diogenes ítélete, aki költői művével és emberi álmával mindenkor az európai líra és gondolkodás legfőbb sodrában élt és remélt egy aranykor eljövételében, amely úgy ragyog majd az emberiségre, mint ahogy a fiatalság képei ragyognak vissza ránk:

Mint az aranykornak boldog századja virágzó
Képe, szelíd tündér Fiatalság! visszanevetsz rám;
Felfeded ártatlan kebelednek rózsaalakját,
S szívemet a múltnak gyönyörű örömébe merited...
Pázsitos ösvényed violák közt tévedez, és foly,
Mint a csergedező Arethusa s tiszta Maeander...
Elysium myrtusligetévé változik e föld,
Hol minden kiderült, hol minden szép s nagy előttünk.

BERZSENYI — ODÜSSZEUSZ

Egy lírai önarckép elemzése

OSZTÁLYRÉSZEM

1. *Partra szállottam. Levonom vitorlám.
A szelek mérgét nemesen kiálltam.
Sok Charybdis közt, sok ezer veszélyben
Izzada orcám.*
2. *Béke már részem: lekötöm hajómat,
Semmi tündérkép soha fel nem oldja.
Oh te, elzárt hely, te fogadd őledbe
A heves ifjút!*
3. *Bár nem oly gazdag mezeim határa,
Mint Tarentum vagy gyönyörű Larissza,
S nem ragyog szentelt ligetek homályin
Tiburi forrás:*
4. *Van kies szőlőm, van arany kalásszal
Biztató földem: szeretett Szabadság
Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől
Kérjek-e többet?*
5. *Vessen a végzet, valamerre tetszik,
Csak nehéz szükség ne zavarja kedvem:
Mindenütt boldog megelégedéssel
Nézek az égre!*
6. *Csak te légy vélem, te szelíd Camoena!
Itt is áldást hint kezed életemre,
S a vadon tájék kiderült virány lesz
Gyenge dalodra.*
7. *Essem a Grönland örökös havára,
Essem a forró szerecsen homokra:
Ott meleg kebled fedez, ó Camoena,
Itt hűves ernyőd.*

Kevés verset használtak föl oly gyakran felszínes szentenciák alátámasztására, mint ezt. Ahányszor Berzsenyiben a „nemesi megelégedés” leegyszerűsített képletét mutatták (főként iskolai tankönyvek szimpla fogalmazásai), mindig ez a vers volt a példa. Első pillantásra talán okkal, hisz makacskodik benne a megelégedni akarás erőmutatványa, az „arany kalásszal / Biztató földem” értékének tudata, s a jámbor kérdés – „Kegyes istenimtől / Kérjek-e többet?” – is ezt látszik erősíteni.

– Abban minden számottevő irodalomtörténész egyetért Horváth Jánostól napjainkig, hogy Berzsenyi költészete ellentmondások feszültségével, vívódások gyötrelmeivel terhes, hogy „Gondolatvilága ellentétes eszmék csatáttere volt” (Szerb Antal). Az újabb értékelések ezért látják benne a magyar rendi-nemesi válság kiemelkedő reprezentánsát, annál inkább, mert minálunk ez a válság az ő „útvonalanán” a nemzeti felelősség reformkori irányában fejlődött. – Az *Osztályrészem* nemcsak nem kivétel, jellemző megnyilvánulása a horáci idill-vágy és az aszerint élni nem tudó valóságérzék összeütközésének. Ahogy Mezei Márta kitűnően értékeli, „Az idilli körülmények halmozódó nyomatékai a versben (...) tulajdonképpen csak azt szolgálják, hogy a külső béke és biztonság képeivel szemben monumentálisabban, megrázóbban jelentkeznek a belső igény”.

Közismert Berzsenyi mitologizáló hajlama. Néha deákos konvenció, de sokkal többször a legmélyebb önkifejezés eszköze. Személyes énjét többnyire tartózkodva, áttételesen vetíti ki, gyakran gazdag jelentésű mitológiai alakok vonásait (és sorsát, helyzetét) ölti magára, hogy így teremtsen *mitológiai önarcképekben* valljon *én és a valóság* viszonyáról (pl. mint Próteusz, Szemelé, mint Pigmalion stb.). Egyik legjelentősebb – alkatáról, én-szemléletéről legtöbbet mondó – mitológiai önarcképe az, amit Odüsszeuszban mutat fel. Kedvelt lírai képmásának, a „vándor”-nak mitológiából előlépő, de gyökeréig személyessé újult alakja. Benne éppen a külső idill, a megbékélés és az ellentétes „belső igény”-ek kirobbanóan ellentmondó tendenciái alkotnak egységes sorsot. – Az Odüsszeusz-önarckép az *Osztályrészemben* (1799 körül) alakult ki a vers egész gondolatmenetét irányító, átszövő központi képként. Mint költői önarckép azonban néhány felvillanó mozzanaton túl a jóval későbbi *Életfilozófiában* (1811) teljesül be, s innen visszanézve az „eredeti” alakmásra, annak ambivalens összetettsége vitathatatlanul válik.

Az *Osztályrészem* „in medias res” indul a partraszállás kijelentésével abban a pillanatban, mikor végetért a bolyongás. A bolyongás okáról, időtartamáról szó nem esik, nem kötődik meghatározott élethelyzethez. A szüksézáv közlés a lehető legszélesebb körre utal: az élet egészére kell gondolnunk, arra az egészre, mely a „Partra szállottam” kijelentést megelőzte. – Az első sor két lakonikus kijelentőmondat; az első még múlt idejű, a második már jelenidejű, a cselekvések kronológikus – epikus – egymásutánja szerint. Az első mondat ideje így a másodikét éppen megelőző múlt, míg a harmadik mondat múltja („A szelek mérgét...”) egy régebbi múltra vonatkozik, mely a jelenből nézve már egészen befejezett, a befejezettségre utaló igekötő („kiálltam”) folytán. Ez a mondat egyébként is a befejezett út erkölcsi értékelése a jelenből. A negyedik mondat a laza elbeszélő múlt („Izzada...”) használatával a befejezett út epikus folyamatát csatolja a verskezdés pillanatához. Lapidárisabban már nem is tehetné, ám e versszak időjátéka halványan így is felidézi az eposzi kezdés – folytatás rendjét. Tömörsege és határozottsága is szinte eposzi nagyságrendet sejtet a személyes eseményben. – A második versszak úgy tér vissza a jelenbe, hogy nem az addigi cselekvéssort folytatja, ez a jelen élesen elválik a múlttól, a jövőhöz kapcsolódik; nem *befejez*, hanem *elkezd*. Nem véletlen, hogy a 2. versszak első sorának vége szokatlan hosszú elidőzésnek hat, ismétlésnek, hiszen alakjában és versszakbeli helyzetében tökéletesen, tartalmában majdnem megismétli az első versszak kezdő sorának második mondatát: az igeidőváltással hangsúlyozott *jelen* („Levonom vitorlám” – „lekötöm hajómat”). A megismételt jelen-pillanat így mintegy kimerítve áll előttünk, a következő kijelentéssel már a jövő felé mozdul el tőle az élet ideje; a 2. versszak további részében az új megkezdését jelző felfohászkodás („Oh te, elzárt hely, te fogadd öledbe / A heves ifjút!”) szakad ki. – A két kezdő szakasz a jelen pillanatába sűríti bele egy élet múltját és jövőjét; hatalmas, elhatározó fordulatot jelez. A vers rendkívüli demonstratív erejét nem utolsó sorban innen veszi.

A kivételessé emelt pillanat, mely egy lakonikusan jelzett eseménysor epikumát is tartalmazza, attól is kivételes, hogy ezt az epikumot az Odüsszeusz-utalások sora

teremti meg. A költő én-jének és a mitológiai alaknak az azonosítása nem direkt módon történik (mint pl. a Pigmalionnal való a Mailáth-ódában), hanem körülírással, antonomazikus formában (ami egyébként gyakoribb is Berzsenyinél). Az antonomázia szóképhez közelítő alakzat. Ha – mint szokás – a metaforát tekintjük az allegória és a szimbólum kiindulópontjának, akkor az én és a mitológiai alak direkt azonosítása az allegóriához áll közelebb, míg a körülírás általi érintkezésük szimbólumszerűbb: homályosabb, de többrétű, egyszerre utal mindkettőre. Itt az Odüsszeusz bolyongását egyértelműen idéző szóképek („szelek mérge”, „Charybdis”) az én történetének epizódjaiként jelennek meg. (Ugyanilyen típusú azonosítás történik majd az *Életfilozófiában* is.) Az antonomázia lényegretörően csak abban a momentumban érinti össze az én-t a mitológiai alakkal, amelyben valóban azonosságot tud (vagy kíván jelezni) a kettő között, de a mitológia alakjaira való bármilyen utalás mindig felidézi az ismert alak történetének, sorsának egészét, ami potenciálisan van jelen a versben, befolyásolja és értelmezi, motiválja az alapvető értelmezést is. – Odüsszeuszt az jellemzi, hogy számtalanszor partraszáll, és számtalanszor újra elindul, Ithakából is.

A versben hatalmas hangsúlyt kap az *egyszeri* jelenbeliség: a múlt bolyongása és a jövő nyugalma közötti gyökeres fordulat, a versbeli *partraszállás*. A mitológiai Odüsszeusznak egyformán és együtt lényege a hazatalálás és újraelindulás. A vers azonban csak a hazatalálásról *beszél*, feltűnő és – már kezdetben – elgondolkodtató eréllyel. Az imént próbáltuk érzékeltetni, hogy a kezdő szakaszokban milyen akkurátusan kidolgozza a partraszállás pillanatának végleges fordulatjellegét. A jövőre vonatkozó első kijelentés ezt még tovább mélyíti:

..... : lekötöm hajómat,
Semmi tündérkép soha fel nem oldja.

Tehát még a jövőből is kirekeszti a „feloldás” lehetőségét, s teszi mindezt legalább háromszoros nyomatékkal. Nem elég az állítmányban a „nem”-et hangsúlyozó inverzió, nem elég a minden jövődönél egyetemesebb „soha”, az is nyomatékosít, hogy nem lehet „semmi” olyan csábítás, mely e véglegességen változtathatna. (A „Semmi tündérkép soha...” önmagában is inverz.) A sokszoros nyomatéku tagadás a „feloldás”-nak arra a lehetőségére vonatkozik, melyet a „tündérkép” fejez ki. A mitológiai Odüsszeuszt mindig érte valamilyen csábítás, ösztönzés (ha tetszik) tündérképek hívása – melyeknek hatására újra és újra feloldotta hajóját. Alakjának idézésekor az Ithakába való hazatérés mozzanata elevenedik meg, de nyugtalansága, szüntelen új utakra indulása látenszen szintén jelen van, jóllehet mindeddig hajójának végérvényes lekötése mellett bizonykodott a költő. Az Odüsszeusz-utalások révén erősen felnövesztett *én* továbbra is feltűnő nyomatékosítást kap, vele pedig a partraszálló, hazataláló hős képe erősödik. Az egész versben erőszakosan dobol végig az első személyű személyragok *m*-je, a hét strófa huszonnyolc sorában tizennyolcszor hangzik el, s különösen feltűnő, hogy mondatvégeket zár le.

Partra szállottam. Levonom vitorlám.
 A szelek mérgét nemesen kiálltam.
 Sok Charybdis közt, sok ezer veszélyben
 Izzada orcám.

Béke már részem: lekötöm hajómat...

Továbbiakban is megüti a fülünket a sok birtokos rag: *mezeim, szőlőim, földem, hajlékom, istenim, kedvem, életem*. Mégis az önelégültség, a birtoktudat pöffeszkedése szólna itt? Vagy egy hatalmas belső energiákat, tektonikus lélekmozgáso-

kat lefojtó, fegyelmező, magamegyező ráolvasás? – Mint említettük, vannak, akik az utóbbit értik e költői gesztusokból, s magunk is ezt véljük hitelesnek. Még az Odüsszeusz-önarckép oldaláról is.

Az 5. szakaszból úgy tűnhet, mintha Odüsszeusz mégiscsak érvényesítené teljes sorsát és természetét, mert a vers elejével szinte ellentétben ezt halljuk:

Vessen a végzet, valamerre tetszik...
Mindenütt boldog megleléssel
Nézek az égre!

.....
Essem a Grönland örökös havára,
Essem a forró szerecsen homokra...

A felhangzó ellentétesség azonban mégiscsak látszólagos. A 2. versszak nyomatékosan végleges kijelentése ugyanis arról biztosít, hogy „semmi *tündérkép* soha” nem fogja újra útnak indítani a hajót, itt viszont arról van szó, hogy a *végzet* űzheti ki az elzárt hely biztonságából (a vers eredeti kidolgozásában a „fátum”). Felvetődhet most a kérdés, hogy a partraszállást megelőző bolyongás oka mi volt; tündérképek utáni tévelygés, vagy a végzet csapása? A kettő nem problémátlanul azonos; nem egyforma negatívumok a vers szerint. Aki „Mindenütt boldog megleléssel” él, az nem bolyong tündérképek után, viszont a mitológiai Odüsszeusz bolyongásaiban a tündérképek csábítása, vonzása éppúgy szerepet játszik, mint az istenek haragja, a végzet. Az ő sorsának tartalmaiban mindkét lehetőség eleven. A költő viszont ellentétet állít fel a kétféle indítékú bolyongás között (a maga számára); az előbbi hiú negatívumként, a másikat tragikus sorsszerűségként említve. – A válasz kulcsát a horáci bölcsesség berzsenyis ideálja adja, ami az ő egyéni eszménye ekkor. Lényege a nyugalmas, rendíthetetlen megnyugvásban lelt boldogság, a hiú vágyak feladásával és minden rossz sors *ellenére*. Ez a horáci bölcsesség nem tudja megmásítani a végzetet, de felismeri és józan biztonsággal bensőleg úrrá tud lenni felette, a rossz sorsban meg tudja szüntetni a hamis vágyak, a tündérképek csábítását. (A sztoikus erkölccsel való rokonságot, mely nyilvánvaló, most nem részletezzük.) A végzet hatalma ui. abban lenne, hogy kiszolgáltatja az embert a tündérképek, álmok kényének-kedvének. A tündérkép-kergető bolyongás utáni partraszállás a bölcsesség állapotának elérése (elérni akarása), a végzet szubjektív legyőzése is. Így szemlélve nem mond ellent egymásnak a 2. és 5. versszak tartalma, sőt: kiegészítik egymást. Ebben még nem lelhetjük fel Odüsszeusz örök-bolyongó voltának megjelenését, ami egyébként a szavak szintjén nem is tárgyasul a versben, megmarad a képmás látens velejárójának, de egy – a versben meglévő, sőt kiemelkedő – fordulat révén a kezdeti hazatérő-Odüsszeusz ábrázolása mint önarckép mögött felerősödik.

Az 5. versszak idézett, kihívó rendíthetlenséget sugárzó mondatának folytatása van: akár a közbevetett megszorítás („Csak nehéz szükség ne zavarja kedvem”), úgy tartozik hozzá a következő versszak:

Csak te légy vélem, te szelíd Camoena!
Itt is áldást hint kezed életemre,
S a *vadon tájék* kiderült virány lesz
Gyenge dalodra.

Eddig úgy tudtuk, hogy a hazatérőt befogadó „elzárt hely”, bár nem-Tarentum, nem-Larissza, de mégis „kies szőlő”-vel és „arany kalásszal biztató”, önmagában megnyugvást és meglelégedést ígérő élethely. Most pedig mintha azt sejtetné a költő, hogy mindez a Camoena-Múza által ilyen, s valójában „vadon tájék” áldást hintó

ereje nélkül. Vargha Balázs írja a versről, hogy „kellett ez a kis félremagyarázás, saját világának horatiusi átköltése, mert már fojtogatta az ellentét a falusi élet és a költői vágyak között... A *vadon tájékot* antik varázslattal kellett szent helyévé változtatnia...” De lehetett-e? Az erőteljes kijelentések felszíne alatt a vágyott biztonságot, állandóságot legalább a bölcs magatartásban megvalósítani akaró imperatív erőк feszülnek. A megvalósítás eszköze azonban kizárólag „camoenai”, vagyis a költészet, mely olyan teremő-átformáló sugárással bír a költő számára, hogy az élet vadonát „kiderült viránnyá” reméli változtatni általa. A Múza gyenge dala az, mely idilli boldogságú tájat rendez be. Hogy ezt reális valósággá átélni tudja – illetve: megpróbálja – ahhoz kell az önmeggyőzésnek az az elementáris, demonstratív ereje, minek megnyilvánulásait az első öt strófa mutatja (az Ithakába megérkező Odüsszeusz idézése; a törvénykező tömörség; birtoklási biztonság; a strófák zenei – sapphói – építkezésében az erélyesen lezáró adonisi sor). Viszont az önmeggyező erő a versvégi fordulatban áttestálódik a Camoenára, s a költészet teremő, átlényegítő erejét jelenti. A vers címe eredetileg ez is volt: *A Camoena*, a szellemi, költői erő, mely az élet valóságos vadonát enyhét adó, otthonos Ithakává szelidíti, a horáci harmónia-ideál enyhelyévé. A szándék és a teljesülés azonban a Camoena közbeiktatásával távol kerül egymástól, semmiképp nem következik utóbbi az előbbiből minden bizonytalanság nélkül. Sőt azt mondhatjuk: az eddigi bizonyosság rendül meg. A külvilág objektívnek látszó idillképeit így már nem a tények garantálják, pusztán a költői vágy festi. Az erély nem a birtoklásból, a tündérképek végleges eltűnéséből fakad, ellenben belülről feszítő ellenerők leküzdésére irányul. Jeleztük már, hogy a verskezdő kijelentések szokatlan magabiztossága önmagában is gyanút keltő volt; a vers végén ez a gyanú megerősödik: valami mágikus ráolvasás ez, önbűvölő rítus, amivel az Ithakába érkezett Odüsszeusz öntermészetét próbálja megfékezni, ambivalenciáját megszüntetni. Ami ellen küzd, az is őbenne van. Minél többször tagadja meg tündérképeit, annál inkább gyanítjuk, hogy nyugtalanítják.

Odüsszeusz nem változhat meg; Berzsenyi, aki önmagát látta bele a mitológiai alakba – szintén követi alakmásának lényegi sorsát. Ha a kb. tizenkét év múlva keletkezett *Életfilozófiát* nézzük, azt tapasztaljuk, hogy a korábbi időszak horáci idillesszménye eltűnt, illetve másképp ítéltetik meg, s másként az odüsszeuszi part-raszállás is. Visszatekintő, életfelmérő vers az *Életfilozófia*. Horváth János közli róla, hogy „korántsem tisztán logikai, zavartalanul higgadt menetű”. Benne „a fel-felsírni akaró panaszt némitja el újra és újra az ész szenvtelen megállapításai-
val”. Hozzátehetnénk még, hogy nemcsak ez a fajta kettősség érzékelhető a versben, hanem a tragikus széttépettség, diszharmónia sorsszerűségének felismerése is. A vers közepén költői kérdés szólal meg:

Sírjak-e, hogy életemet
Jól használni nem tudtam,
S legkiesebb ösvényimet
Álmodozva folytattam?

A kérdés logikája magában rejtja a választ: nem. A következő sorok éppenséggel nyomatékosan megerősítik kudarcának vállalását:

Ha ezt újra elkezdhetném:
Ismét a múltat követném.

Visszamenőleg is vállalja álmodozásait, melyek – verseinek kontextusát elemezve – a tündérkép-kergetés szinonimájának bizonyulnak, s melyek megakadályozták, hogy életét „jól használja”. A „használni éltünk szűk kerületét” a horáci bölcses-

ség alaptétele, ám épp ebben akadályozta meg az „álmodozva” élés, amit most nem tagad meg. Az *Osztályrész*ben révbe ért hajót így hát feloldották „legkiesebb ösvényim”-nek ellenállhatatlan vonzásai, az álmodozások. Odüsszeusz újra útnak indult, de újabb bolyongásaiban sem ért célt:

Az ifjúság örömeit
Lelkesedve öleltem,
De szívem szebb ösztöneit
Soha bé nem tölthettem.

Az előbb felismert és elvállalt sorsnak ez is tartalma: a beteljesületlenség, a megelégedni nem tudás, ami megfosztotta a boldogságtól (a korábban vágyott „bölcsességtől”). Mit tartalmaz, mit jelent még ennek a lebírhatatlan sorsnak az érvényesülése? Odüsszeusz teljességét. A „szívem szebb ösztöneit / Soha bé nem tölthettem” illúzióvesztésének kifejezésére már nem a végzet-üldözte, de mégis hazatérő Odüsszeusz képét használja föl Berzsenyi, hanem a másikét, a tündérképek után újra útnak indulóét, kinek lényege, hogy sehol nem leli őket s az otthont:

*Ithakám partját elértem:
S ah, hazámra nem ismértem!*

Ehhez az Odüsszeusz-utaláshoz Schiller egyik 1796-os epigrammájának ötletét sajátította ki, ragyogó önállósággal tömörítve, magáévá avatva a képet, helyzetet, mely legmélyebben személyes sajátja volt.

Hogy föllelje honát, minden vizet átszel Odüsszeusz;
Túl ugató Skyllán, szörnyű Kharybdisen is
Bősz tenger borzalmain át s a mezők veszedelmén,
Sőt Aidész földjén át viszi-vonja az út,
Végül, míg szunnyad, teszi sors Ithaké peremére;
Ébred, s jajgat: a hont látva nem ismeri föl.
(Schiller: Odysseus; ford.: Devecseri Gábor)

A befejező disztichont, mely Berzsenyi hasonélményét fogalmazza, így halljuk az eredeti szövegben:

Endlich trägt das Geschick ihm schlafend am Ithakas Küste;
Er erwacht und erkennt jammernd das Vaterland nicht.

A schilleri versben az álomból ébredés ábrázolt pillanat, nagyon jellemzően a romantikus *felébredés* csalódásélményére. Berzsenyi a sorok áthasonításából ennek ábrázolását kihagyta, illetve rejtettebbé tette. A német szövegben az „erwacht” és az „erkennt... nicht” belső összecsengése teszi nyomatékosá az ébredés-csalódás összetartozó sorrendjét. Berzsenyinéél hasonló kapcsolat van az „elértem” és „nem ismértem” között, ami egy árnyalattal módosítja azonban Schillernél talált jelentést. Impliciten ez is érezteti a felébredést, de más irányú asszociációk lehetőségét is fenntartja. Azt ti., hogy Odüsszeusz azért nem ismeri föl hazáját, mert Ithaka változott meg, bizonyult másnak, mint amilyennek álmodozásaiban emléké-ideálját őrizte. Míg a hazavágyó az otthonról (szélesebben: hazáról) álmodott „szíve szebb ösztönei” szerint, – az otthon, e valóság is megváltozott, amiről az álmodó megpróbált tudomást nem venni (talán ezért is álmodott?), s most végre látja. A csalódást nemcsak a szépítő álmok tűnése okozhatja, de magának a valóságnak az átalakulása is. Másrészt éppannyira igaz lehet, hogy a költészettel átvarázsolni kívánt és vélt valóság, a „szelíd Camoena” teremtése, mely egy ideig Ithaka idilli partját ígerte, „csalátásnak” bizonyult. (Az eredeti *Odüsszeiában* a

haza fel nem ismerésének hasonló kétféle oka megtalálható.) Az „elértem” és „nem ismértem” nyomatékos sorrendi összefüggése – merőben eltérve a schilleri mintától – szinte kikényszeríti, hogy ennek a versnek az antonomazikus Odüsszeusz-önarcképét visszakapcsoljuk az *Osztályrészem*ben találthoz, hisz ott éppen azt akarta elhitetni általa (önmagával), hogy hazatalált, hajója révbe ért Ithaka partján. A megelégedés földje végül akkor is bizonytalan és kétes hitelű maradt, ezért is kellett a révbe érést olyan ráolvasás-varázsolás módján erősíteni, a tündérképeket akkora elszánással megtagadni. A bolyongó Odüsszeusz indításainak elutasításában a tagadás mértéke és ereje keltett gyanút: ahol ilyen erő kifejtéssel kell szót emelni valami ellen – ott az nagyon valószínűleg létezik. Teljesen logikus, hogy ezek a megtagadott, de önmagukat mégis megvalósító „belső igény”-ek oldották el a parttól a lekötött hajót, vezették új tündérképek után, mert az *elért part nem bizonyult annak, amit* Berzsenyi–Odüsszeusz *szüntelen vágyott s kergetett*: egy harmónikus „magának s nemzetének”-élés lehetőségéhez.

A századforduló és a napoleoni háborúk évtizedében a gyökereiben megrendült patriarchális nemesi-feudális világban kétségkívül megzavarodik az egyén és közösség közti korábbi – viszonylag – harmónikus kapcsolat (mint erről Szauder József nagyszerű elemzést adott *Az este és az álom*-ban). Nem jogtalan feltevés, hogy Berzsenyi horáci világa az elvesztett patriarchális rend utáni nosztalgia átstilizálása. Mégis túlzott egyszerűsítés lenne a horáci ideálvilágot (ami az *Osztályrészem* idején még jogaiban van) a nemesi múlt visszasírásával, visszaállítási igyekezetével azonosítanunk. Sokkal testetlenebb, elvontabb harmóniakeresési forma ez; az akkori konkrét valóság talaján egy nem jogtalan rossz közérzet szublimált kifejezője. Az én elvesztette korábbi, jól ismert kapcsolatát a környező világgal, mely ezáltal a bizonytalanság, a száműzetés helye lett. Új kapcsolatokat még nem tud kiépíteni a változott és változó valósággal, csupán óhajtja, keresi (nem jelentéktelen intenzitással). Horatius sem tudott maradandó segítséget nyújtani Berzsenyinek abban a küzdelemben, mely a személyes, belső világ, a vágyak és boldogságigény jogait a külső, objektív világ törvényeivel, az ész biztos ítéleteinek, valóságfelismerésének követelményeivel próbálta egyeztetni. A szubjektív és objektív szférák, a szándék és eredmény újra és újra szétszakadnak, biztos belső egyensúlyuk soha nem is jött létre. A horáci világ reménye pl. az *Osztályrészem* első részében túlonúl személyes, csak önmagából táplálkozó lelkesültség, vágy, hitetés a kételyek ellen. Berzsenyi azonban sohasem adta föl az objektív autentikusság igényét: a horatiusi helyett később egy görögösödő antikvitas-élményben, az én belső világa helyett a közösség ideálja felől próbálta költészetében megteremteni az én és valóság megnyugtató egységét. Lírájának első, összehasonlíthatatlanul nagyobb terjedelmű része azonban azoknak az ellentétes tendenciáinak küzdelméből született, melyeket az *Odüsszeusz-önarcképben* hiánytalanul megtalálhatunk. A sors nem kimélte meg attól, hogy partraszálló megnyugvás-kísérletei ne bizonyuljanak előbb-utóbb csapdának, s ne sarkallják újabb és újabb erőpróbákra. Vagy ő nem tudta ettől a sorstól megkímélni magát? – Életműve azzal a tanulsággal szolgál, hogy egy minden dolgot átlátni és érteni akaró, csillapíthatatlan kételyű emberi-társadalmi teljességigény vezette folyton csalódó és folyton új ithakai partok felé induló odüsszeuszi sorsának átélésében.

Exodus

*Flaccus a Sóractét nézte ilyen sovár
Szemmel, ahogy vágyón nézem a Ság-tetőt;
Salve, szülöttem-föld! Fájdó búcsura kész
Sorsom niklai csillaga.*

*Nem vonz sárga Somogy: mért mennék örömet?
Lankás szép vasi táj, kéklő ó-görög ég:
Dajkám s fölnevelőm! Nem feledem soha
Éltem ifjúi szebb felét.*

*Hogy mennék örömet? Tétova volt a csók,
S félig mondván a szó: zérus az egy előtt...
Jobb is tán, ha titok fátyla borítja: bús
Lelkem sóhaja mit nyögellt.*

*Phoebus szent ligetén nyílik-e tűz-virág?
Mézzsavú Músáim hangját hallom-e még?
Húrja-szakadt lantom dallja-e még dalom,
Üzve a melancholiát?*

*Minden félbe maradt életem útain.
Bár belevájkáltam réligiánkba, s még-
Sem töretem főmet dogmák szegletivel,
Péter sziklaszilárd kövén...*

*Szintügy félbe hagyám dráma-pensumomat.
Csak ha ki bévülről néz, az látja, minő
Súlyos gond nehezül arra, ki országot,
S fárad Scylla-Charybdis közt...*

*Kétkeziek népét elnézem gyakran:
Munkál szorgosan és – állati sorba'teng;
Ítéző uriszék, tömlőc, dézsma, deres:
Hol van a tenger bajra ír!?*

*Szécheni gróf jobbát, késve bár, köszönöm.
Megsalamatott szívem nem vágy büszke babért:
Elhagyom a fórum hangos vad zsváját,
Békés pusztai csend ölel.*

*Zord remetét rekkent szittyós berki mocsár.
Niklai torzómra árva magány borúl.
Kinomból Szeretet izzít Harmoniát:
Kagyló kinja a drágagyöngy...*

Öttorony

Weöres Sándor ekkor az Alsó Havi Boldogasszony utcában lakott. Gyakran megfordultam nála, de most egy fontos találkozóról írok, mely összefügg folyóiratalapítási tervekkel.

Magas kőfalba vágott kapun át kövezett udvarra jutottam. Jobbra egy pajtaszerű féltetős épület tartógerendáihoz kimustrált bikát kötöttek. Nemcsak a szarva alatt fogta szorosan két kötél, hanem meghurkolták és szétfe-szítették lábát is. Idétlenül állt ott, magát megadva, busa fejfel.

Barátom szobájába üveges ajtó nyílt egyenest az udvarról. Lépcső nem vezetett hozzá, küszöb is csak olyan lekopott, hogy könnyen átsöpörhették rajta a szemetet. Nem hiszem, hogy az Alsó Havi Boldogasszony utcában ilyet cselekedtek volna, mert az pörlekedést jelent. A szoba lakójának természete ezt viszont tökéletesen kizárta. Ott sok minden előfordulhatott, csak éppen pörlekedés nem.

Utolsónak érkeztem. Összesen hatan voltunk a szobában. Elsőként Barátos Endrét említem, a költőt. Nem mert névsor szerint akarok haladni, csak önkéntelen, mert ő hullott el közülünk először, vagy tíz évvel később, a háború idején. A szoba legmélyén ült Ficzkó Gyula. Bizonyára ott ült, mert bárhol helyezkedtünk el, kávéházban, kocsmában, vagy éjszakai park nyirkos padján, ő mindig a belső sarkot kereste. Nyomott orra felett onnét világított elő okos szeme. Egy nagy tömegű regénykéziratát olvastam, az volt a címe: Kórfolyam. A székesegyház alatti széles lépcsőn ültünk, annak is az egyik sarkán miatta, és akkor is éjszaka, mikor a kéziratát visszaadtam. Nem emlékszem a regényre, de hogy felrázott, arra igen. Mindenek fölött a cím maga. Orvostanhallgató volt, de a KÓRFOLYAM nem valamely betegség lefolyását jelentette. Minden bizonnyal nem, mert az emlékezet képmagnója szerint hanyatt fekszem keskeny holdsarlóra meredve, hátamat két helyen kíméletlen vágja a kölépcső hideg éle. Mellettem az irdatlan széles lépcsőn, hol vásárnapi mise után a hívek színes és békés tömege árad, zúdul lefelé a kórfolyam. Kórfolyam, kor folyam, zuhog hatalmasan, mint a Niagara, csak szennyesen, tele búzló hordalékkal. Ekkortájt egyszer jártam Pesten. Nagynéném a Keleti Pályaudvar épületében lakott. Ott nagy siettemben késő este túlfutottam a lépcsőn, fel egészen a padlástérig, ahol mindennek vége volt, még padlásajtó sem, csak értelmetlenül felszökött a lépcső. Seprők és hólapátok között egy ember feküdt ott harmónikapapírba csomagolva. Nem hullá volt, hanem csendes alvó. Szuszogása mégiscsak kevésbé nyugtatott meg.

– Ne félj, jóra való, szegény állástalan mérnök – nyugtatott meg a nagynéném. – A harmónikapapír melegebb, mint egy vattapaplan.

Ezt a mérnököt sodorta elsőnek az ár. A vállamhoz csapódott, megfordult és peregve úszott tovább szennyes habokon.

Láttam gyár kapujában munkanélkülieket ácsorogni felvételért. A kaput kidöntötte az ár és hozta portásostul együtt, görgette a várakozókat, aztán orsókat, roncsolt szövőszékeket.

Parasztok házait árverezték, a dobszó, mint a mennydörgés. És nádas háztetők úsztak, olak, malacok, szétilált trágyadombok.

Volt egy orvos ismerősöm, aki fejébe vette, hogy megváltja az egyetemi hallgatókat a nemi betegségektől. Olcsó, rossz lovakban termelt szérumot. Aki segített a lovak gondozásában, azt ingyen gyógyította. Hömpölygetett a szennyvíz felpuffadt gonorrheás lovakat. Ismeretlen okból csendőrök tüzeltek a döglött lovakra.

Láttam én úszni ezenkívül még sok mindent a kórfolyamban le a lépcsőkön, át a meredek parkon, mert amit elmondtam, az semmi akkora folyamhoz. Csakhogy éppen ezek jutottak eszembe, hazudni pedig nem akarok. Az olvasó úgy is tudja, ki élményből, ki a történelemből, mitől voltak akkor éppen szennyesek a hullámok. Most már én is megtanultam úgy itélni, ahogy az a kor megítéltetik. De milyen szűk volt az akkori egyszerű ember horizontja azéhoz az egyszerű emberéhez képest, aki most innen visszanéz. Majd viszszanéznak ránk is egyszer.

Volt nekem nyakkendőm. Barátosnak is volt, Ficzkó Gyulának is volt, Weöresnek is volt. Azért volt, mert nem jár az ember nyakkendő nélkül. Így lógott, vagy úgy lógott. Volt, aki jól meghurkolta, volt, aki hármat csavart rajta, hogy elbújják a kopottja. Úgy is volt, hogy az ember ki sem bontotta este, csak megtágitotta annyira, hogy átférjen a feje. Reggel megint bele a fejet a hurokba! De Takáts Gyulának azért volt nyakkendője, hogy szebb legyen tőle az öltözeke. És ez jelentős különbség. Ne higgye senki, hogy ezt gúnyból, vagy irigységből említem. Tisztelettel emlékezem rá ezért és fontos volt, hogy legyen köztünk ilyen ember. A fehér és színes mértani ábrák galérija háromszögében meghatározták egyéniségét.

Sőt volt közöttünk egy fiatal ember, akinek nevére nem emlékszem pontosan, csak azt tudom, Lacinak hívtuk. Ez a Laci Takátsnál is választékosabban öltözött, sőt puha kötésű, finom, szürke notesze volt, annak fülében vékonyka ceruza. A ceruzával pedig jegyzett. Az ilyen emberről akár azt is sejtettük, hogy egyszer nagy kiadó lesz és ez is helyes dolog volt. Induljon minden nemzedék teljes fegyverzetben.

Volt ez alkalommal a szegényes szobának nem mindennapos, tiszteletre méltó vendége: Várkonyi Nándor. Ha nincs ott, egyikünk sem hiszi komolyan, hogy ami történik, irodalomtörténeti esemény. De ott volt és mi hittünk. Néki nem notesza volt, hanem acélspirálos blokkja, melyre Barátos Endre írta beszélgetésünk lényegét. Tudvalevő, hogy Várkonyi semmit nem hallott.

– Van egy kitűnő regénycímem – szólta Ficzkó Gyula –, figyeljetelek: *Vágy, kettőspont, tiszta ing*.

Barátos ismert nagyvonalúságával körülbelül ennyit írhatott. Cím: *Vágy: tiszta ing*. Várkonyi ezt nyilván úgy értette, hogy az induló folyóirat címére tettünk javaslatot. Ha pedig úgy értette, a természetes válasz az lett volna rá: marhaság. Valószínű nem is más volt a spontán véleménye, de ő olyan ember volt, hogy mindent mérlegre tett, továbbá senkit megsérteni nem tudott. Filozófus lélek volt, tele jóindulattal és a legmeglepőbb ostobaságra is mentséget keresett. Sőt magában kereste a hibát. Háttha akadnak rejtett összefüggések,

melyeket nem tud hirtelen követni. Kedves lélek az ilyen, jó ember az ilyen. Ekkor nagyon megszerettem Várkonyit. Megfontolt válasza pedig ez volt körülbelül:

Nem hiszem, hogy ez folyóiratcímnek megfelel. Igaz, drámaian kifejezi honunk nyomorultságát, különösen, ha elhangzik egy fiatalember keserű hangján. Elfogadható még novellacímnek is. Igaz, hogy korunk magyar irodalmára jellemző a nyomorúság emlegetése; prózára, versre egyaránt. Nagyokra és kicsikre egyformán. Lassan úgy látszik, mintha legfőbb ihletője lenne művészeinknek. Csakhogy mi nem fürdőzni akarunk ebben a témában, hanem kikiabálni belőle. Ha azt akarjuk, hogy legyen újdonság a lapunkban, legyen elsősorban ez.

Ilyen eszmefuttatás után nem szóltunk Várkonyinak a félreértésről. Nekem zsebemben szunnyadt egy novella, mely az önmegsemmisítés dicsérete volt, kiindulva egy diplomás ember kilátástalan helyzetéből. Meg kell vallanom, hogy lelkem legmélyén sem éreztem a helyzetemet kilátástalannak. Elhatároztam, hogy tervem ellenére nem mutatom meg Várkonyinak, hanem megsemmisítem. Meg is semmisítettem még aznap, csakhogy akkor még annyira megszenvedtem novelláim fogalmazásával, hogy mire készen lett, kívülről tudtam. Néhány hét múlva leírtam még egyszer. Mert annyira tiszteltem fiatalon megalkotott műveimet, hogy nem bírtam elviselni megsemmisülését. A novella néhány évvel később megjelent, mert a nyomorúság költészetének még évtizedei következtek.

Beszélgettünk egymás szavába vágva, sőt mulattunk is a félreértésen. Barátos nem tartotta érdemesnek mindezt tolmácsolni. Hegycsúcsokat rajzolt a spirálos füzetbe, de vélheted tornyoknak is.

– Öt égbe nyúló torony. Nagy szimbólum! – jegyezte meg Ficzko.

– Jelentheti a várost és sok minden mást.

– Úgy van – szolt Takáts Gyula –, de csak szépen, pontosan, sorjában. Mik azok a szimbólumok? Nagy hiba volna, ha ezt csak úgy általánosságban kijelentjük itt.

– Jelentőségük lehet elvi, de lehet praktikus is. – Ezt az a bizonyos Laci mondta.

Ujjunkon soroltuk a lehetőségeket.

– Szépirodalom, kritika, képzőművészet, zene, színház.

– Ugye mondtam. – Takáts is ceruzát vett elő. – Rend a lelke mindenknek. Akár rá is írhatjuk a tornyokra. Ez áttekinthető és tökéletesen informál.

Kívülről csontok recsegése hallatszott, majd tompa zuhanás. Nyilván ebben a pillanatban taglózták le a bikát.

– A csontok recsegése a legförtelmesebb zene – mondta Weöres. Várkonyi tudott olvasni némelyik ember szájáról, a Weöreséről lehetett.

– Nem bánom, kezdjük a zenei rovattal, akkor is, ha hátulról visszafelé indulunk. Szerencsére van a zenének is, a képzőművészetnek is avatott ismerője a városban, sőt alkotó művésze nem egy. Bár jobb volna, ha folyóiratunk szellemében egyeznénk meg általánosságban.

A következőkben hát erről beszélgettünk, de nem emlékszem rá, miben egyeztünk meg. Valószínűleg semmiben, mert ez sokkal nehezebb feladat volt, mint például a rovatok felsorolása, a rovatvezetők kiválasztása, a címlap és

a cím. Természetesen az adott hazai irodalmi helyzetből kellett kiindulnunk. Volt mindenkinek felett a Nyugat. Létezett még a Napkelet, de ezt a közvélemény művészi- és politikai szempontból egyaránt maradinak tartotta és nekünk nem volt róla külön véleményünk. Nem voltunk egyöntetűen katolikusok, hogy számitásba vehettünk volna valamilyen katolikus orgánomot. Nem voltunk marxisták. Nem volt semmi közünk a német mintára erőre kapott jobboldali irányzathoz. A Nyugat körén belül akkor már emlegettek bizonyos népi irányzatot, de mi nem voltunk népi írók sem. Nem voltunk semmik, csak írni akartunk és ehhez folyóirat-oldalakra volt szükségünk. Ha valami közös volt bennünk, az nem lehetett más, csak éppen ez a semmi.

„Aki a dolgok mögé néz, az nem tart többre semmit a szénakutyánál.” E keleti bölcsességet Weörestől tanultam és jó volt abban tetszelegni, hogy isteni adományként a dolgok mögé látok, holott csak elnéztem a dolgok felett. Továbbá az adott némi biztonságot, hogy közöttünk ül Várkonyi Nándor és érdemesnek tart bennünket arra, hogy együttműködjék velünk. Tudós ember volt, bölcs volt és ott ült közöttünk. A vállára raktam magamban a felelősséget.

Egy bizonyos: megegyeztünk abban, hogy felkérjük Babits Mihályt, írjon előszót az induló folyóiratunkhoz. Sőt kijelöltük Weörest, hogy ezt az előszót szerezzék meg tőle. Sőt, a Babitshoz induló delegáció másik tagjaként kijelöltek engem. Jelentett ez kötelezettséget valamilyen irányba? Nem, erre senki sem gondolt. Csakhát mindjárt más az, ha egy vidéki folyóirat első száma Babits soraival kezdődik.

Ezt az elhatározást még a praktikus Takáts Gyula is helyesnek találta, sőt a még praktikusabb Lacink is, megjegyezve, hogy minden magyar irodalmi sikerhez a küszöb a Nyugat. Még a napilapoknál is többnyire ott vannak a Nyugat jó emberei, akit a Nyugat elfogadott, az mindjárt más helyzetben van. Úgy is mondhatnánk, hogy íróvá egy ember avathat csak bárkit a hazában: Babits.

Weöres úgy mondta, az volna a helyes, ha a nemzet csináltatna Babitsnak egy nagy kerek pecsétnyomót, hozzá olyan festékkel preparált párnát, amilyent az állatorvosok használnak a közfogyasztásra alkalmas hús hitelesítésére. Ezekkel az eszközökkel a mester minden arra érdemes fiatal írónak a fenekére nyomná a pecsétet. És ettől fogva csak le kellene tolni a nadragunkat minden szerkesztőségben, hogy megnyíljanak előttünk az ajtók.

Öszintén szólva a külvilág irodalmon kívüli jelenségeiből, különféle fenyegető eseményeiből nem bocsátottunk be semmit ebbe a mi folyóirat-kotyvasztó konyhánkba. Pedig voltak ugyanakkor olyanok, akik eszméikért börtönöket szenvedtek, mártírhálált haltak. A Kórfolyam mentén tovább fűzve gondolataimat szándékoztam valami ilyesmiről említést tenni, de aztán úgy éreztem, ostobának látszanék és méltatlannak a helyzet ünnepiességéhez. És mások is így voltak.

Egy esemény azonban hamarosan megrázott bennünket. Barátos Endre vette észre, és említést tett róla, hogy az ajtó alatt vér szívárog be. Valóban beszivárgott és szép lassan terebélyesedett a tócsa. Félkörben, hegyes előretörésekkel, ahogy a napkorongon a protuberációt ábrázolják. Azt vártam, hogy valakinek lesz ehhez szellemes megjegyzése, de nem volt senkinek. Várkonyi tárgyilagosan megállapította:

– A bikának jóval több vére van, mint a tehénnek vagy az ökörnek.

Mivel éppen szóba jött, azt ajánlottuk Weöresnek, legyen a készülő vers-kötetének címe: *Hideg van*.

Egy asszony jött be később, kezében ronggyal és vödörrel. Hátat fordítva nekünk hozzálátott, hogy felmossa a beömlött vért.

– Mennyi vére volt ennek az isten állatának. Tele lett a vérgödör, végigfolyta az udvart, és még ide is jutott.

Barátos írt a spirálos noteszbe. Azt írta, milyen félelmesen nagy egy közepes termetű asszony feneke is, ha így ellenfényben lehajol előttünk és magasabban van a csípője, mint a feje búbja.

Ezt nemcsak Várkonyi olvasta, hanem körbejárt a notesz. Egyetértően bólintottunk valamennyien.

JÉKELY ZOLTÁN

Frontbetörés

FELHŐK

*Megint mi történt a világgal?
Az égbolt félrevert harang,
s elnémult minden kis-madárdal.*

*Három réteg felhő kereng,
úgy száll az egyik, szinte szárnyal:
órjás, bolond póstagalamb
romlásthozó hír tudatával.*

FAK

*Példái divó tébolyoknak,
versengve hajlong ifjú, vén;
irányváltó szelek dühén
már-már kidőlve támolynak.*

REPÜLŐGÉP

*Noé galambja ércbe-öltözötten,
tíz kilométer magasan fölöttem –
Mely csillagra viszi a földi lét
segélykérő, rémült izenetét?*

Évszakok

NYÁR

*Szépmivű oratorony,
körülötte rohannak a felhők.
Fényes dél van, örök!
All az arany mutató.*

TÉL

*Mennél lassabban
jár botra hajolva az ember,
Annál gyorsabban
vágat a délceg idő!*

Ti lobogjátok

*Legyetek ti halotti fáklyám!
Hét éjen át és hét napon
égjetelek lázasan fölöttem,
örökös éjben a napom
legyetek. Mint királysír falán
megtejtethetlen lobog a titok,
lángoljátok, ha virágba borulnak,
és ha már vázzá pusztultak a fák.
Hirdessétek a győzelmes szerelmet,
ti lobogjátok, vadrózsák, tovább!*

Hallgató barát

*Akár eszelős szerzetes,
ki már az imáit sem érti,
csak hallgatom a nevedet,
amíg a homlokomra vési
jegyét az örület. A szentség?
Es az elhagyott éjszakák
megácsolják szálkás keresztünk.
Már a csöndemmel mondalak,
akár egy hallgató barát.*

Mielőtt...

*Mielőtt végképp besötétül,
ragyogj fel még az alkonyég
sötéten lángoló keresztjén.
Se irgalom, se megbocsájtás.
Ragyogj a vizek közönyével.
Ne értselek, csak lássalak.
Mielőtt végképp besötétül.
Mielőtt minden Nap kiég.*

A szerencse mostohafia

ELŐSZÓ

Harminc esztendővel ezelőtt kezdtem bele önéletírásomba. Eddig négy kötet jelent meg belőle: a Tegnap, a Szabadság, Az utolsó hullám és a Táguló múlt. A jelen kötet – laza szálakkal ugyan – de ehhez a munkámhoz kapcsolódik.

Már a kezdet kezdetén elhatároztam, nemcsak azt, hogy őszintén írok, hanem azt is, hogy ennek érdekében a kört kitágítom, vagyis úgy írok magamról, mint az engem körülvevő emberi környezet egyik tagjáról, akinek belső világát, viselkedését meghatározza a családja, az osztálya, majd más hatások érik s ahogy ezekre reagál, abban még mindig kísért a család, az osztály, bármennyire védekezik ellene. Dicsekvés és mosakodás helyett – sok önéletírásnak ez a lényege – én inkább a viviszekció felé hajlottam. Úgy boncolgattam érzéseimet, hogy közben másokat szemmel tartottam. Nemcsak a tükörbe néztem, hanem ellenőriztem a közönség reakcióját. Azaz amellett, hogy őszinteséget fogadtam, olyan módszert eszeltem ki, amely nem kedvez a hazugságoknak. Mégis elbuktam, Tegnap című könyvemben, tudomásom szerint egyszer, viszont annál csúnyábban.

Reveláns hazugság volt, az önérzetemet óvtam, olyan időben, amikor nagy szükségem volt önbizalomra. Az utolsó hullámot már tökéletesített módszerrel írtam meg, beszéltem a szemtanúkkal, földéiztem az egykorú eseményeket, föllapoztam jegyzeteimet, utánanéztem a hozzám írott leveleknek, megszereztem másnak írott saját leveleim egy részét. Távoli és közeli rokonokat kerestem föl, e látogatások során újítottam föl kapcsolatokat Gyurka bátyámmal, „a szerencse mostohafiával”.

Mivel egy ügyetlen vagy lelkiismeretlen orvos megsüketítette, levélben érintkezünk. Tudtam, hogy nem mindennapi ember, a levelekből kibontakozó zsúfolt, hatalmas élet látványa lenyűgözött. Közömbösen elhaladni egy ilyen monumentum mellett emberi és írói képtelenség lett volna. Mihelyt elhatároztam magam, hogy megírom élete történetét, szembe kellett néznem a hamleti kérdéssel:

– Fiction or nonfiction, that is the question.

Vagyis szépirodalom vagy tényirodalom?

Az utóbbi mellett döntöttem, bár megírhattam volna szabályos regénynek, Móricz hasonló természetű nyersanyagból írta a Boldog embert, Tamási az Ábelt. Nem az elődök nyomasztó nagysága tartott vissza a vállalkozástól, más mozzanatok játszottak közre, hogy tényregényt írtam. Egyfelől környezetemben túltengtek a passzivitás megszállottjai. Mennyi, de mennyi tapasztalattól estem el, mivel ha valamibe belefogtam, ha valamire kedvet kaptam, mindig akadt lelkes negativista – ha ugyan megérdemli a jelzőt –, aki megmagyarázta, hogy ebbe ezért, abba azért nem érdemes belefogni. A tapasztalatok hiánya kudarcok melegágya. Amellett vannak tapasztalatok, amelyeket

később már nem pótolhatni. Gyér tapasztalatok elszíntelenítik a lelket, béklyót dobnak a képzeletre, rövid távra állítják be az agyat.

A másik elhatározó mozzanat emennek a korollárium. Kamasz koromtól kezdve mohón olvastam a karrierregényeket, az irodalomból szívtam magamba a közvetlenül meg nem szerzett tapasztalatokat, melyekre egész lényemben szomjaztam. E regényekben a trükköt, a fogást, a siker tudományát kutattam, meg akartam tanulni, hogyan érkezzek be, hogyan érvényesüljek, ha majd kilépek az életbe. Sokféle műből írtam ki idézeteket, a karrierregényekből véletlenül sem, nyilván azért nem, mert kielégítetlenül hagytak, mert nem találtam meg bennük, amit kerestem. A szerzők a nagy karriereket sommásan ilyenféleképpen ábrázolták: – először tányért mosott, aztán kiszolgált a vendéglőben, aztán maga nyitott egy kis kifőzdét, a kifőzdéből vendéglő lett, majd vendéglők sorozata. A tányérmosástól a pincérségig vezető utat világosan láttam, csakúgy mint a kifőzde nagyvendéglővé való átalakulását, s onnan a vendéglő-láncolatig vezető meredeket ugyancsak. Az ugrást viszont soha senki nem magyarázta meg. Kisvendéglőből nagyvendéglőt csinálni, tehetség dolga. De hogyan lesz egy pincérből tulajdonos?

Ez a fajta kíváncsiság nem az én sajátom, jószerint minden fiatalé. Bátyám élete az érdeklődöt nem hagyja éhen s nem veszi el a kedvét a próbálkozástól, a cselekvéstől, épp ellenkezőleg, arra buzdít. A többi közt, ez a körülmény késztetett arra, hogy bátyám életét ne költsem át, hanem tényregény formájában, a valósághoz minél hívebb formában vigyem a közönség elé. Truman Capote példája lebegett előttem, nem a divat befolyásolt.

Tény ugyanis – mindenesetre sok szó esik róla a folyóiratokban, másutt –, hogy az utóbbi évek folyamán a dokumentumszerű művek egyre több tért hódítanak el a szépirodalomtól, sőt, sokan a regény alkonyáról kárognak. Így van-e valójában, vagy a látszat játszik velünk, végső fokon statisztikai kérdés, melyet csak a számok ismeretében tisztázhatunk.

Ennek előrebocsátása után hadd jegyezzem meg, hogy a Kennedy elnök meggyilkolásával foglalkozó könyveket csakugyan szétkapkodták, ez viszont semmit sem bizonyít, hiszen a meyerlingi tragédiáról legalább háromszor annyi kiadvány jelent meg, és a játszmának még nincsen vége. Bizonyos, hogy minél magasabb rangú közéleti személyiséget gyilkolnak meg, minél titokzatosabb körülmények között – az érdeklődés annál nagyobb. Etekintetben alig hinném, hogy a múlt és a jelen között bármi különbséget észlelhetnénk, a változás a hírek terjedésének meggyorsulásában mutatkozik. A rádió és a tévé meggyorsítja a hírközlést, fölkelti a kíváncsiságot, ilyenformán minden bűntény frissen érkezik a közönséghez s nem sikkad el, nem homályosul el Amerikából Európába haladtában. Egy jó regény terjedését ugyancsak befolyásolja a terjesztés gyorsasága, a jó regény azonban nem az aktualitásból táplálkozik, noha példa ilyesmire is bőven akad. Ami az igazságot, az ismeretanyag igazságát illeti, az égvilágon semmi sem szavatolja, hogy egy valószínűs büncselekményről a nyomozati tények, vagyis dokumentumok alapján megírt beszámoló többször érintkezik a valósággal és többet fed fel belőle, mint egy fiktív bűnügy. Nem Agatha Christie-re gondolok természetesen, hanem a Bűn és bűnhődésre, vagy a Karamazov testvérekre. Vagy talán a Warren jelentés megvilágította Kennedy elnök meggyilkolásának rejtélyét?

Érdemes elgondolkozni a műfajon. A fiction-nonfiction megkülönböztetés, úgy tudom, az angoloktól ered. Az ellentétet, bár nem tükörszerű fordí-

tásban – ahogy nálunk gyakran megkívánják – de minden félreértést kizárón kifejezi a magyar *szépirodalom* és *tényirodalom* kifejezés. Egyfelől vannak tehát a regények, elbeszélések, drámák, amelyek cselekményét az író képzelete alkotta, a másik oldalon sorakoznak a tényeken alapuló történetek, melyeknek az író nem *szerzője*, nem *alkotója*, nem *költője*, hanem közlője, krónikása.

Elméletileg megtámadhatatlannak látszik a kétfajta irodalomnak ez a megkülönböztetése. Ha Örkeny egyperces novelláira, E. T. A. Hoffmann, Kafka írásaira, a szürrealistákra s a francia új regény egyik-másik példányára gondolunk, e hiedelmünk megerősödik. Bár a kérdés ezekben az esetekben sem oly egyszerű, mint amilyennek látszik. Mihelyt viszont realista műveken iparkodunk demonstrálni a különbséget, kiderül, hogy szépirodalom és tényirodalom nem két külön irodalmat jelent, élesen megvont határokkal; egyikben a csapongó fantázia, a másikban a tudományos ténszerűség uralkodik. Nem arra célzok, hogy bizonyos nyelvi és szerkesztési készségre stb., a tényírónak éppoly mértékben szüksége van, mint a szépírónak, hanem arra, hogy dokumentumszerűség, ténszerűség tekintetében a kétfajta irodalmat közeli rokonság fűzi össze. Egymáshoz való viszonyuknak nem az elhatároltság, hanem az interpenetráció a legjellemzőbb tulajdonsága.

Vizsgáljuk meg próbaképpen Truman Capote híres könyvét. Ismeretes, hogy a kitűnő amerikai író, aki azelőtt többnyire nagyvilági témák iránt érdeklődött, egy valóban megtörtént gyilkosságot választott műve tárgyául: a kansasi gyilkosságot, amely szörnyűségében és megfeythetetlen kegyetlenségében megragadta írói kíváncsiságát. A két gyilkos négy embert ölt meg, apát, anyát, s a két gyermeket: egy fiatalembert és egy lányt, néhány használati tárgyon kívül körülbelül ötven dollárért. Truman Capote felhasználta a nyomozási adatokat, maga is nyomozott, meglátogatta mindazokat a helyeket, ahol a szereplők megfordultak, bizalmas kapcsolatot teremtett a börtönben a két gyilkossal, kivégzésük előtt közvetlenül szót váltott velük. Könyve, a „Hidegvérrel”, tehát igaz történet, amely adatok ezreiből tevődik össze.

Ismeretes, hogy Flaubert a Bovaryné témáját egy újsághírből vette. Ő is tényre épít tehát, noha kétségtelen, hogy az adott ténynek nem járt utána aprólékos, jóformán mindenre kiterjedő módszerrel. Őrá inkább katalizátorként hatott a tény, éppoly önkényes és megfoghatatlan módon, mint a kansasi gyilkosság Truman Capotera. Hiszen Amerikában időről időre történnek megfeythetetlen, érthetetlen, egyszóval valamilyen szempontból különleges gyilkosságok. Ugyanígy a francia újságok bőségesen szolgálnak olyan híryanaggal, amelyek az író érdeklődését felkelthetik. Hogy ki mit választ ki az újságok híryanagából, vitathatatlanul szubjektív tényezőkön fordul meg. E tekintetben a két író között nincsen különbség.

Ha a végeredményt vizsgáljuk, a különbség ugyancsak elmosódik tényirodalom és szépirodalom között. Mert mi a végeredmény? – Valamilyen kép, valamilyen benyomás az amerikai kisvárosok életéről, némi perspektívával, magára az életre általában. A Bovaryné olvasása nyomán kialakuló benyomás a francia kisvárosok életéről sem igazságban, sem intenzitásban, sem gazdagságban nem marad el az amerikai kép mögött. Sőt! De ez már szubjektív vélemény.

Flaubert leírja alakjait: Bovary Emmát, a férjét, Homais patikust s a többi, ugyanezt teszi Truman Capote. A kérdés az, mi a tények szerepe az egyik és a másik író leírásában?

Amikor Truman Capote hozzákezdett a kansasi gyilkosság nyomozásához, a négy áldozat már nem élt, az író nem találkozhatott velük, amiből nyilvánvalón következik, hogy még annyira sem ismerte őket, mint Flaubert a maga rouen-i környezetét, amely modelleket szolgált alakjai megformálásához. Truman Capote csak annyit tudott Nancyról, a meggyilkolt fiatal lányról, hogy csinos volt, kedves és szerelmes – annyit, amennyit a szomszédok és más ismerősök közöltek vele. Az ilyen közvetett tényeknek a dokumentumszerűsége nagyon kétséges. Truman Capote e kétséges tényekhez tartotta magát, részint épp emiatt, azaz az anyaghiány következtében, részint a kontraszt kedvéért az áldozatokról, vagyis a Clutter-családról édeskésen idilli képet fest. Ez a kép valószerűségében meg sem közelíti a Flaubert festette szuggesztív képet. Még fontosabb körülmény, hogy Truman Capote-nak a Clutter család leírására semmivel sem állott több és megbízhatóbb adat rendelkezésére, mint Flaubertnek a maga regényéhez. Clutter farmerék családi idilljét Truman Capote ugyanolyan irodalmi eszközökkel írta meg, mint amilyen eszközökkel általában a szépirodók dolgoznak, más szóval a tények, amiket felhasználott, semmivel sem inkább dokumentumok, mint egy fiktív történet tényei.

Akárhogyan vesszük, akárhonnan nézzük, addig a pontig, amíg Truman Capote nem ismerkedik meg személyesen Hickockkal és Perryvel, a két gyilkossal, munkája végső értelme és lényege szerint rekonstrukció, amelyben a képzelet óhatatlanul nagy szerepet játszik. Bár a nyomozó hatóságok megállapították, hogy a két gyilkos milyen útvonalon közelítette meg a tett színhelyét, hol vásárolt, hol pihent, hol tankolt, stb., Truman Capote leírása semmiben sem különbözik egy hasonló színvonalú regény merőben fiktív adatokra épített leírásától. Az irodalmiasság hatását tovább fokozza, hogy a szerző tudatosan kontrasztokkal dolgozik, a fejezetek váltakozva mutatják be a fekete gépkocsin közeledő gyilkosokat és a gyanútlan boldogságban élő családot. Tegyük fel, hogy az író valamennyi adata dokumentum – ami egyébként nem valószínű, azon egyszerű oknál fogva, hogy soha e család körében a szerző nem fordult meg, honnan ismerhette volna hát belső légkörét? – de tegyük fel mégis, a tények ellenére is, a regényesség a könyv első felében mindenképpen háttérbe szorítja a dokumentumszerűséget, mert a szerkezet – vagyis az anyag csoportosításának módja – irodalmi. Következésképp ebben a részben a szépirodalom mindenképpen túlteng a tényirodalom kárára.

A későbbiek folyamán az író személyesen megismerkedik a gyilkosokkal, s ha barátságba nem is, de bizalmas kapcsolatba kerül velük, leírja a börtönt, az amerikai perrendtartás furcsaságait, amelyek lehetővé teszik, hogy a halálraítéltet különféle jogi csűrés-csavarások eredményeképpen az ítélet kihirdetése után hosszú évekkel végezzék ki. A második részben kétségkívül a tényirodalom dominál, dokumentum dokumentumot követ. Az az olvasó azonban, aki ismeri a Nyomorultakat és Balzacnak azokat a regényeit, amelyekben Vautrin szerepel, ugyanolyan részletesen tájékozódik az egykorú francia börtönökről, jogszabályokról, kivégzésekről stb., mint Truman Capote olvasója. A bűnözőt ki így, ki amúgy, Victor Húgo, Balzac, sőt Sue ismerte, noha a francia írók – más kor szülöttei s e téren úttörők lévén – nem használták fel, nem termelték ki olyan módszeresen, mint kései amerikai kortársuk.

Truman Capote egyik sajtó-nyilatkozatában megemlítette, hogy különleges memória-gyakorlatokat folytatott s ezek eredményeképpen képes volt

arra, hogy a napközben folytatott beszélgetéseket este, szállodája magányában híven lemásolja. Aki valaha hallotta valamely beszélgetés magnófelvételét, pontosan tudja, hogy ez a hűség fikció, az előbeszéd teli van hebegéssel, dadogással, hümmögéssel, félbehagyott és előlről kezdett mondatokkal, hangszűlyekkel, szünetekkel és távolról sem hasonlít a színpadon hallott, regényekben olvasott, a bírósági jegyzőkönyvekben summázott párbeszédekhez. A magnófelvétel dokumentum: mindaz, amit az amerikai szerző a két gyilkossal folytatott beszélgetésekből közöl – válogatás eredménye s egy írónál a válogatást nyilván irodalmi mértékek szabják meg. Perrytól a többi között például azt a mondást idézi: – „Nem akartam bántani azt az embert (Cluttert, a farmert). Nagyon kedves úriember volt, nyájas beszédű. Akkor is az járt a fejemben, amikor a torkát elvágtam.”

Minden amellett szól, hogy ez a mondat hiteles. Bizonyos mértékben dokumentum, de annak ellenére, hogy elhangzott, egy többszörös gyilkos mondta, semmivel sem hitelesebb például a laroche-foucault-i aforizmánál, hogy „annyi erőnk mindig van, hogy a mások szenvedéseit elviseljük.” Mind az egyik mondas, mind a másik, egyetlen biztos vonallal ábrázol egy jellemet – mint egy Picasso-rajz –, de a jellemnek csak a körvonalai látszanak, fekete vonal fehér papíron, közbül üresség, ha megfordítom a papírdarabot, hátul nincs semmi. Ez a hasonlat távolról sem Picasso mesteri rajzainak bírálata, bármily következetesen értik majd félre, a félreértés professzionistái.

Mielőtt másik példán demonstrálnék, egy ponton szeretnék igazságot szolgáltatni Truman Capotenak: nem kényszeríti rá a maga magyarázatát az olvasóra s főleg – ami Amerikában manapság hőstettnek számít – nem csatlakozik semmilyen lélektani iskolához, nem másítja meg a tényeket valamely pszichológiai elmélet kedvéért. Ugyanakkor nem tartózkodik a magyarázatoktól, nem is teheti, hiszen aki tényekkel dolgozik, óhatatlanul feltételez valamit a tényeket előidéző eseményekről, ő azonban nem elégszik meg egyetlen magyarázattal, hanem több hipotézist megkockáztat, vagy inkább ismertet. Noha a módszer nem egészen új, az eredmény kétségkívül újszerű. Ami azonban a dokumentumszerűséget illeti, ahhoz ezzel a módszerrel sem jutunk közelebb.

Vegyünk egy másik példát, amely tárgyunk szempontjából, hogy a jogászok egyik kedvenc kifejezésével éljek, fölöttébb releváns. A mi színházi életünkben is ismeretes Rolf Hochhuth, nemrégiben „Katonák” címen darabot írt, amelynek főfigurája nem más, mint Churchill, mégpedig háborús bűnösi szerepkörben. Hochhuth – ezt valamennyi kritika egybehangzón állítja – a darab anyagát emlékiratokból vette, mindennek előtt magának az érdekeltnek az emlékirataiból, továbbá orvosának, lord Morannek, és más, Churchillhez közelálló személyek feljegyzéseiből. Ezekre a dokumentumokra támaszkodva vádolja a kiváló német író Churchillt a következő háborús bűnökkel: – ő bombáztatta okatlanul Hamburg, Berlin, Drezda civil negyedeit, ő provokálta ki, hogy a németek London civil negyedeit bombázzák és ő vétkes abban, hogy a lengyel Sikorszki tábornokot szállító repülőgépet a tábornokkal együtt odavesztett, mivel a tábornok zavarta Churchill elképzeléseit a béketárgyalásokon. – Tudtommal a darabot ezideig csupán Kelet-Berlinben mutatták be. Laurence Olivier megpróbálta előadni a darabot Londonban, de nem kapott rá engedélyt.

Hochhuth – mint jóformán valamennyi valamirevaló drámaíró e század-

ban, aki valamilyen formában nem a Beckett megjelölte új útra tért – a pirandelloi dramaturgia eszközeivel szerkesztette meg darabját, melyben a legmeghökkenőbb jelenet az, amikor a hetvenéves Churchill, szájában a hagyományos szivar, anyaszült meztelenül átvonult a nyílt színen. Az adat egyébként Roosevelttől fiának magyarrá is lefordított emlékirataiból ismeretes.

A kérdés, melyik az igazi Churchill? A Hochhuthé, vagy a második világháború történetíróié, akik egyébiránt ugyanazokra a dokumentumokra építettek, mint a német író? Kétséges, hogy ezt egyáltalán el lehet-e döntení. Annyi azonban bizonyos, hogy abból az anyagból, amit ismernek mindkét Churchill meg tudnám rajzolni, méghozzá történetileg hitelesen. A tények ugyanis – amint mindnyájan tudjuk – makacsok, viszont teljesen védtelenek a csoportosítással szemben és annál védtelenebbek, minél bonyolultabbak az események s minél több tényezővel kell a mérlegelőnek számot vetnie. Például máig sem döntötték el megnyugtató módon, hogy Fouché is Talleyrand áruló volt-e vagy épp ellenkezőleg, Franciaország megmentésén munkálkodott.

Vannak kétségbevonhatatlan dokumentumok, még több azonban a kétségbevonhatatlannak látszó, de egyáltalán nem kétségbevonhatatlan dokumentum. Idáig annak az érzékeltetésén iparkodtam, hogy a tényirodalom dokumentumszerűségét nem mindig célszerű első szóra elhinni, néha komolyan venni sem szabad, hanem esetről esetre kell mérlegelni – amennyire ez lehetséges –, hogy a dokumentumszerű ábrázolásba mennyi fiktív elem, mennyi irodalom keveredik. Hiszen valamely történet megírása szükségképpen válogatás eredménye; először a tények áttekinthetetlen tömegéből kiválasztjuk ezt vagy azt a minket szubjektíve érdeklő csoportot: az elnökgyilkosságot, a kansasi gyilkosságot, Churchill történelmi szerepét. A tárgy kiválasztását másik válogatás követi: válogatás a dokumentumok között. Azokban az esetekben, amikor a dokumentumokból többféle tolmácsolás olvasható ki, a történész vagy az író intellektuális tisztességének megcsorbitása nélkül állhat ki a maga interpretációjának igaza mellett, minél szenvedélyesebben érvel, minél mesteribben szerkeszt, vagyis csoportosítja a tényeket – minél nagyobb művésze a nyelvnek, annál több az esélye, hogy olvasói vagy nézői túlnyomó hányadát meggyőzi. Egy átlagos tehetségű, úgynevezett objektív történész minden bizonnyal elvesztené a pártit Hochhuth-tal szemben, mégha az igazság az ő oldalán áll is, – amit, ahogy említettem, nem egykönnyen lehet bizonyítani.

Minden megtörtént esemény – akár szimpla, akár bonyolult – egyszeri, megismételhetetlen, igazi valójában felidézhetetlen, ami természetesen nem zárja ki, hogy valamely esemény kapcsán ne lehetne kideríteni a részvevő, a tettes vagy az áldozat felelősségét, bűnösségének fokát stb. A beszámoló, amely „rögzít” valamely eseményt, egy közlekedési balesetet a legegyszerűbbjéből – akár rendőr, akár történész, akár riporter végezte a verbális rekonstrukciót és bármily lelkiismeretes munkát végzett –, nem azonos magával az eseménnyel. Olykor a legfegyelmeltebb agyú tudós is megelégedik róla, hogy más maga az esemény, más a rekonstrukció, más a pofon, más a tanúskodás amellelt, hogy X csakugyan pofonvágt a Y-t, egyebek mellett azért, mert a pofon fogalma az ütések oly végtelen skáláját foglalja magában, hogy a felsorolás megkísérlése is reménytelen. Mindebből csupán azt a már kifejezett következtetést vonom le, hogy a művekben tény és fikció szétválaszthatatlanul összekeveredik, a dokumentum-forma épp olyan irodal-

mi forma, mint az időrendi elbeszélés, a formabontás, a belső monológ, a levélregény, vagy az én-regény.

A dokumentum-forma manapság csakugyan divat. Ha ez így van, a megokolás ugyanaz, ami ősidők óta: a közönség minden korban, nemzetre és osztályra való tekintet nélkül az „Igazságot” akarja megismerni. Az írók a legkülönbébb fogásokkal iparkodtak elhíttetni olvasóikkal, hogy a történet, amit elbeszélnek, csakugyan megesett, nem a fantázia szülötte, hanem igaz történet. Az egyik azt állítja, hogy magától a főhőstől hallotta, amit elmond – lásd Manont, a másik egy kő alatt, a harmadik a padláson bukkant rá a kéziratra és így tovább, még a szürrealisták is a mélyebb igazság igényével léptek fel. S mi lehetne megnyugtatóbb az igazság szempontjából, mint a dokumentum?

E mögött a divat mögött, a tényirodalomba vetett naiv hit mögött, minden bizonnyal csalódottság lappang. Az olvasó azt gondolja, hogy az elméletek megbízhatatlanok, majd a tények, azok eligazítanak az élet bonyolult szövevényeiben. Ez illúzió, de egészséges illúzió, mert nem fegyverletételre, hanem cselekvésre ösztönöz.

Mindezeideig épp arról a műfajról nem szóltam, amely különleges helyet foglal el a tényirodalom és a szépirodalom között és ez az önéletrajzi regény. Ezekben a fiktív és nonfiktív elemek más arányban keverednek, mint az eddig föl sorakoztatott példákban. A látszattal ellentétben az önéletrajzi regények szilárdabb és tárgyilagosabb alapokra, viszonylag megbízhatóbb tényekre épülnek, mint az akár tudományos, akár szépirodalmi igénytel megírt életrajzok, vagy bármely dokumentumokat a közönség elé táró mű. A szerzők keze ugyanis egyszer s mindenkorra meg van kötve. Nem habozhat, nem válogathat, nem határozhatja el egyik napról a másikra, hogy Truman elnök helyett mégis Edisont választja műve tárgyául, hogy nem a Ben Bella üggyel foglalkozik, hanem a meyerlingi tragédiával. Ha valaki úgy határozott, hogy sajátmagáról ír, a választás – a felszínen – semmiben sem különbözik bármely más írói alternatívától: – magamról írok vagy inkább történelmi, népszerűsítő, szerelmi tárgyat válasszak? Az egyezés azonnal megszűnik, ha más formában tesszük föl a kérdést, így: – olyasmiről írok, amit tanulmányoznom kell? Vagy olyasmiről, amit a lehető legjobban ismerek? Az önéletrajzi vállalkozó ugyanis azzal az óriási előnnyel indul, hogy a tárgyválasztással együtt a dokumentáció javarészét kézhez kapja. Hiszen önmagát, mindenki jobban ismeri, mint mást, még akkor sincs ez másként, hogy ha hazudozásra hajlik, mint az önéletrajzi túlnyomó része.

A hazugságok egy része lelepleződik, más része nem vehető hazugságszámba. Ez utóbbi állítást úgy értem, hogy mindenki a maga módján hazudik, tehát hazugságaival önmagáról vall, anélkül, hogy tudná, kezünkbe adja egyéniségének egyik-másik kulcsát. Rousseau vallomásai állítólag hemzsegnek a ténybeli hazugságoktól, a műben megmutatkozó egyéniség mégis nemcsak igazán hat, hanem lényeges vonásaiban őszinte és hiteles. E kvalitásai révén sugárzik máig a hatása, ezzel a tulajdonságaival termékenyítette meg az európai népek egy részének érzésvilágát s ha ez így túlzásnak hat, annyi bizonyos, hogy irodalomtörténeti tényezővé vált. Ahhoz, hogy műve korszakalkotó, határkö az európai irodalomban, minden bizonnyal a hazugságai is hozzájárultak. Ismét egy terület, amelyben a fiktív és nonfiktív elemek szétválaszthatatlanul összekeverednek.

Alig fogtam hozzá a munkához, ráeszméltem, hogy ami tényeket illeti

mást nem, helyzetem sokkal előnyösebb a Truman Capoténál. Ő hősei egy részét csak hallomásból ismerte, a két gyilkossal ugyan sajtósági barátságot kötött, viszont egyszer sem találkozott velük, amíg azok szabad emberként éltek. S épp az ő könyvéből tudjuk, hogy a rabság mennyire kivetkőzteti a rabot emberi mivoltából, mennyire megváltoztatja. Műve kitűnő, tényeinek tényyszerűsége viszont kétséges. Távcsővel vadászott tényekre az óceánban. Ezzel szemben én egy imitt-amott átlátszó kis tóban pecáztam.

Kapcsolatom bátyámmal a családban gyökeredzik s visszanyúlik mélyen gyerekkoromba. Az adatokat, azaz a tényeket, közvetlenül tőle kaptam s ha valamit nem értettem, annyszor fordultam hozzá, ahányszor szükségesnek láttam. Mi több, az adatok tetemes részét – nem valamennyit – ellenőrizhettem, ebben segítettek a családtagok, köztük felesége, aki sok mindenre pontosabban emlékezett a férjénél. Ez a regény csakugyan tényregény, már amennyire ez egyáltalán lehetséges.

Bármilyen furcsán hangzik, elmélet nélkül nincsenek tények. Az elmélet e könyv esetében bátyám jelleme, úgy ahogy tetteiből *kikövetkeztettem*.

A tények, mint G. B. Shaw mondja, semmit sem jelentenek, ha nincsen „fonal”, amelyre felfűzzük őket. Az igazság az, hogy akkor is fűzünk, amikor úgy teszünk, mintha nem fűznénk. Másfelől, aki nem fűz, annak aligha akad zsákmány a horgára.

EPILÓGUS*

1958 a család sorsában a döntő fordulatok éve. Ebben az évben jelent meg a kisiparosok tevékenységét szabályozó 9. számú törvényerejű rendelet, amely tüzetesen szabályozta a kisipari tevékenység valamennyi ágazatát, a mestervizsgától kezdve az áru értékesítéséig, az iparjogosítvány kiadásának módozataitól az engedély nélkül elszegődíthető alkalmazottakig és tanulókig. Tíz esztendő tetszhalál után a kisipar új életre ébredt.

Ebben az évben jelentkezett vevő a Budafoki házra, ebben az évben fedezte fel Marika a Véső utcai házat, ebben az évben költöztek a külvárosból Pestre.

De történt még valami, ami az elsoroltaknál fontosabb volt: Gyuri személyében megszületett a trónörökös. Nézhetjük bárhonnan, sokat váratott magára. Négy évet.

E négy év alatt sok szó csett róla.

Bátyám nem egyszer megjegyezte, hogy fiú nélkül nem család a család. Ezen a véleményen volt a fiatalasszony is.

– Fiú nélkül nem érzem teljesnek az életemet.

Miután az idő múlt-múlt, anélkül, hogy történt volna bármi, bátyám a csüggedés pillanataiban a fáradtságra hivatkozott meg a korára:

– Már késő – hajtogatta –, közel járok a hatvanhoz, hogy gondoskodjam róla.

– Majd gondoskodik az anyja.

Ha a csüggeteg korszak nagyon elhúzódott, a párbeszéd élénkebbé vált.

– Fiú nélkül nem család a család – sóhajtott fel Gyurka.

* A regény öt részletét 1974 novembere és 1975 márciusa között megjelent számainkban közöltük. (A szerk.)

- Ha a hátadon fekszel, sohsem lesz család a családukból.
- Mit mondasz? - hajolt az asszony fölé Gyurka.
- Azt, hogy magától semmi nem megy...
- Hát - vakarta meg a tarkóját bátyám -, ebben neked van igazad.

Marika úgy fejezte ki magát hozzám írott levelében, hogy „noszogatta” Gyurkát. A türelem, a kitartás, a szívósság, mint többnyire mindig, meghozta gyümölcsét. A jövendő Gyuri 1957 őszén jelezte anyjának, hogy a következő év tavaszán világra óhajt jönni. Különös, de a házastársak a hármás lány-széria dacára bizonyosak voltak benne, hogy ezúttal fiúk születik.

A külső körülmények mintha összeesküdtek volna a trónörökös ellen. Marikának épp a születést megelőző hónapokban akadt a legtöbb dolga, akoriban pásztázta át a várost, hogy az üzemnek megfelelő helyiséget találjon, ugyanakkor tárgyalt a budafoki ház eladásáról s végezte a házimunkát, amelllett a piacokra járt az árut eladni. Néha azt hitte összesik, annyira kimerült a szervezete. Budafokról Pestre menet rendszeresen elaludt a Héven, oly mélyen, hogy a kalauz ébresztette fel.

- Ébredjen, kismama, megérkeztünk.

Mind ennek a tetejében Gyuri két héttel határidő előtt született, a leg-súlyosabb komplikációk közepette, ha a szerencse nem avatkozik közbe egy professzor személyében, sem a gyerek, sem az anya nem élte volna túl az eseményeket.

Mikor a tologöröcsök megkezdődtek Marika taxin behajtott a Baross utcai szülészetre, ahol hatágyas teremben helyezték el. Miután megvizsgálta, az orvos tudtára adta, hogy tíz perc múlva megszül a baba. Azzal már ment is, hogy beöltözzék, bemosakodják. Újabb vizsgálat következett:

- Sajnálom, asszonyom - mondta -, a gyerek keresztbe fordult. Nem tudok segíteni.

Mindez 58 május tizenötödikén este történt. Szemben feküdt az órával, iszonyatos fájdalmak hasogatták altestét, nem emlékezik rá, hány óra volt, csak arra, hogy az orvosok összebújtak, tanácskoztak, a fejüket csóválták, különféle papirokat írtak alá vele, nyilván azzal a céllal, hogy a felelősséget elhárítsák maguktól. Ismét tanácskoztak, sügdolóztak, megvizsgálták újra és újra. Eközben egyre-másra vitték ki a teremből a szülőszobába a nőket, újabb terhesek érkeztek. Soha nem irigykedett senkire, semmiért, most azonban vadul, keserűen irigyelte azokat a szerencsés nőket, akik annak rendje-módja szerint megszülettek, mialatt ő félájultan fetrengett, iszonyatos fájdalmak között. Hajnal lett, reggel lett, délelőtt s még mindig nem történt semmi.

Déltájban toppant be a terembe a szülészprofesszor a tanítványaival. A nevére nem emlékszik, csak arra, hogy hajlott hátú, szinte púpos, szikkadt öregember volt, de rendkívül gyors és erélyes. Ahogy belépett, mindjárt Marika ágyához vezették, hogy föléljen hozzá, zsámolyt dugtak a lába alá. Fejét a nő hasára tette, majd megvizsgálta műszerrel, elvörösödött, mintha hűdés környékeznék és magából kikelve üvöltött a szülőanya körül tehetetlenkedő orvosokra és nővérekre:

- Tudatlan állatok, sintéreknek is utolsók, kontár idióták! Megérdemel-nék, hogy mindannyiukat elcsapjam. Hát nem tudják, hogy ilyenkor mit kell tenni... Miért jártak maguk egyetemre, gyepesfejű hülyék!

Valami altatófélét adott be Marikának, aztán beöltözött s őmaga vezette

le a szülést, s közben magyarázta, mit miért csinál s ki mivel segítsen. Marika a kábulaton át is hallotta a hangját:

- Ne olyan erőszakosan!
- Finomabban!
- Ne tegyétek tönkre!

A gyereket ő maga préselte ki az anya hasából, a könyökével, Marika iszonyú fájdalmat érzett. A szülés után műtétet hajtottak végre rajta. Mint utólag kiderült, csütörtök este nyolc órakor feküdt be a szülészetre, a gyerek másnap félkettőkor született meg, három és háromnegyed kilóval, félholtan, nyaka körül a köldökzsinór, ami kis híján megfojtotta. Azt mondták, hogy fiú, aztán hozzáláttak az élesztéséhez, fölváltva mártogatták hideg és meleg vízbe, tapogatták, pofozták, majd elvitték.

Mikor visszaadták, épnek, egészségesnek látszott. Később kiderült, hogy megsérült az egyik idege, három éves koráig nem beszélt, aztán dadogott, óvodista korában logopédiára járt, de két évi kezelés után ma úgy beszél, mint mindenki más.

Gyurka előbb találkozott a feleségével s csak később a fiával. Első kérdése az volt:

– Fiú?

A másik ez:

– Láttad?

– Nem láttam, de mondták. Fiúnak jegyezték be.

Ez a hiányos tájékoztatás nem elégítette ki, nyugtalanul izgett-mozgott, leült a felesége mellé, alig simogatta meg, fölugrott, majd megint leült:

– Láttad? – ismételte meg a kérdést, mint a megszállott.

Taxival vitték haza a gyereket Budafokra, a fizetést Marikára hagyta, ő maga berohant a gyerekekkel a szobába, az asztalra tette, kibontotta a pólyából, fölemelte a gyerek ingecskéjét:

– Fiú! – kiáltotta olyan hangerővel, mintha nem ő volna süket, hanem a többiek.

Beteljesedett a család.

Ennél a pontnál hadd jegyezzem meg, hogy sok mindenben nem, ebben viszont különleges szerencséje volt Gyurka bátyámnak. Miután ötven éves koráig bizonyos tekintetben minden kockázat nélkül hálhatott együtt annyi nővel, ahányat levett a lábáról, annyiszor, ahányszor bírt, ötven éves korától kezdve az a nő szült neki gyereket, akit mindenki másnál jobban szeretett.

Szívből irigylem érte, mert ami engem illet...

De ez más lapra tartozik.

Amióta Budafokon éltek, amint említettem, amolyan paraszti gazdaságban, minden évben vágtak disznót, mint hajdani mészáros a vágást bátyám maga végezte. 1958 telén másfél mázsás mangalica került terítékre. Nagyjából megismétlődött első disznóvágásának története, akkor Sopronban valamilyen Frici vagy Franci nem jelent meg a helyszínen, egymaga végezte hát el a munkát. Ezúttal a segítség ugyan megérkezett, de két balkezevel inkább akadályozta a munkát semmint megkönnyítette.

A megboldogult disznó élettelenül hevert a földön.

– Na, emelje meg már, hadd tegyük a rendfára!

Az ember, aki vállalta a segítséget, hol innen, hol amonnan nyúlt a disznóhoz, véletlenül sem az alkalmas helyen.

– Tisztuljon már innen! – förmedt rá Gyurka: kihozta sodrából a te-

hetetlenkedés. Azzal leguggolt, alája nyúlt a másfél mázsás disznónak, úgy emelt rajta. A karja bírta, a háta nem. Már már célhoz ért, amikor a gerince megroppant. A disznó visszaesett oda, ahol az előbb feküdt, Gyurka pedig fejjel a disznóra zuhant s úgy érezte, egész testében megbénult. A szomszédok segítségével vitték be a házba, ahol ágyba fektették.

Napokig magatehetetlen volt, megfordulni sem bírt az ágyban. Tucatszor nekirugaszkodott, az izmai nem engedelmeskedtek az akaratának, a nyílallások úgy csapongtak, süstörögtek a derekában, mint égzengéskor a villámok. Hiába vergődött, a bénaság bilincsei fogva tartották.

Segíteni egy módon lehetett rajta, Marika megragadta kétoldalt a lepedőt, és néhány erélyes rántással megfordította a mozgásra képtelen embert. Fájdalmas volt a művelet, de megérte, valahányszor változott a testhelyzet, a fájdalmak egyidőre enyhültek, ha el nem is csitultak. Több mint két hét beletelt, amíg a beteg lábra állott, éppoly gyanakvóan s éppoly bizonytalanul, mint annak idején, mikor megsüketült.

A disznót a helybeli mészáros dolgozta fel. Készítményeiről bátyám nem a leghízelgőbben nyilatkozott:

– A hurka még hagyján, de a kolbász – húzta el az orrát a kostoló után –, annál az enyém százszor különb.

Az újabb tragédia, amelynek szerzője nem kontár orvos, hanem maga a beteg volt, ugyan messzi elmaradt fontosságban a megsüketülés mögött, viszont alkatlanabb időben bajosan jöhetett volna. Épp akkor esett ágy-nak, amikor megvolt a törvényes lehetősége, hogy iparát föllendítse, az anyag sem hiányzott, az új műhely meg a lakás ugyanegy házban, a Váci útból nyíló Véső utcában, a Nyugati pályaudvartól villamoson tíz perc alatt megközelíthető volt, tehát közel a városközpont-hoz.

Lassan gyógyult, mert mihelyt egyetlen árnyalattal csökkentek a fájdalmak, nem hallgatott se a feleségére, se az orvosra, magára az Atyaúristen-re sem hallgatott volna, hanem fölkel, belekezdett valami munkába, hogy aztán néhány óra múlva megújult bénasággal roskadjon az ágyba. A leg-hitelesebb forrás Marika, hisz ő ápolta, tőle tudom, hogy türelmetlen, fegyelmezetlen, fárasztó beteg volt. Ha valami nem tetszett neki – és sok minden nem tetszett –, amennyire a bénasága engedte, a szó szoros értelmében ugrált az ágyon, ülve ugrált, dühöngött, csapkodott, rugdalózkodott, ami megint csak nem használt sem a pillanatnyi állapotának, sem a gyógyulásának.

A jelenség lélektani részére majd kitérek.

Alig láttak hozzá a takarításhoz, Isten tudja honnan, ott termett Mózsi bácsi, éppoly váratlanul, mint ahogy nyoma veszett, mikor Erzsébetről Budafokra költözködtek. Kacsintgatott ide-oda, mozgatta a száját, efféle góbészkodásokkal szerelte le a kérdezősködőket, fintorait homályos kijelentésekkel kísérte:

– A halandók lépteit az elrendeltetés kormányozza.
– A jó emberek a keresztúton megvárják egymást.
– A betlehemi csillag egész éjjel hunyorgott, de csak én tudtam, mit akar mondani.

Misztikus kijelentéseinek semmi, munkájának annál nagyobb hasznát vették, hiszen bátyám még nem állott lábra. Mózsi bácsi ösztövére testét meghazudtoló erővel tologatta a bútorokat, emelgette a csomagokat, kitartón, szívósan s ugyanakkor jókedvűen. Csücsörögve füttyűrészt-dudorászott, alig-alig hallhatón. Körülnézett a kis házban s kérdezősködés nélkül meg-

találta azt az alkalmas zugot, ahol úgy húzhatta meg magát, hogy senkit nem zavart.

Bátyám erős szervezete végül legyőzte a betegséget, pontosabban időnkint fölülkerekedett rajta. Megszállottan vetette bele magát a munkába, hogy pótolja az elmulasztottakat. A műhely berendezésének, a termelés megindításának gondjai annyira lefoglalták, hogy csaknem egy hónap beletelt, amíg körülnézett a Véső utcai házban, ebben a nyomott, szegényes, földszintes épületben, amelyhez kopár udvar tartozott, kopárságát nem enyhítette kert, sem a ház előtt, sem a telek végében, a kilátás sem kínált semmi vigasztalót a szemnek.

– Marika – szólalt meg Gyurka izgatottan és szemrehányóan –, hova hoztál minket? Én kertes házat akartam a gyerekeimnek. Ez még sivárabb, mint Erzsébet.

– Mihelyt meglesz a pénzünk rá, kertes házat veszünk.

Soha ilyen messi nem állottak attól, hogy házvásárlásra gondolhassanak. Sőt bátyámnak, aki mindig anyagi függetlenségre törekedett, meg kellett érnie a szégyent, hogy gyerekeit nem tudta ellátni cipővel, az iskolai utalványok segítettek meg szorult helyzetében. Hosszú időbe telt, amíg úgy ahogy boldogultak. Gyurka, mintha anyagi helyzetüknek és a vágyainak semmi köze nem volna egymáshoz, minduntalan visszatért a gondolatra, amely úgy látszik szakadatlanul foglalkoztatta:

– Én nem így képzeltem. Nem ilyen környezetben akarom fölnevelni a gyerekeimet. Ez nem egészséges. Miért hoztál ide bennünket? Miért nem kérdeztél meg előbb?

– Megkérdeztelek. Te is láttad a házat, mielőtt megvettük.

– Tudhattad, hogy én nem ilyen házat akarok... Én itt megfulladok. Azt akarod, hogy megfulladjak s a gyerekek velem együtt megfulladjanak? Budafokon sokkal jobb volt...

– De ott nem tudtál termelni, mert távol voltunk a központtól.

– Az igaz. De más megoldást is lehetett volna találni...

– Mihelyt meglesz a fedezet, találunk.

Ilyen és ezekkel rokon vitákra célozva írta Gyurka, hogy kettőjük közül a józan, a gyakorlati, a reális gondolkodású a felesége, ő az álmoknak él, „Ha iskolába járok, mint te meg Bandi bátyám, azt hiszem, író lett volna belőlem.”

Afelől, hogy valakiből ki lett volna, mi lett volna, ha más pályára fordul az élete, csak elméletben lehet vitatkozni. Ami engem illet, mivel tudom, hányszor adta tanúságát gyakorlati érzékének, az a meggyőződése, hogy a süketsége terelte a gyakorlatiatlanság és az álmok felé. Hiszen kapcsolata a valósággal úgyszólván csak a sertékre, ecsetekre, meszelőkre, kefékre terjedt ki. Ez volt az ő világa.

Fiatal korában azzal kerekedett nemcsak a segédek, de a mesterek fölé, hogy módszeresen képezte magát. Megsüketülése után mesterségbeli kíváncsisága tovább fokozódott. Szakmája, mint a köldökzsinór kötötte össze a létező világgal, egyedül annak határai között mozoghatott kénye-kedve szerint, tökéletes biztonságban. Mi sem természetesebb tehát annál, hogy ebbe a világba minél mélyebben be akart hatolni, hogy minél teljesebb mértékben birtokolja. Az ipari és technikai forradalom a kefe- és ecsetiparban éppúgy éreztette hatását, mint mindenütt másutt. Új gépek tűntek fel a piacokon, új eljárások, új építkezési anyagok – azaz változtak a szükségletek. Az

ecsetgyártásnak e változásokkal párhuzamosan kellett haladnia. Egyedül az autóiparban több száz fajta ecsetet és kefét használnak.

Bandi harminc évesen öregnek érezte magát a tanulásra, Gyurka folyamatosan képezte magát. Hatvan-egynéhány éves korában a főadat az volt, hogy utolérje a szakmát, amelytől ideiglenesen elszakadt. Lankadatlan információéhség és kielégítetlen becsvágy fűti. Ez ad erőt, hogy közel nyolcvanadik évéhez még mindig olyan kíváncsin s oly kitartóan tanuljon, mint kezdő korában.

Az örök csönd ismeretlen birodalmába Gyurka bátyám vezetett be. Beszélgetéseinkből, levelezésünkől értettem meg – ami egyébként nyilvánvaló –, hogy a süketség a magány legvégletesebb, legkegyetlenebb formája. Életfogytiglani elítéltetés az amnesztia reménye nélkül. Se az értelem, se az erő, se a képzelet nem segít kitörni a némaság betonbunkeréből. A süket látja azt a világot, amiből száműzték és hangok emléke tapad valamennyi vizuális élményéhez: tengermélyre süllyedt szimfónia, amely felől színek üzennek, trópusian rikító, mint a harsonák, sötétek, mint a cselló, a fagott „édesek mint az oboa”, sírón rikító, mint a hegedű. Én ezen a parton állok, az örvény másik partján gyönyörű nő áll, hív magához – soha nem juthatok el hozzá.

Elnémítani a csendet, valójában ez a lelki szükség készíti a süketet szüntelen cselekvésre, olyankor is, ha nyilvánvaló, hogy a pillanatnyi feszültség enyhítéséért súlyos árat kell fizetnie. A Budafokon elszenvedett gerincsérülés az eddiginél szűkebb határokat vont Gyurka cselekvési területe köré. Az orvosok egybehangzón figyelmeztették, hogy a sérülés irreverzibilis, teljes gyógyulásban nem reménykedhet, a javulás időszakában pedig tanácsos óvatosabban mozognia, emelnie semmilyen körülmények között nem szabad, mert a gerincoszlop megterhelése ismét és ismét ideiglenes bénulást idézhet elő, sőt szerencsétlen esetben végleges bénulással járhat.

Megértette a figyelmeztetést, nem amúgy általában, hanem valamennyi részletében, maga magyarázta el nekem, onnan tudom. Valahányszor azonban a cselekvés lehetősége megkísértette, többnyire elbukott, belátás ide vagy oda. Ha valami félbehagyott munkán akadt meg a szeme, a kettős kényszer elsöpörte aggodalmait, fölemelte a gyantás bődönt, a festékes ládát, vagy bármi más bitangjába hagyott tárgyat s a helyére rakta. Ha súlyosat emelt, estére már az ágyat nyomta.

Tucatszor nyögte ennek a logikusan könnyen, lélektanilag annál bajosabban elkerülhető csábításnak a következményeit. Talán egy évvel azután, hogy az üzem áttelepült Budafokról a Véső utcába, ő maga már kiheverte a gerincsérülést, átkeltében az udvaron megütötte a szemét a vágótőke, benne a fejsze s a tőke körül néhány göcsörtös tönk. Nyilván Mózsi bácsi vágott fát, a tönkökkel azonban nem birkózott meg. Mint a mennyei hangoknak engedelmeskedő Jeanne d'Arc, bátyám kirántotta a fejszét a tőkéből, az egyik tönköt rátette, aztán teljes erőből belevágott. A tönk nem hasadt szét, a fejsze fogva maradt. A favágók ilyenkor a tönkkel együtt fölemelik a fejszét, váll magasságba vagy még magasabbra, onnan zúdítják a vágótőkére, egészen addig, míg ketté nem válik. Gyurka addig ismételte a mozdulatot, addig emelgette a tönk súlyával megtetézett fejszét, amíg ismét meg nem roppant a dereka. Aznap ágnak esett.

Noha később óvatosabban járt el, e rögtönzött cselekvésekről mégsem mondott le teljesen. A kényszer, hogy a csendet elnémítsa, erősebbnek bizo-

nyult nemcsak a józan észnél, az egészségi, de még a gazdasági meggondolásoknál is. A visszaesések meggyötörték s visszavetették a termelő munkában. Holott gyéren foglalkozt a jövedelem, mindaddig, amíg Marika rá nem szánta magát a piackutatásra s föl nem derítette a szakma hiánycikkait, elsősorban a borzoszlátót.

Ez az ecsetfajta rég eltűnt a piacról, holott a mázólo enélkül nem tudja elsimítani ajtón, ablakfán vagy bármi más tárgyon a felső festékréteget, finom munkát csak ezzel az ecsettel végezhet. Az ára körülbelül nyolcszorosa a sertéből készített oszlató ecsetnek. A hatvanas években százötven forintba került egy borzoszlátó, ma – azaz 1975 végén – háromszáz az ára. Ennek az ecsetnek a gyártásával mozdult el az üzem a holtpontonról, és adott alapot a további föllendülésre. Emellett villás ecsetet, kiverő, más néven csapó ecseteket készítettek. Egyszóval híven a kisipar szocialista rendeltetéséhez, Gyurka a hiánycikkek gyártására specializálta magát.

Az üzem ettől kezdve évről évre gyarapodott, többé nem kézi szerszámokkal, hanem ismét gépekkel dolgoztak. Mózsi bácsi mellett, másik két munkás dolgozott. Nem kész szakmunkások, ilyen ritkán akad, Gyurka jobb szerette maga avatni be a hozzá szegődőket a kefe- és ecsetkészítés fogásaiba. Jogosan büszkélkedik, hogy félévszázadnyi működése során hány meg hány munkást nevelt és bocsátott útjára. Sokan közülük szép karriert futottak be, a kolozsvári Kovács Ferenc és Balog Márton például.

Az újabb sikerekben a felerész, ha nem több, a gyorseszű, erélyes, sokoldalú, fáradhatatlan Marikát illeti, aki nem tudhatni pontosan hány ember munkáját végzi egymaga: – vezeti a háztartást, főz, neveli a gyerekeket, eljár a hivatalos ügyekben, bevásárol, nemcsak a piacon, a nyersanyagot ugyancsak ő szerzi be, ami komoly szakértelmet követel, számlákat ír, a munkásokat ő jelenti be vagy ki, adóbevallást készít, eljár a peres ügyekben. Tehát anya, feleség, titkárnő, titkár, könyvelő, pénztáros egy személyben. Sőt kalkulátor. Egy alkalommal valamilyen hatóság felszólítására fejből elkészítette egyik gyártmányuk kalkulációját, mindössze húsz fillér eltéréssel. Nem csoda hát, hogy végül hivatalos elismerésben részesültek. Az 1975. évi Budapesti Nemzetközi Vásáron a Kőházy céget bízták meg ecset- és kefeáruk kiállításával.

„Ha ő nem volna – írta Gyurka –, már régen beadtam volna az ipart.”

Az elsorolt tevékenységeken felül Marika iparkodott visszatartani férjét a meggondolatlan lépésektől. A többi közt attól, hogy kertes ház megvételeivel eladósodjék. Ahogy az évek múltak, két lánya férjhez ment, unokák születtek, Gyurka egyre türelmetlenebbül vágyakozott a réges rég megálmodott családi házra: a kárpótlásra gyermekkorra sivárságáért. Űzte, hajtotta a belső hang.

– Meddig várjak még? – támadt a feleségére. – Túl vagyok a hetvenen s még mindig nem értem el a célt, amiért szüntelenül küzdöttem.

Mintegy magába nézett, úgy folytatta:

– Nem várhatok már sokáig. Akárhogy vesszük.

Marika pontosan tudta, mit jelent ez az elrévülő tekintet. Azzal védekezett, hogy valahányszor nagyobb összeg folyt be a kasszába, amennyit nélkülözhettek, bankba helyezte el, vastartaléknak, ha bajba jutnak, akár a piac kimerülése, akár házvásárlás miatt. Gyurka viszont azért hízta a betétkönyvét, hogy alkalomadtán legyen pénze foglalóra s az első részletek törlesztésére. Tovább nem gondolt.

Napról napra átnézte az apróhirdetéseket s ha valamelyik olyasmit ígért, amire vágyott, taxiba vágta magát és megszemlélte.

1973 tavaszán a Hármashatárhegy Óbuda felé nyúló lejtőjén kedvére való házat talált. Nem habozott, megegyezett a tulajdonossal s foglaltat adott.

Néhány héttel később kettesben megtekintették az új birtokot. Pom-pásan választott. A nem különösebben nagy házat a hegyoldalba építették. Köröskörül káprázatos kilátás. A telek felső határa az erdőben húzódik, szemben öbolszerűen kitárulkozó völgy, amelyet ugyancsak erdő szegélyez. A két erdő között kisebb-nagyobb kertes házak.

– Nagyon tetszik – válaszoltam kérdésére.

– Végre hazaérkeztem – mondta ő.

A régi tulajdonos még nem költözött el. Azzal búcsúztunk, hogy a ház-szentelőn találkozunk. Erre csak egy év múlva került sor. A környéket nem ismertük, sem én, sem a taxisofőr. Így hát elkéstem, már asztalnál ült a család, mire megérkeztem. Marika szabad ég alatt terített, a ház előtti teraszon, négy egymás mellé tolt asztalon, ezeket egyetlen, a kelengyéből megmaradt abrosszal terítette le. A tálon kacsasült párolgott, piros káposzta és krumpli között. Kisebb-nagyobb pukkanások követték egymást, amint bátyám kibontotta a pezsgőpalackokat.

Végre együtt volt a család, a négy gyerek és az unokák. Gyurka szokott helyén, az asztal végében ült, arcán boldogan előmlő mosoly, amelyet nem zavart meg, hogy nem tudta, ki min kacag, mit helyesel, mi ellen tiltakozik. A rohanó élet színeit, árnyalatait, illatát, formáját levetkőzve suhant el mellette. Süketsége kizárta a családból, amelyet ő teremtett, ő tartott el, amelynek ő volt a feje. Látszólag közöttünk ült, valójában mintegy befalazva süketsége magáncellájába.

A családi kör legszívszorítóbb változata.

Eltűnődtem. A gyermekkortól kísértő álmom végre megvalósult, de milyen keserves küzdelmek árán, mennyi szenvedés után s milyen későn. Naplemente tájt.

A vacsora végeztével bátyám végig vezetett a telken, s elmondta, mik a tervei:

– Ide pergolát építtetek, ott szőlőlugas lesz, itt kerti garnitúra. Azt a ronda drótkerítést kidobatom, kőkerítést húzatok. Arra is gondoltam, hogy mivel a süketségem miatt strandra nem járhatok, pedig imádom a vizet és a napot, a telek végébe, az erdő felől medencét ásatok, kirakom kék csempével. Ott fogok úszni meg napozni meztelenül. Mit szólsz hozzá?

Arcán bizakodó mosoly, szeme az ajkamra tapadt, hogy leolvassa róla a választ.

Olyan vidáman, derűsen készülődött az utolsó fordulóra, mint egy gimnazista az első komoly randevúra valami kikapós szépasszonnyal.

Marika csöndben hallgatta végig Gyurka fiatalos lelkesedését, de mi-helyt magunkra maradtunk, lehűtött:

– A kőkerítés meg a bazén csak ábránd – mondta. – Nyakig úszunk az adósságban. Örülök, ha a törlesztésre elég lesz a keresetünk és ha a házat úgy-ahogy be tudom rendezni. Az üzemet szakmailag ő vezeti, de a süketsége miatt sok mindenről fogalma sincs...

Későre járt az idő, elkészöntem. Ketten kísérték a buszmegállóhoz, bátyám és a fia, Gyuri, aki tizennyolc éves korára száznyolcvan magasra nőtt, ami csúcs a családban. Mikor legutóbb beszélgettem vele, hallani sem akart

a kefekötésről, repülőmodellezőnek készült. Annál inkább meglepett, amit hallottam.

– Menjetek csak vissza – mondtam a megállónál –, most már boldogulok magam is.

Ragaszkodtak, hogy megvárják a buszt, ritkán jár, ne unatkozzam addig sem. Várakozás közben gratuláltam bátyámnak, hogy milyen gyönyörű helyet választott nyugdíjas korára.

– Nyugdíj?! – horkant föl, mikor megértette, mit mondtam. – Ki beszélt neked nyugdíjról? Eszembe sincs nyugdíjba menni! A fiam most nálam dolgozik. Ha letelt a kötelező három évi gyakorlat, saját műhelyt rendez be – persze segítem benne –, én meg folytatom a magamét.

– Még hogy nyugdíj?! – dohogta szinte sértődötten.

Utánuk néztem a busz ablakából. Apa meg fia együtt tartott fölfelé a meredek úton.

Négy szonett

AZ ELTAVOLODÁS

*A visszatérést előkészítő
eltávolodás...! Nem jelenti azt, hogy
bármire is, így, kevésbé ragaszkodj,
csak azt, talán: „Lesz még” idő; idő,*

*mely egyelőre nem képzelhető,
de hogy épp ezért nem szabad föladnod,
épp ezért: hagyd ott, egyelőre hagyd ott,
bízd magad lazán manőverező*

*nem-is-tudod-miféle közegedre.
És várd, hogy... egyelőre várd, hogy „egyre” –
már ez is sok; persze, hogy egyre „mí”:*

*jó volna tudnod. Annyit legalább,
hogy jóra-e vagy rosszra fogy a táv.
(Mégis; csak így tudsz végig-kezdeni.)*

CSAK

*Milyen – ? ha e hivatásos világba
beleszól egy amatőr-zongora?
S a konyhában, ribizliszószt zabálva
a profinak van mit hallgatnia?*

*A fal mögül, a zárt ablak mögül
kihallatszik oda, hol láthatatlan,
a játékos. Mit csinálhat? „Örül”?
„Szomorú”? Tudja-e: „A ház, alattam,*

*hall minden hangot...”? Hagyom a ribizlit,
ülök a géphez, billentyűzetén
kopogtatok; „mit csinál fönt a másik?”*

*Íme, egy szonettet kell – ahogy illik! –
megírnom, hogy kijöjjön a szerény
eredmény: „VALAKI – CSAK – ZONGORÁZIK”!*

EDDIG JUTUNK

*Az írás: bizonyos végpont, ahonnét
aztán visszatérünk az élhetőbb
egyenesek, kézzel rajzolt körök
útjaira; ahol csak-újra szomszéd*

*minden elhagyott. Kupacok: „vakondék
működnek”. Egy halott: „még az előbb...”
Újság, szerdán: „Nos, szombat délelőtt...”
(S nézzük a moziműsort.) Így forog szét*

*a figyelmünk, így mondunk „ezt meg azt”.
Dehát: nem egy pontból mégis...? Ugye,
ellentmondásos! Úgy szomszédaink*

*e dolgok mind, hogy „elhagyatva mind”;
hogy el ne hagyjuk őket, így maraszt
meglétünk pár elveszthetetlené.*

HOGY MONDANÁNK

*Kiirunk-e magunkból valamit?
Vagy inkább: egyre inkább beleírjuk
magunkat valamibe, hogy kibírjuk,
magunkhoz-formáljuk alakjait,*

*melyek alakra alig valamit
különböznek attól, aminek hívjuk
őket, s a könnyebbülés is a kínjuk,
mégis – ? Ha egy lábadozó alig*

*néhány botorkáló lépés után
leül a kórházfolyosón a székre,
s mi nézzük, végig, hogy: egyáltalán – !*

*S hogy leült már, azt lessük: „Idenéz-e?”
Hát hogy mondhatná „ő”, hogy mondanám
„én” bármire is, hogy – („bár”/„végre”) vége.*

Kiűzetés a Bölcsesség Házából

Rám minden mondható, csak az nem, hogy szeszélyes vagyok. Szorgalmasan végzem a munkám, főnökeim és kollégáim elégedettek velem és szeretnek. Temetkezési szokásokkal és sírköfeliratokkal foglalkozom. Tudom, hogy ez kissé szokatlan, furcsa kutatási területnek tűnik, de én nagyon szeretem. Ha meglátok egy-egy szebb vésetet valamelyik sírkövön, megdobban a szívem az örömtől és úgy érzem, valami csodálatosat, mindennél kifejezőbbet fedeztem fel. Különösen az életfa és a virágmotívumok vonzanak tökéletes egyszerűségükkel, szépségükkel.

Néhány évvel ezelőtt megnősültem és azóta békében, boldogan élek a feleségemmel. Júlia hűséges, jó társam. Kissé vérszegény, fáradékony, de meglehetősen ragaszkodó és művelt nő. Nincsenek szenvedélyes vitáink, a világról alkotott véleményünk mindig megegyezik. Júlia igénytelen és szerény. Csendesen élünk és nagy szeretetben, amit némi gyanakvással figyelnek ismerőseink; a mai szertelen, rohanó világban ritka jelenség az efféle harmónia.

Az utóbbi időben azonban ez a kellemes, szép állapot mintha kissé elszürkült volna. Fokozatosan elkezdtek untatni a sírkövek; bármilyen különös, bosszantanak a szabálytalan, vagy túlságosan nagyvonalúan bevésott virágmotívumok. A kollégáim pedig kifejezetten idegesítenek. Jólneveltségük, uvariasságuk, sima modoruk elviselhetetlen! Otthon hallgatag vagyok, mogorva és ideges. Vannak pillanatok, amikor csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudom magamba fojtani már-már kitörő dührohamomat. Mi okozhatta ezt a változást? Ha valaki ilyesmit kérdezne tőlem, képtelen lennék válaszolni. Ugyanakkor azonban rendkívüli módon megvisel szokatlan lelkiállapotom...

Egyik nap a feleségem takarított a lakásban. Csendesen dúdolt magában egy dalt, amit nemrég hallott a rádióban. Egyszerre különösét éreztem; mintha minden vér felszaladt volna a fejembe! Nem is emberi hangon kezdtem el kiabálni:

– Azonnal hagyd abba! Szétszakad a fejem, nem bírom tovább! Hogy a fenébe tudsz ilyen hamisan énekelni...

A feleségem tátott szájjal bámult rám. Egy szót sem szólt, se akkor, se később. Csendben és gyorsan kitakarította a lakást, én pedig lassan lehiggadtam. Azelőtt soha nem fordult elő, hogy ilyen durván szóltam volna hozzá.

Szorongásom és kedvetlenségem olyan mértékben fokozódott, hogy végül is kénytelen voltam segítséget kérni egy barátomtól, akivel együtt dolgoztam a múzeumban. Mindez ebédszünetben történt, egy csütörtöki napon. A barátom meghallgatott, majd némi töprengés után megvakarta a fejét és így szólt:

– Hát ha tényleg akarod, esetleg tudok segíteni...

Bizonygattam, hogy még a legképtelenebb megoldást is elfogadom, mert jelenlegi állapotom teljességgel elviselhetetlennek érzem.

– Belepusztulok! – kiáltottam szenvedélyesen. Ez persze túlzás volt, de az adott pillanatban mégis igaznak tűnt számomra.

Ekkor a barátom elmesélte, hogy jó ismerőse X. úr, a híres asztrológus és lélekelemző. Csak írni kell neki, mondta és X. úr válaszlevelében tökéletes elemzést ad háromszáz forint ellenében.

– Így megtudhatod, hogy mi bánt – mondta a barátom. – Nyilván káros sugárzások érnek valamilyen irányból és nem tudsz ellenük harcolni, mert nem elég mély az önismereted. Bizonyos lehetsz benne, hogy X. úr könnyűszerrel kielemezze az eseted és ellát tanácsokkal! Legfontosabb azonban a teljes titoktartás...

Egy hét múlva meg is kaptam a választ. Az állapotom időközben csak rosszabbodott, így hát érthető, hogy a megváltó levelet boldogan fedeztem fel a levélszekrényemben és később remegő kézzel bontottam ki a borítékot.

Este volt már akkor, a feleségem békésen aludt az ágyában, én pedig az íróasztalnál ültem. Elolvastam az első mondatokat és különös bizonytalanságot, csalódást, hitetlenséget éreztem. Talán csak nem csapott be X. úr?

„A külsőségek vonzzák. Hajlik a felületességre. Szereti a szép ruhákat, hajlamos arra, hogy az embereket külsejük alapján ítélje meg. A harsány dolgok gyakran hatalmukba kerítik. Köszönheti ezt a Vénus bolygó rosszindulatú sugárzásának...”

Engem ugyan soha nem vonzottak a külsőségek, gondoltam felháborodottan. Esetleg kamaszkoromban... Később azonban némi töprengés után rádöbrentem, hogy X. úrnak talán mégis igaza van. Bizonyos dolgokban eléggé felületes vagyok. Szeretem a detektívregényeket, a csinos nőket, a jó ételeket és általában a kényelmet...

„A Vénus bolygó hatása egyértelműen káros Önre, mert az élet sok területén visszafogja. Gyors, látványos sikereket szeretne elérni felületes dolgokkal és ez természetesen a mély gondolatok rovására megy. Valahogyan le kell győznie a Vénus bolygó sugárzását...”

Már ez is rossz? Mindenki gyors sikereket szeretne elérni... Ezt az ember alaptermészete irányítja így és nem a Vénus bolygó! Rövid az életünk, az a baj. De ha igaza is lenne X. úrnak... Hogyan harcoljak én, az esendő és jelentéktelen ember egy egész bolygó ellen? Micsoda kilátástalan helyzet!

„Úgy érzi, hogy az anyagi jellegű gyarapodás Önnek létfontosságú. Úgy érzi, hogy élet vagy halál kérdése forog kockán ezen a területen. Mindent megtesz a gyarapodás érdekében: a Mars bolygó hatására szélsőséges esetekben a bűnözéstől sem riad vissza...”

Még mit nem, gondoltam. Bűnözés... A légynek sem ártottam soha életemben! X. úr ezúttal téved, ez kétségtelen. Soha nem kerültem összeütközésbe a törvényekkel! Az igaz, hogy megkísértett a bűnözés gondolata, de a cselekvésig soha nem jutottam el! Pedig őszintén szólva kitűnő lehetőségem adódott a sikkasztásra... Az ember mindenfelére gondol, az ilyesmi nem bűn. Az lenne csak a furcsa világ, ha az embert a gondolataiért is megbüntetnék...

„Mindennek ellenére azonban ebből az irányból jótékony sugárzás éri, így hát valószínű, hogy makacs és kitartó harca a gyarapodásért végül is eredményes lesz. Meggazdagodik, de soha nem lesz elégedett ember: a Mars bolygó Önt szüntelenül zaklatni fogja...”

Ha ez a jóslat valaha beválik, én ugyan nem leszek elégedetlen. Éppen ellenkezőleg: boldog leszek és kiegyensúlyozott! Hiszen a pénz hatalom, a pénz szabadság. Pénzért ezen a világon úgyszólván minden megvásárolható. Tőlem akár apró darabokra hullhat a Mars bolygó, ha én egyszer meggazdagodom, egy vállránditással elintézem az egészet. Ez az igazság. Júlia boldog lesz, ha ezt elolvassa majd!

„Érzelmi életével a külvilág felé fordul. Érzékenyen érintik a külvilág válságai, pl. a nyomorúság, szegénység, vagy a háborúk. Szeretne segíteni, jótékonykodni, de nem nagyon vannak erre eszközei. Szavak helyett jól tenné, ha inkább tetteivel jótékonykodna...”

Könnyű ezt mondani! Ha egyszer nincsenek más eszközeim, csak a szavak... Majd ha gazdag leszek, akkor természetesen megváltozik a helyzet. De addig csak ülök a televízió előtt és rosszallóan megcsóválom a fejem, amikor az éhező, toprongyos négereket és hindukat mutatják; mi mást tehetnék, elvégre nem ajánlhatom fel nekik a fürdőszobám és a kockás öltönyöm...

„Családszerető egyéniség. Ezen a területen azonban komoly veszedelmek fenyegetik, mert a Saturnus bolygó káros sugárzást bocsát Önre. Családi életének harmóniáját mindig akadályozza valami. Ezzel a hatással szemben egész életében keményen küzdenie kell. A Saturnus bolygó komoly ellenfél...”

Mire gondolhat X. úr? Talán a hitetlenségre... Júlia bizonyos helyzetekben meg-

lehetősen kacér. Időnként kihívóan viselkedik, mint valami diáklány. Az ilyesmi pedig egyáltalán nem méltó hozzá! Figyelmeztetnem kell, hogy mértéktartóbban viselkedjen és általában uralkodjon az ösztönein...

„Alkotóképesége, tehetsége átlagos. Csak ihlet hatására tud alkotni. Ezen a téren meglehetősen szeszélyes. Ha alkot, szigorúság és komolyság jellemzi, néha túlzott fontoskodás, pepecselés. Az ihletett pillanatok viszonylag ritkák az Ön esetében. Szereti ezeket a pillanatok, mert szelleme ilyenkor emelkedik a legmagasabb szintre...”

Milyen igaz! Mindig is sejtettem, hogy a múzeumi kutatómunka idegen az egyéniségetől. Hiszen csak ihletett állapotban tudok alkotni! Talán éppen ezért untatnak a sírkövek az utóbbi időben... Éppen ezért idegesít az egész szürke, naponta ismétlődő robot! Köszönöm X. úr, ezt soha nem mertem volna bevallani ön-magamnak...

„Rosszindulatú, erőszakos sugárzás befolyásolja szerelmi életét. Ez a Mars bolygó hatására történik így. Önnek meg kell küzdenie a boldogságáért! Labilis idegzetű, szexuális defektusok jellemzik. Kudarcait ezen a területen tragikusan fogja fel...”

Döböntem ejtettem az asztalra a levelet. Alvó feleségemre néztem, rágyújtottam egy cigarettára, aztán egy ideig tompán, kábultan figyeltem az elszálló füstöt. Valami furcsa szorongást éreztem. Nos, nézzünk szembe a tényekkel, gondoltam szomorúan. X. úrnak tökéletesen igaza van. Már megint a Mars bolygó... Micsoda szerencsétlenség!

„Általában elmondható, hogy szerelmi élete nem túlzottan sikeres, bár nagyon romantikus beállítottságú. Komoly eltökéltséggel, határozottsággal és nagy energiák latbavetésével próbál társra lelteni a világban, ez azonban nem nagyon sikerülhet Önnek. Nincs más választása, a Mars sugárzásból eredő energiákat egyéb területen kell hasznosítania...”

Rendben van, elfogadom. Csakhogy könnyű ilyen tanácsokat osztogatni! X. úr tudása elefántcsonttoronyában ül és bőkezűen elhinti bennünk, hétköznapi emberekben a kételkedés magvait... De hát hogyan éljek tulajdonképpen? A munkám értelmetlen és unalmas, idegen az egyéniségetől. A családi életem reménytelen eset. A szerelem számomra nem hozhat megváltást... Hát akkor mit csináljak? Akasz-szam fel magam?

Ideges lettem. Éppen hogy eloltottam az előzőt, máris újabb cigarettára gyújtottam rá: micsoda gonosz csapda! Hol itt a kiút? Mi az ami engem boldogít? Milyen út vezet számomra a nyugalom, a harmónia, a boldogság felé? Erre válaszoljon X. úr, minden más csak mellébeszélés, játék a szavakkal, semmi több...

„A halál jelenlétével Ön könnyen megbirkózik. A halálnak inkább csak formai elemei riasszák. Ha meg is rendíti a halál, az életörömök tudata, a továbbélés lehetősége legyőzi Önben a viszolygást. A Vénus bolygó jótékony sugárzása eredményesen kioltja halálfélelmét...”

Miért is félnék? Úgy hiszem, egészséges vagyok. A feleségem se betegeskedik túl sokat. Meg különben is: megszületünk és meghalunk, nincsen ebben semmi rendkívüli. Egészen más érdekel engem, nem a halál kérdése...

„A bölcsesség megszerzése Önnek valószínűleg járható út. Gyors észjárás, intelligencia, kiváló beszéd-készség jellemzik. A tanulásban fáradhatatlan. Egész lényének legtöbb vitalitása ezen a ponton koncentrálódik. A Merkúr bolygó természeténél fogva eredményesen vezeti a megismerésben. A Bölcsesség Háza Ön előtt kétségtelenül nyitva áll...”

Végre valami vigasztaló lehetőség... Valami perspektíva! Végre valami, ami-ben elismerik a képességeimet! Bizony, így van ez: a tanulásban fáradhatatlan vagyok... Milyen szép neve van: Bölcsesség Háza! Én bizony szívesen lennék a lakója! Mindig vonzott a tudás, csak hát nem volt hozzá hitem. Amit az egyetemen tanultam, lassan már azt is elfelejttem. Az egyhangú, szürke rutinmunka, a hétköznapi problémák... Elbutítanak, kimossák az agyam! Még azt a keveset is elveszítem, amit valaha birtokoltam. Talán éppen emiatt vagyok az utóbbi időben

ilyen kétségbeejtően kiegyensúlyozatlan... Mert hív a Bölcsesség Háza, de a hétköznapi élet a maga józan, unalmas egyformaságával béklyó a lábamon és megakadályoz abban, hogy szárnyaljak! Csak vonszolom magam, de legtöbbször inkább egyhelyben állok...

„Teljesítményei meglehetősen ingadozóak. A Hold apály–dagály hatása befolyásolja: időnként nagyon tevékeny, máskor teljesen tétlen. Művészi pályán érheti el a legnagyobb teljesítményeket. Olyan területen, amely egyenletes, állandó teljesítményt kíván, ne próbálkozzon. Ön nem alkalmas a rendszeres alkotó munkára! Kivételes pillanatokban azonban kiugró, egészen rendkívüli teljesítményekre képes, ha az ihlet és a Bölcsesség Házából érkező sugárzás segítik Önt...”

Tessék, itt a végső bizonyíték: nem vagyok alkalmas a rendszeres alkotó munkára! Aldom azt a pillanatot, amikor elhatároztam, hogy írok X. úrnak... Íme, életem legválságosabb időszakában X. úr kézenfog és kivezet a válság szörnyű útvesztőjéből. Hát persze, a művészet! Soha nem mertem erre gondolni... Kishitű vagyok, természetesen. Nem is lehettem másmilyen...

Egyszerre eszembe jutottak kamaszkori próbálkozásaim; milyen lázasan, mekkora hittel álltam a vászon előtt! Csodálatos kis világokat teremtettem az ecsettel és a festékekkel. No persze, az emberek hitetlenkedtek. Apám, anyám kinevettek. A barátaim gúnyolódtak... Én pedig hittem nekik, mert ostoba voltam és gyáva! Szégyenkeztem kezdetleges festményeim miatt... Azt mondták, hogy a művészet a nyomorúsággal egyenlő. Hogy ezerből ha egynek sikerül befutnia és miért pont én lennék az? Mennyire féltem a szegénységtől! Pedig azon az úton kellett volna mennem, bárhová is vezetett volna...

„A Merkúr bolygó hatására állandóan vonzza a magányosság, az elszigeteltség eszméje. A titokzatos, vagy elvont dolgokra rendkívül érzékenyen reagál. A befelé fordulás Önnek igazi egyénisége, ezen a területen teljesebben ki leginkább jelleme. Állandó nosztalgiaja a közösségi élet után soha nem szűkítheti Önben azokat a fényes élményeket, amelyeket a befelé élés elmélyedt pillanatai adnak...”

Tehát a művészet, a Bölcsesség Háza és a befelé fordulás... Bizony, ezek egyértelmű intelmek. Meg kell változtatnom az életformám, bármi legyen is ennek az ára!

X. úr levelét gondosan elrejtettem az íróasztalom fiókjában, abba a dobozba, ahol a legbecsebbe emlékeimet őriztem. A feleségemre pillantottam: mozdulatlanul aludt, alig látszott, hogy lélegzik. A gyenge fény mély árnyékokat vetett a szeme köré... Szegény Júlia! Milyen szép, milyen törekeny, sovány... Bizonyára azt fogja hinni, hogy megőrültem. El kell majd magyaráznom neki mindent. Ha szeret, akkor új életünkben is hűséges társam marad! Talán X. úr levelét is megmutatom...

Aztán másnap délelőtt levelet írtam az igazgatóknak; egészségi állapotomra való hivatkozással megkértem, hogy helyezzen át négyórás munkakörbe. Nem mertem teljesen szakítani a munkámmal, hiszen akkor minden jövedelmem megszűnt volna. Így azonban még mindig maradt annyi fizetésem, hogy igénytelenül ugyan, de valahogy eltartsam magam. Bizakodással tekintettem a jövőbe, lelkesedésem nem csökkent a nap folyamán, sőt, inkább csak egyre nőtt.

A büfében összetalálkoztam a barátommal.

– X. úr csodát művelt velem! – kiáltottam és hálásan megszorongattam a kezét.

– Miért? Mi történt?

– Majd megtudod – mondtam, de akárhogy faggatott a továbbiakban, nem árultam el terveimet. Soha nem szerettem olyan dolgokról beszélni, amelyek még nem jutottak el a megvalósulásig; szerény voltam és óvatos; mindig utáltam a feleslőtlen szócséplést.

Később lexikonokat és képzőművészeti albumokat vásároltam a közeli könyvesboltban. Úgy gondoltam, hogy az ilyen szakkönyveknek jó hasznát veszem majd munka közben. Délután már nem is figyeltem a sírkövekre, bár ez senkinek sem

tűnt fel; legalább egy tucat papírt telerajzoltam különböző vázlatokkal, aztán az egészet összetéptem és eldobtam. Egyáltalán nem voltam elégedett. Meg kell találnom a saját hangom, gondoltam. Valami olyat kell csinálni, amivel még senki sem próbálkozott...

Ez azonban megoldhatatlan feladatnak látszott. Tájéképekkel kezdem? Vagy csendéletekkel? Esetleg elvont, geometrikus kompozíciókkal? Nehéz volt választani. Mindegyik terület izgalmasnak tűnt, azonban tisztában voltam vele, hogy ezek ismert utak; sokan bejárták már előttem, több vagy kevesebb sikerrel... De hát mi az, amihez csak én értek egyedül? No persze, a sírkövek, állapítottam meg szomorúan. De aztán egyszerre felélénkültem; nem is olyan rossz ötlet, a sírköveken gyönyörű motívumok vannak...

Némi gyötrődés után bátran belevágtam és csakhamar felgyűltek a vázlatok az asztalomra. Mekkora élvezettel dolgoztam! Jöttek-mentek körülöttem az emberek, de én mindebből semmit sem vettem észre. Süket voltam és vak. Semmi nem érdekelt, csak a vázlateim; talán azt se észleltem volna, ha valaki megtréfál és kihúzza alólam a széket... Micsoda lázba tud jönni az ember, ha olyasmit csinál, ami kedves a szívének!

Este a feleségem a televíziót nézte, amikor odaálltam elé és komoran, talán túlzottan nagy nyomatékkal megkértem, hogy gyűjtsa fel a villanyt, mert beszélni szeretnék vele. Júlia elsápadt a rémülettől és szótlanként engedelmeskedett.

– Nagy dolog történt – mondtam. – Te semmiről sem tudsz, kedvesem, mert nem akartalak zaklatni a problémáimmal. Most azonban elérkezett a megfelelő pillanat, nem várhatok tovább...

Egy kis szünetet tartottam; Júlia a földet bámulta és rágta a szája szélét. Látszott rajta, hogy fél a szavaimtól; talán viselkedésemből előre megsejtette, hogy valami különös dologra készülök. Lesütött szemmel ült, úgyszólván eltűnt az óriási karosszékekben és én kissé megsajnáltam. De aztán erőt vettem magamon, mert tudtam, hogy ezúttal semmiképpen sem lehetek engedékeny.

– Júlia, te mindig is jó feleségem voltál – mondtam kissé ünnepélyesen. – Igazán nem panaszkodhatom... Jóban, rosszban egyaránt kitarítottál mellettem. A válságos pillanatokban mindig segítettél! Most azonban válaszüthöz érkezünk...

Elkezdtem járkálni fel-alá a szobában. Éreztem, hogy verejtékezem és a gyomrom is összeszorult; roppant nehéz volt szavakba foglalnom, hogy mi is történt tulajdonképpen! Végül elhatároztam, hogy nem kerülgetem tovább a lényegét...

– Meghasonlítottam, Júlia! Nem tudok tovább így élni... Ez rosszabb, mint a halál! Úgy döntöttem, hogy változtatok az életemen...

Ekkor Júlia szomorúan felnézett rám és remegő hangon megkérdezte:

– El akarsz hagyni?

Türelmetlenül legyintettem.

– Dehogyan akarlak elhagyni! Egészen másról van szó. Értelmetlenné vált az életem... A napi robot, a szürkeség... A perspektívátlanosság! Kiszívja minden erőm... Ezért X. úrhoz, az asztrológushoz fordultam tanácsért, mert fogalmam sem volt róla, hogy mi bajom lehet... Tessék, olvasd el te is!

Ezzel az íróasztalhoz ugrottam és elővettem a levelet. Júlia értetlenül nézett rám, majd növekvő figyelemmel olvasni kezdett; közben kipirult az arca, mintha lázas lenne. Folytattam a járkálást a szobában és arra gondoltam, hogy ha Júlia ellenkezni próbálna, akkor teljesen magamra maradok... Lesz-e elég erőm ahhoz, hogy egyedül valósítsam meg vakmerő terveimet?

– Érdekes – mondta a feleségem, amikor abbahagyta az olvasást. – Te soha nem hittél ezekben a dolgokban!

– Ez egyáltalán nem fontos. X. úr olyan dolgokról ír, amit magam is tudok már régóta. Csak nem volt hozzá bátorságom, hogy kimondjam... Na mit szólsz hozzá?

– Nem is tudom – mondta Júlia tétován. – És te?

Leültem az íróasztalhoz, elkezdtem dobolni ujjaimmal az oldalán. Nem voltam ideges, csak éppen szükségét éreztem annak, hogy valami zajt csapjak...

– Diákkoromban gyönyörű képeket festettem. Voltak akik tehetségesnek tartottak. Te talán nem is tudod...

– Mesélte az anyád – szólt közbe Júlia.

– Lebeszéltek róla, hogy ilyesmivel foglalkozzam. Az anyám kétségbe volt esve, az apám pedig gúnyolódott. Végül én is elbátortalanodtam. Most azonban már nem szólhatnak bele az életembe! Újra festeni fogok! Mit szólsz hozzá?

Júlia megvonta a vállát.

– Semmit – mondta. – Nem is tudom, miért kérdezted ezt tőlem...

– Hát kitől kérdezzem? Te vagy a feleségem, nem?

Júlia összeresztette a fogait, mert akkor már kiabáltam; egyszerre szomorú lettem és ingerült. Az egész beszélgetés valahogy kétségbeejtően esetlennek tűnt.

– Úgy látszik, nem érted, hogy miről van szó – mondtam nyugalmat erőltetve magamra. – Mától kezdve a művészetnek fogok élni. Ez bizonyos áldozatokat követel tőled is...

– Áldozatokat?

– Igen – bólintottam. – Például kevesebb lesz a pénzünk. Sokkal igénytelenebbnél kell majd élnünk. Kérvényeztem, hogy helyezzenek át négyórás munkakörbe... A festéshez sok szabad idő kell!

Júlia hallgatott. Nem tudtam, mire gondol, mert semmit sem fejezett ki az arca. Mereven nézte az asztalon doboló ujjaimat.

– Ezen kívül pedig nyugalomra van szükségem – folytatta. – Óriási feladataim vannak! A festészet teljes embert kíván. Ezért úgy döntöttem, hogy kiköltözöm a kisházba...

– Miért? – kérdezte Júlia. – Nem jó neked itt?

– Nyugalomra és csendre van szükségem! Kiviszem az íróasztalom és egy heverőt. Veszek egy festőállványt. A könyveimet is kiviszem...

– Én igazán nem zavarlak! – kiáltotta Júlia.

– Nem érted te ezt! A pusztá jelenléted demoralizál. Nő vagy, és ha túlzottan sokat vagyunk együtt, elterelődik a figyelmem a munkámról. Tudhatnád, hogy az igazán mély szellemi munka önmegtartóztatást igényel! Absztinenciát, igen...

– Micsodát?

– Mindegy! Nem alhatunk együtt minden éjjel, ez a lényeg!

– Én aztán igazán nem ragaszkodom hozzá! – mondta Júlia. – Nem tudom, mit akarsz tőlem...

– Semmit! Segíts cipelni a bútorokat. Most rögtön kiviszünk innen mindent, amire szükségem van. Dolgozni akarok!

Júlia szó nélkül felállt és elkezdte kihordani a bútorokat. A kisházat hamarosan használtuk egészen addig a napig. Örület, hogy mennyi felesleges holmi gyűlik össze az évek folyamán! El is határoztam, hogy az első adandó alkalommal megszabadulok az összes kacattól. Ha az ember új életet kezd, úgy illik, hogy környezetéből gondosan kiséperje a múlt minden hordalékát...

A feleségemmel a későbbiekben egyetlen szót sem beszélgettünk a történelemtől. Júlia szemmelláthatólag beletörődött új életünkbe. Mit is tehetett volna mást szégyen az én elszántságommal szemben...

Különböző méretű vásznak, festékeket és finom ecseteket vásároltam, majd a vázlataim közül kiválasztottam egyet, amely különösen ígéretesnek tűnt és északa, amikor végre elcsitult körülöttem a világ lármája, elkezdtem dolgozni. Az első ecsetvonásokat remegő kézzel, megilletődötten húztam a vászonra, ám később csodálatos változáson mentem keresztül; mintha megfiatalodtam volna, mintha tizenhat évesen állnék a festőállvány előtt... Mennyire nem érdekelt semmi azokban a pillanatokban! Se az éhség, se a szomjúság, a fáradtság legkevésbé... Végtelen rajongással és szeretettel figyeltem a lassan kialakuló képet; bármilyen különös, az elmúlt két évtized emléke nyomtalanul eltűnt bennem és csak egyetlen cél lebegett a szemem előtt; létrehozni valamit, valami értékeset, bármilyen áron... Hajnaltájban, amikor odalent megéltünk az utcai forgalom és elérkeztek hozzám az első erőszakos életjelek, a villamos csikorgása és a szemetesekési dörgése, hu-

nyorogva kinéztem az ablakon; akkor éreztem először, hogy mérhetetlenül fáradt vagyok és elgémberedett ujjaim közül kicsúszott az ecset...

Odakint szemerkélt az eső. Egyszerre különös, boldog felelőtlenséget éreztem; elhatároztam, hogy semmiképpen sem megyek be a múzeumba dolgozni, inkább pihenek és este újult erővel folytatom a festést... Így hát lefeküdtem a keskeny heverőre és elalvás előtt még egy utolsó pillantást vetettem a félig elkészült képre; büszkén és kielégülten merültem álomba.

És ettől kezdve mintha elvarázsolt világban éltem volna... Napközben szórakozottan, kelletlenül végeztem a munkám a múzeumban, ám éjszaka a festőállvány előtt egycsapásra kitisztult az agyam, nyomtalanul elröppent a fáradtságom; lázasan, boldogan dolgoztam újabb képeimen. Rövid idő alatt három festményt sikerült befejeznem és meglehetősen büszke voltam erre a teljesítményre; éreztem, hogy ugrásszerűen fejlődik a technikám és a vázlatok is egyre szaporodtak az asztalon. Egyik nap úgy döntöttem, hogy megmutatom a képeim Júliának. Amióta átköltöztem a kisházba, bármilyen különös, alig találkoztunk és úgyszólván egyáltalán nem beszélgettünk. Elérkezettnek láttam hát az időt, hogy beavassam titkaimba a feleségem.

Ő meg csak állt a képek előtt és egy szót sem szólt. Mintha megnémult volna, kikerekedett szemmel bámulta a három hatalmas, színes életfát. Nem tudtam mire vélni a hallgatását, így hát odaléptem hozzá és gyengéden átöleltem:

– Gyönyörűek, ugye? Ne is tagadd, hogy tetszenek...

Rámnézett és mintha akart volna mondani valamit; aztán egyszerre eltorzult az arca és keservesen zokogni kezdett. Kirohant a szobából, mintha a látvány megégette volna a szemét; indulatosan becsapta maga mögött az ajtót, úgy, hogy bele-remegtek a falak.

Rosszállóan megcsóváltam a fejem; milyen kiszámíthatatlanok tudnak lenni a nők! Talán féltékeny a képeimre, vagy ki tudja, hogy miért dühös... Ki képes megérteni a női lélek szeszélyeit! Ennél többet aztán nem is gondoltam a történetekre, hanem füttyűrészve újabb vázlatok készítésébe fogtam; akkortájt bizony eléggé önző voltam, őszintén szólva a festészetén kívül az égvilágon semmi más nem érdekelt...

Es ami a legkülönösebb, viselkedésem soha nem tapasztalt változásokon ment át. Azelőtt környezetem számára mindig a megbízhatóság, a megfontoltság megtestesítője voltam. Az idősebbekkel és a nőkkel szemben udvariasan, tartózkodóan viselkedtem, ahogy az felnőtt emberhez, egy felelős beosztású tudományos munkatárhoz illik. Most azonban egyszerre könnyelmű lettem és felelőtlen, mintha megszegedtem volna valami soha nem izlelt boldogságtól... Például egyik reggel, amikor fáradtan leraktam az ecsetet, kínzó szomjúságot éreztem. Elhatároztam, hogy leszaladok az utcára és veszek valahol egy liter tejet. És ahogy mentem az utcán, egyszerre az egyik kapu alól meglehetősen csinos nő lépett ki; fiatal volt és kíváncsi. Hunyorogva nézett rám a kora reggeli sápadt napfényben és mintha mosolygott volna; én pedig habozás nélkül ráütöttem a fenekére!

Képtelen vagyok megmagyarázni, hogy hogyan vetemedtem ilyesmire... Meg is ijedtem kissé, mert féltem, hogy a nő elkezd kiabálni és jogos felháborodásában botrányt csinál. Ő azonban elnevette magát és nem szólt egy szót sem. Aztán később még egyszer vissza is fordult és integetett...

A legfurcsább azonban az volt az egészben, hogy mindezt természetesnek és módfelett kellemesnek éreztem; mintha egy bolondos, szabad világban élnék, ahol nincsenek korlátok és bátran szárnyalhat mindaz a csodálatos, eleven életerő, amit az ember a valóságos, hétköznapi életben kénytelen elfojtani, háttérbe szorítani... Ám mint a palackba zárt szellem, a boldogság mulandó és törekeny pillanataiban kiröppen börtönéből, hogy kitombolja magát; az ember ilyenkor önfeledten játszani akar, megfelelkezve mindenfajta szabályról és törvényről, amit valaha megtanulni kényszerült a társadalmi érvényesülés útján... Mennyi hazugság szegélyezi ezt az utat! Mennyi keserűség, előítélet és szemfényvesztés! Mennyi álszent, ostoba szokás! Milyen távol áll mindez az ember igazi természetétől... És aznap reggel hatá-

rozottan úgy éreztem, hogy életem legigazabb és legnagyobb pillanata éppen az előbbi volt; amikor kilépett a kapu alól egy vadidegen és módfelett kíváncsi nő, én pedig habozás nélkül, fontolgtatás nélkül, elragadtatottan ráütöttem a fenekére... Igen, kétségtelenül ez volt életem legigazabb, legcsodálatosabb pillanata!

Ennek a különös és minden tekintetben gyümölcsöző, boldog korszaknak sajnos hamarosan beakonyult. Emlékszem, éppen ötödik képem fejeztem be azon a napon, amikor levelet kaptam X. úrtól. Örömmel fedeztem fel a levélszekrényemben az ismerős borítékot; azt hiszem, tevékenységem újabb igazolását vártam X. úr jelentkezésétől... Így aztán az első pillanatokban nem is értettem pontosan, hogy mi történt. Eltelt legalább tíz perc, mire rádöbbsenem, hogy gyalázatosan becsaptak... A levél így kezdődött:

„Sajnálatos adminisztrációs tévedés folytán az Ön elemzését elcseréltük. Ilyen jellegű hiba évtizedes működésünk alatt még egyetlen egyszer sem fordult elő! Azt a személyt, aki az iratokat gondatlanul kezelte, természetesen szigorúan felelősségre vontuk. Önnek pedig szíves elnézését kérjük és mellékelten elküldjük igazi elemzését...”

A továbbiakban X. úr levele úgy hatott rám, mint egy kiadós verés. Ágyamhoz tántorogtam, végignyúltam rajta és a legszívesebben sírni szerettem volna.

„Kedveli a finom ételeket és italokat. Ön valóságos ínyenc. Az önmegtartóztatás kifejezetten káros az Ön egészségére...”

Ilyet írnak nekem, mikor hetek óta vajaskenyéren élek és hozzá se nyúlok a feleségemhez!

„Az Ön igazi területe a család! Családi élete és társadalmi egzisztenciája mindennél fontosabb Önnek. Ebben az irányban kiteljesedhet...”

Átkozott helyzet! Most már késő. A munkám végképp nem érdekel, a családi életem pedig enyhén szólva felforgattam!

„Ön megbízható, szorgalmas, pedáns. Mindenekfelett kiegyensúlyozott és megfontolt...”

Én? Aki lobogok és valami álomszerű, vad örületben egymás után szülöm a festményeket? Hazugság! Aljas rágalom!

„Egyáltalán nem cselekvő alkat. Kiugró teljesítményekre úgyszólván képtelen. Redszeres munkára hivatott, precíz és komoly ember, akitől távol áll mindenfajta szeszély, diszharmónia és szertelenség...”

Vissza akartok üzni a szürkeségbe? A jólnevelt kollégáim közé? Az átkozott sirköveim közé? Meg akartok ölni... Hát nem!

„A tudományok és a művészetek belső törvényszerűségei Önnek úgyszólván megközelíthetetlen távolságban rejtőznek. Bármilyen sajnálatos, távoznia kell a Bölcsesség Házának környékéről...”

Engem ki nem űztök többé a saját házamból mindenféle ostoba levéllel... Méghogy távoznom kell! Majd ha levágjátok a szárnyaim és nem tudok többé repülni...

„Ön nem alkotó egyéniség. Nem született tehetségesnek a különböző művészetekben, de mindezt ne bánja, mert családi életének harmóniája bőségesen kárpótolni fogja...”

Nézzétek meg a képeimet! Hát nem elég bizonyíték ez? Gyönyörűek, akárcsak megmondhatja... Mit kezdjek én ezek után a családi élet harmóniájával?

Egymás után szívtam a cigarettákat és tehetetlenül hevertem az ágyamon. Gyűlöletet, felháborodottságot és mély szomorúságot éreztem; mintha kiraboltak volna! Elrabolták tőlem a legszebb álmaim... Ám bizonyos idő elteltével makacs elhatározás született bennem; harcolni fogok! Fogat fogért, szemet szemért... A tehetőséget nem lehet elpusztítani! Erős vagyok és büszke! Azért is megmutatom a világnak és főként ennek a nyomorult sarlatánnak, hogy mit érek...

– Én harcolok, tisztelt X. úr! – kiáltottam önfeledten. – Hiába küldözgeti hozzám a vacak leveleit! Majd meglátjuk, ki az erősebb! Engem nem lehet elpusztítani mindenféle tudománytalan jóslatokkal... A pokolba önnel és az összes sarlatánnal!

Először is nagy műgonddal darabokra téptem és elégettem a levelet. Jóleső érzéssel bámultam, amint a szörnyű mondatok hamuvá porladnak. Rögtön könnyebbültem kissé, mintha mázsás tehertől szabadultam volna. Sőhajtván odaálltam a festőállványhoz, felemeltem az ecsetet és dolgozni kezdtem. Körülbelül tíz perc elegendő volt ahhoz, hogy az egész képet, két átvirrasztott éjszaka termését tökéletesen elrontsam...

Kábultan és szomorúan néztem az eredményt. Annyira azért elfogulatlan voltam, hogy világosan képes legyek megítélni: jóvátehetetlen hibákat követtem el... Ekkor egy másik vásznat raktam fel az állványra, de most meg a kezem kezdett el remegni... Aztán amikor megszűnt a kezem remegése, egyszerre úgy éreztem, hogy képtelen vagyok megkülönböztetni egymástól a kék meg a zöld színt... Behunytam a szemem, elszívtam egy cigarettát.

- Csak fáradtság, semmi más - mondtam fennhangon. - Nyugalom! Csak egy kis fáradtság. Hamar elmúlik...

De akárhányszor odaálltam a vászon elé, minden próbálkozásom sikertelen volt. Az önbizalmam elpárolgott. Mintha megátkoztak volna! Ekkor kiraktam magam elé befejezett képeimet, hogy erőt merítsek a múltból... Szörnyű dolog történt! A gyönyörűnek hitt életfák százalmas, korcs, értelmetlen és kifejezetten ronda ábrákká változtak... És hová tűntek a tiszta, égő színek? Csúf, koszos tónusok borították a vásznakat... Förtelmes mázsolmányok! Micsoda siralmas látvány...

Még két napig folytattam a reménytelen küzdelmet. Egyre kétségbeesettebben próbálkoztam... A harmadik napon testileg és lelkileg összetörve, megsegíylenülten álldogáltam a festőállvány előtt és arra gondoltam, hogy bár meg se születtem volna... Aztán lassan, mintha félálomban cselekednék, összeszedtem festékeimet és az ecseteket, becsomagoltam az egészet egy kartondobozba és kivittem a kamrába. Kivittem a vásznaimat is, a festőállványt pedig a szoba sarkába toltam; mint valami jelkép, most már talán egész életemben néhány gyönyörű nap emlékét fogja jelenteni...

Továbbra is úgyszólván félálomban felemeltem a telefonkagylót és tárcsáztam a múzeum igazgatójának a számát. Megkértem, hogy tekintse tárgyitalannak a levelem és ne haragudjon, hogy ilyen szeszélyes vagyok... Átmeneti idegkimerültség, mondtam, ha szükséges, tudok szerezni orvosi papírokat...

- Ugyan, ugyan! - kiáltotta. - Végére is nem történt semmi! Nagyon örülök... Üdvözlöm a feleségét!

Erről eszembe jutott Júlia. Leraktam a telefonkagylót és némi tépelődés után elindultam bocsánatot kérni. Megtért bűnöshöz illően halkan és szerényen kopogtattam szobájának ajtaján; Júlia úgyszólván azonnal megjelent, felsikoltott, ölelő karjai éhesen és odaadóan vártak. Bűnbánó arccal, szomorúan, de némiképpen megkönnyebbülve feküdtem a feleségem mellé; a hosszú önmegtartóztatás napjai után ropantul élveztem a házaselet gyönyöreit... Lassan visszatért belém az élet és elégedetten, boldogan nyúltam el az ágyon.

Aznap éjszaka sok mindenről beszélgettünk; többek között megegyeztünk abban, hogy Júlia azonnali hatállyal beszünteti a fogamzásgátló tabletták szedését. Reméljük, hogy hamarosan megszülető gyermekünk talán majd nem fog hiába kopogtatni a Bölcsesség Házának kapuján...

Júlia immáron öthónapos terhes és én magam talán régen elfelejtettem volna kudarcom történetét, ha a tegnapi nagytakarítás során nem találtam volna meg a feleségem levelének másolatát. Most már természetesen semmiképpen sem lehet a történeteken változtatni, - a kocka el van vetve, ahogy mondani szokás. Am mégis fontosnak érzem, hogy idézzem ezt a levelet:

„Tisztelt X. úr! Végső kétségbeesésemben írok Önnek. Mellékelten küldök ötszáz forintot, de ha kéréssem teljesítése többbe kerülne, én bármilyen áldozatra képes vagyok...

Férjemmel egészen mostanáig békében, boldogan éltünk. Amióta azonban Ön elkészítette férjem asztrológiai elemzését, pokollá vált az életünk. Minden óra kinszenvedés, minden eltelt nap egy egész esztendőnek tűnik!

Férjem elhanyagolja a hivatását, nem törődik a pénzzel, egyáltalán semmivel! Elhidegült tőlem, már több mint egy hete nem nyúlt hozzám! Szenvedek. Képtelen vagyok aludni éjszaka, sírok és hánykolódom! Ő viszont állandóan azt hajtogatja, hogy az elmélyedt munkához önmegtartóztatás kell, mert a szellemi energiák kimerülnek... Őn megbabonázta a férjemet! Napjaim, éjszakáim magányosan telnek. Érzem, hogy percről percre öregszen. De ő csak a festékeivel pepecsel, rám se néz...

Őn, az emberi lélek nagy ismerője, bizonyára megért engem! Kérésem a következő: adjon olyan elemzést, amely kedvezőbb családi életünk számára, eltántorítja férjemet örült és értelmetlen céljaitól, engem pedig megóv a biztos öngyilkosságtól! Mert ugyan mi mást tehetnék, ha ez így megy tovább? Önnek végtére tökéletesen mindegy, tisztelt X. úr... Így hát könyörgöm, teljesítse egy családszerető és ragaszkodó asszony kétségbeesett kérését... Oldja fel valamiképpen ezt a szörnyű átkot!"

Júdás

*Nézd, a hűséges tanítványt!
Még nem tudja, amit én tudok.
Bosszant e gyanútlanág,
ki érti,
meddig tart együgyűsége,
hol kezdődik a ráismerés,
a mondat,
VAN KÖZTÜNK VALAKI.
Fülöpnek jó,
a bor tiszta ízében
találhat örömet.*

*Lánc van rajtam,
láthatatlan,
egyik szeme a FÉLJ,
a másik, FIGYELJ.
Harminc tallért adnak,
csak ezüstöt.
Többet ér a jel,
amikor arcához hajolok,
többet ér,
mert átérhetetlen
kövér orsó vagyok,
a rólam lefutó szál
soha el nem szakad,
két ujjal
ütőeremről összecsippentve
csévélik le,
s viszik tovább.
Hatalmat tartok,
lélek és fegyver hatalmát,
túlbe-súgásom a pillér,
míg titkos tisztemben
megmaradok.*

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

CAMUS: CALIGULA – HERNÁDI GYULA: A TOLMÁCS –
TAMÁSI ÁRON: ÖSVIGASZTALAS

A második világháborúra, a fasizmus tombolásaira reagáló polgári drámák egyik legjobbika került hazai színpadra a *Caligula* pécsi bemutatásával. Mint mély és gondolatgazdag írók gyakran, Camus *filozófiai* oldalról kutatja a gyötrelmes élményt; a mészárlások, önkényeskedések tébolyát nem közeli, konkrét helyzethez köti. Bár a történelem új és új példákat hozott rá, olyan mértékűt és technikai alaposságút még nem, mint a 45-ben véget ért iszonyat volt. A polgári értelmiség nagy részében ezek az élmények alapozták meg a világ abszurdításának nézeteit: megtörtént, amit lehetetlennek véltek, amit senki sem hitt volna... A hírhedten véres kezű, örvöngő római császár, akiről Suetonius adatai értesítenek, kiválóan alkalmas alak a filozófikus általánosításhoz. Nemcsak a lovát akarta konzullá tenni, mindenben a lehetetlenre vágyott, pl. a Holdat akarta megszerezni. (A motívumok pontosan egyeznek Camus drámájában és Kosztolányi novellájában.) Hatalmának nem volt korlátja, fékje, egy félelemtől szűkítő, lealjasult szenátus bólogatva szentesítette a tetteit. – Camus klasszikusan tiszta ábrázolása egyértelmű képet ad arról, hogy *a korlátlan egyéni* (személyes) *hatalom, mely minden eszmeiséget nélkülöz*, illetve *eszmeje csupán saját abszolutuma*, a lehetetlent lehetővé változtató *abszurdítás poklát hozza a világra*. De vajon miért kell megértenünk Caligulát, a gonosztevővé fajult filozófust és luciferi logikáját, ami elpusztít minden emberit? A dráma válasza szerint azért, hogy tudjunk védekezni ellene. A megértés nem egyetértést jelent, de megismerést.

Meg kell ismerni „támadhatatlan” logikáját, amivel kihasznál minden emberi gyengeséget, megalkuvást, gyávaságot, szorongást és vonzalmat, hogy bizonyítsa: minden hazugság az emberek között, ezért minden tett ugyanannyit ér, vagyis semmit. Minden lehet, mert az élet nem logikus, tehát nincs értelme s értéke sem. (Csak a természetben van logika és lehetetlen: a Holdat nem kapja meg Caligula.) Camus észreveszi, hogy az abszurd filozófiája ugyanoda torkollik, ahonnan a „minden lehetséges” véres önkénye kapja indítékait; a caligulai ember drámai boncolásának ez az egyik legnagyobb tanulsága. S ebből emelkedik ki – vele párhuzamosan – a védekezés emberi lehetősége, az önkény legyőzésének lehetősége. Chaerea-ban az író *legszajátabb eszméinek képviselőjét* állítja Caligula ellenében. A világ abszurdítását végző konklúzióként vallóktól Camus-t mélyen megkülönbözteti az a magas erkölcsiségű individualista ateizmus, mely az értékes emberi magatartásban, az etikusan magasrendű tettekben (Szisüphosztól *A pestis* Rieux-jéig) látja az élet értelmét és igazságát. Nem történelmi, nem marxista szempontú az ő „megoldása”; azt vallja, hogy az élet, a társadalmi lét nem-logikus, törvények szerint be nem látható. Ám a rombolással, a bármily alakot öltő pestisekkel mindig szembeállítja, és győztesnek mutatja azt az *embert*, aki cselekvően szembeszáll a pusztítással, a pusztítókkal. Aki ebben a drámában Chaerea. Ő mondja ki, hogy Caligula „Azt fenyegeti bennünk, ami a lényegünk”, hogy „Nem lehet értelmetlenül élni”, s hogy „Egyetlen vágyam: az ismét összeforrt világban ismét megtalálni a békét”. Camus montaigne-i stílusa megkönnyíti, hogy Chaerea lényegét még néhány szavával megvilágítsuk. A császárhoz így beszél: „A legtöbb ember olyan, mint én. Nem tudunk abban a világban élni, melyben a legbizarrabb gondolat is egyetlen pillanat alatt valósággá válhatik, s... úgy hatol be a valóságba, mint kés a szívbe... Magam szeretek önmagammal rendelkezni. ...élni szeretnék, és kívánom a boldogságot.” ... Hiszem, hogy vannak tettek, amik szebbek, mint más tettek.” Camus nem mond le az emberi létezés

valamilyen humánus lehetőségéről. Nem a szocialista társadalmiságban keresi, mindössze az individuális erkölcs területén, de itt soha nem adja föl. A *Caligula*-ban ez tökéletes kifejezést kap.

Az előadás huzamos játékidéjét a közönség nem ok nélkül ülte végig feszült csendben (ennyi sznob azért nem akad Pécsen). Mégis először egy elvétett részleten akadok meg: gyanúm szerint ui. ez tolta a színpadi egyensúlyt egy nem igazolható, az íróétől némileg eltérő irányba, meglehet szándéktalanul, de nem következmények nélkül. *Paál István* nagy formátumú rendezésében a kegyetlen embertelenség sikoltó-kihívó, félelmesen jól etalált megteremtése mellett a legnagyobb figyelem *Caligula* ki- és fölbomló iszonyatának ábrázolására fordult. Abszolút főszereplő, mindenki csak asszisztál neki, *Chaerea* is. Olyan III. Richárd, aki azt határozza el, hogy logikus és szabad lesz mindenki – akár a maga – rovására. Értelmi fölénye lebilincselő, s egy maga szabta hübrisz kihívásával fut a semmibe. Megsemmisíteti magát az általa letarolt világgal, de mintha e világnak nem volna ehhez sok köze. Hogy a környezet elnéptelenedését a szerepek összevonása folytán nem érzékeljük, mellékes részlet. Nagy hiány viszont *Chaerea* alakjának, szerepének háttérbe szorítása. A darab mindössze két szóval utal *Chaerea* „irodalmár” voltára, jelleméből az a két vonás emelkedik ki, hogy „értelmes” és bátrabb a többinél. A rendező és színész (*Dávid Kiss Ferenc*) viszont oly mértékig beszorítja egy szürke, szigorú könyvmoly gátlásos közhelyeibe, hogy minden súlyát, jelentőségét elveszti. Nem „férfi, aki lélekben és gögben egyenlő”, nem ellenjátékos; azt is nehéz hinni, hogy a patriciusok vezetőjüket, az érzékeny *Scipio* bizalmasát látják benne. Az egyszerű, néha mégis hősie emberi igényt – élni és boldognak lenni – az előadás az ő alakjában elejti. Mindez kicsúcsosodik, mikor a drámával ellentétben *Caligula* megölését egy teljesen elszégyeltetett kivégzés-ritus helyettesíti (arctalan Klu-Klux-Klan-csuklyás alakok hajtják végre), holott a *Chaerea* vezette összeesküvőknek kellene végrehajtani, hogy a gyilkos és élettelen-embertelen logikán az emberi élet vágya, joga diadalmaskodjék. Ez nem kis különbség. *Chaerea* alakjának félreértésével és -állításával a camusi mondandó egyik pillére dől ki az előadásból.

Visszont hiánytalanul megragadott az elviselhetetlenségig kopár, csikorgó-rideg, brutálisan fenyegető megjelenítés – játéktérben, környezetben, öltözékekben, mozgásokban, hangokban. *Paál István* egy kivédhetetlen hatású, költői képben fogta föl a caligulai világot; szuggesztíójától még a nézők foga alatt is csikorog a homok, képtelenek érteni. *Paál* fő erőssége a tér- és mozgáskomponálás mellett a *ritmus* megteremtése, és a másik: tud bánni a csönddel. Régen lehattunk tanúi olyan emésztő feszültségnek, amilyen pl. a *Scipio* és *Caligula* közötti két nagy jelent megiramló és megálló, elnyúló és fölpörgetett játékaiban, kitartott pillanataiban, gyors váltásaiban, felvillanó hangjaiban és tartalmas csöndjeiben fölépült. Remeklés a *Venus*-blaszfémia és ötletben a költő-verseny. Csak a befejezés zökken ki a ritmusból: üresen és hatástalanul nyúlik, mintha szánalmat vadászna a tömeggyilkos csődjéhez. Nem sikerül. Annál felejthetlenebb pillanat az első rész végén (milyen végtelen pillanat!), mikor *Caligula* lassan, négykézláb visszahúzódik a hátsó ajtó felé. Körme alatt csikorog a homok, haja arcába leng, hátráló mozgása az ugróizmok erejét sejteti, csöndje egy készülő üvöltést, békéje a várakozó gyilkos embertelen nyugalomát. A legfélelmetesebb fenevadat látjuk: az embert.

Ritkán kerülnek nálunk színre ilyen sűrű gondolatszövetű drámák. A szövegek jó része nem külső akciót, extrovert magatartást, hanem belső gondolatmozgást közöl; a legösszetettebb, legfinomabb játékra támaszt igényt. A címszereplő *Holl István* hiánytalanul kifejezi a borotvaélen táncoló labilitást, amit az embertelenné hült formállogika és egy életbosszú, meg az abszurditás vonzása és megvalósítása között vibráló tudattartalom táplál. Kitűnően érzékelteti a megállíthatatlan alámerülést a lét sötét örvényébe, ami véres kísérletéből kimossa a tiszta eredményt: a semmit. Egy színházi babona szerint gondolatot nem lehet eljátszani. Pedig dehogynem! (Persze, gondolata válogatja...) *Holl* *Caligula*-ja tökéletes példája annak, hogy a gondolat létvalóság a színpadon, ha a színészi eszközök révén „in statu nascendi” jelenik meg. *Holl* bírja a szükséges koncentrációt – mindaddig, míg a felbomlás csődje bekövet-

kezik; ekkor fárad el. Gondolatai itt felemelt ujjal magyarázott erkölcsi leckévé szürkülnek, s ettől az alak belső dimenziója elvész. A szado-mazochista felbomlásának végpontja elhalványul, viszont addig és egészében Holl István remek színészi művet teremt. *Dávid Kiss Ferenc* Chaerea-ját azonban a teljes gondolathány jellemzi. A gondolati háttér meg nem jelenítését egy sor bulvár-szintű sztereotípiával, a „szellem emberének” vélt közhelyeivel pótolná. Szerep és alakítás remek egyensúlyát valószínűsította meg *Szegvály Menyhért* ifjú Scipiója. Finoman megmunkált váltásaival, emberre és világra rácsodálkozó, rádöbbenő keserű felismeréseivel – amihez nemcsak szövege volt, szuggesztíója is – éppen azt az ambiguitást emelte ki, amivel az író ezt az alakot elválasztja a többitől (amit Chaerea éles szeme nyomban fölfedez – a drámában), hogy benne „a cselekvés természetes színét a gondolat halványra betegíti”. A költői megérzékelés nála a kifejezés életformáját ölti; ez megfosztja a tettek lehetőségétől, léte az érzékenység, az erkölcsiség integritásába sűrűsödik. Caligula pozitív ellenképe (nem: ellenfele!) ő: önmegvalósításában nincs szüksége a mások feletti hatalomra. – A „hüek” kettőse – Caesonia–*Bókay Mária* és Helicon–*ifj. Körmives Sándor* – színes, jó részleteket, érdekes alakokat valószínűsített meg, bár egyikük sem tudta alakítását azonos szinten megtartani.

Camus darabjában az igazságtévő török lesújtása után Caligula még felordít: – Még élek! A darabnak ez a vége. A pécsi előadás Caligula tetemének elföldelésével végződik. A rendező szándéka a változtatással világos, de nem biztos, hogy célba talál. Így ui. a semmivé váló alak kapja az utolsó, kissé túl ünnepélyes fényeket, hangsúlyokat. Nem inkább a fegyverekkel kifejezett életigényre kellene utolsó pillanatunkat irányítani? „...élni szeretnék, és kívánom a boldogságot...” Egyszerű igény, tán kevésnek tűnik; pedig ez teremt hősokeket is, ahol és amikor kell – Caligula ellen.

*

A *tolmács* főszereplője Münzer Tamás. Már sejthető, hogy Hernádi Gyula új színpadi műve – mint minden eddigi – a forradalomról szól. A történeti keretek azonban még nem a parasztháborút, hanem a hozzá vezető fejleményeket, az 1510-es évek elejét jelzik. – A darab a tavaly bemutatott *Vérkeresztesség* nyomában sarjadt, alapötletének csirája már ott megjelent. Az ötlet az volt, hogy a főszereplőnek (egy munkásmozgalmi vezető a „vérvörös csüörtök” idején) a külső események folytán módja van úgyiszólván közvetlenül átvinni egy színlelőadásra próbált szerepét az életbe: látszatra az ellenforradalmi megtorlás embereként úgy működni, hogy kiségitse szorult helyzetükből elvtársait, megmentse őket. Az ötlet most látható, történelmi behelyettesítésében elmarad az élethelyzet színjátékbeli előlegezése, és jócskán kiterjed maga a *funkció*: úgy működni, „tolmácsolni” két antagonisztikus fél között, mintha az egyikhez tartozna az illető, látszatra átvéve ennek ideológiáját, frazeológiáját, és arra használva, hogy a másik félnek segítsen; úgy átfordítva a magyarázatot, hogy a vádlottak megmeneküljenek.

Münzer Tamás mint fiatal szerzetes látszatra megtér az Egyház tanításaihoz, hogy az ördögűzésben, demonológiában szerzett jártasságával megmentse négy paraszt életét. A vádlók – a földesúri és egyházi elnyomás szövetsége – meg a vádlottak – a lázongó parasztok – kollíziója ugyanis kezdetben egy középkori disznóper áruháját ölti. Három disznó szétépett egy csecsemőt, föltehetően, mert megszállta őket az ördög. A szent inkvizítor ennek kiderítésén fáradozik, míg a világi hatalmat képviselő lovag türelmetlen: ő a disznók tulajdonosában, egy özvegy parasztasszonyban és két fiában (meg egy lázító szavú búcsús parasztlányban) látja az „ördögöt”. A démonok ellen folyó egyházi perben Münzer a tolmács, ő ui. „ért” a démonok nyelvén. A disznóper abszurd hókusz-pókuszából kiviláglik, hogy Fieldingen lovag a parasztok elpusztítására, Münzer a megmentésükre törekszik; ők ketten tudják mire megy a játék. A dominikánus atya az, aki hisz a processzus látszólagos tartalmában, ez teszi lehetővé Münzer kísérletét. Míg aztán a derék perjelnek is szógetűt a fejébe a lázadó parasztok éneke (amit Münzer szintén siet „tolmácsolni”), a

szolgalelkű öreg paraszt vallomása (amit Münzer az ördög cselvetésének magyaráz), no meg, hogy a lovag dühében levelet küld a grófjának, s ekkor szent elmélkedésbe mélyed. Látomásában az előző pereljárás a visszajára fordul: a vádlottak, a disznók helyén magát és a lovagot látja, a vádlók helyét a disznók, illetve pillanatok alatt a disznó fejű parasztok foglalják el, s Münzer most is tolmácsol, de merőben más tendenciával; az atyát és a lovagot halálra ítélik. A látomás nyomán az atya elfogadja az érkező, kétes hitelű, érseki intézkedést, mely az ítélet jogát a lovagra ruházza; Sprenger atya is megértette az osztályantagonizmus lényegét. A parasztokat felakasztják; Münzer kísérlete kudarcot vall. Jóllehet ő is hívott segítséget, Florian Geyer lovagot, aki kaszás-bunkós parasztjaival megjelenik, de már későn. Ahhoz azonban még elég idején, hogy elfogják az előbbi ítélkezőket, és most őket akasztják fel. Münzer megérti, hogy a szavak, az ideológizálás elfedheti ideig-óráig a lényegét, de meg nem változtatja: az erőszak kihívására csak erőszakkal lehet felelni. Baráti ölelése Geyerral, majd feltörő forradalmi szózata előlegezi a későbbi történéseket; közben zúg, árad a forradalmi ének, Geyer Florian dala.

A történet egyszerre extrém és sematikus. Az osztályantagonizmus meghatározó, átütő érvényét illusztrálja egy speciális történeti esetben. A kettő eleven különösségéből kellene kipattanni a darab eredeti, sajátos mondanivalójának, a tolmácsi szerep és kudarc hozzánk szóló jelentésének. De mi ez a jelentés? – A szerző szerint darabja egy nagy forradalmár megérlelődését kívánja bemutatni. Kétségtelen: Münzer alapos tapasztalatot szerez a *kibékíthetetlen társadalmi ellentétek alapvető természetéről*. Számunkra azonban a történelmi materializmus ismeretében ez már evidencia. Münzer róla való élménye szabályos illusztrációnak tűnik. A színpadra állító rendező, Nógrádi Róbert (és mások) nyilatkozatai mutatják, hogy a színház is kereste a mű ennél eredetibb, aktuális mondanivalóját; abban vélték megtalálni, hogy Münzer tolmácsi kudarcra tanulságul szolgál rá: antagonisztikus felek között lehetetlen az ideológiai megbékélés, minden áthidalási kísérlet csapda. Ezt az értelmezést csupán a *tolmács* szó „közvetítő” jelentésárnyalata teszi lehetővé; a darab története, szövege ellene mond. Münzer ui. nem (jámbor, káros, de mindenképpen: téves) illúzióktól vezetve lép be a disznóperbe, hanem azzal az elszántsággal, hogy megkísérelje félrevezetni az inkvizitort a parasztok megmentése érdekében. Mikor tolmácsol, nem békíteni, egymáshoz hajlítani akar, hanem az általa már korábban megtagadott felet – félrevezetni. Münzer a darab kezdete előtt állást foglalt a parasztok mellett, miattuk, érdekükben játszott a lázlatmegtérést, hogy Sprenger atya bizalmát megszerezze, amint erről később igen pontosan tudósít ő maga. Sikertelensége egy vakmerő akció kudarcra, de a fenti értelmű tanulsággal nem szolgál. Azzal inkább, hogy a szó, az okoskodás, a szerepjátszás – gyöngye fegyver; a valóságon csak a cselekvés változtathat. Ismert tanulság? Alighanem, mert ez is evidencia.

A *tolmács* előadása formális feszültségek izomropogató mutatványa. Szükségszerű, hogy ez a Münzert alakító Győry Emil játékában domináljon. Hajsztolt irama, sodró lendületű mozgása, beszéde mutatta megfoghatóan az erőfeszítést, mely nem találta kristályosodási pontjait, akcióinak magvát. A feszültségkeltés külső határesetközei – velük a rendező bőkezűen élt – nem pótolhatták azonban a hiányzó belső feszültséget. Győry alakításában a kudarcélmény traumája jól érvényesült, de néhány hiszteroid póz nem vált előnyére a forradalmárrá válás hitelesítésében. A darab első, nagyobb felében, a disznóper során, ahol még semmi nem dőlt ugyan el, de a kimenetelt máris tudjuk (minthogy ismerjük az osztályharc törvényeit), nem Münzer érveire, taktikájára figyelünk (minthogy ezek egy ma már senkitől nem ismert demológia szó- és eszköztárából valók), hanem inkább ellenfelei – Fieldingen és Sprenger – viselkedésére. A lovagot játszó Huszár László színesen ötvözi egybe a gyáva és erőszakos, képmutató és brutális embernyúzó feudális képviselőjét. Mélyebb, rejtettebb viszonyulásait azonban (pl. a perben említett, nem szereplő személyekhez, ill. a szereplő Schirkitzernéhez) nem érzékeltette. Alakjában erősebb a steril funkció, mint a konkrét ember, a maga mindig egyszerű viszonylataival. Ha a szöveg nem is ad a szereplők szájába efféle igéket, mélyebbről épített játékkal megteremthető, mint a Sprengert alakító Bárány Frigyes teljesítménye mutatta. Egy jobb lehetőségeit ha-

zug, gonosz irányba fordító, elvakultan megszállott, hamis tudatú embert állított elénk, akiről a humanitás mázát letörli a tényleges érdek, de ezt is küldetésnek, kötelességnek hazudja át. A két elnyomó közül ő a veszélyesebb, mert a „hit” nevében felmentést ad minden gaztettére. Bárány Frigyes ennek a valóságos, veszélyes emberi lehetőségnek a megformálása felé hajlította az alakot, enyhén eltérve a megírott-tól, a valóság mélyebb igazsága szerint. Vázszerű szerepében sorsot és egy életnyi múltat tudott jelezni *Pásztor Erzsébet*. Remek színészi munka volt *Miklósy Judit* ifjú özvegye: néhány mondatával nemcsak az alak múltjára és jellemére, de a többiekére is széles körben fényt vetett. Pl. a per koholt, koncepcionált voltát az ő alakítása érvényesíti, vele az egész sötét, aljas machináció lényege mutatkozik meg. Miklósy magasan az előadás legjobbjai. Amit alakítása egyfelől tisztáz a per előzményeire vonatkozóan, annak másfelőli magyarázatát a lovag alakítójának kellett volna megadni, de adós maradt vele a színész s a rendező is. *Nógrádi Róbert* rendezése egyébként rendkívül pontos, a darab és a szerző iránti teljes odaadást tükrözte. Nógrádi színházában – a rendezőében ti. – mindig a szerzőé a főszerep.

Minden boszorkányper kulcsa az, hogy negatívumot nem lehet bizonyítani. Az el nem követett bűn nem szolgáltat bizonyítékokat az ártatlanoknak a koholt vádakkal szemben. A művészet, a színház azonban nem peres eljárás – bár látványosan gyakran annak nevezik –, hanem sajátos ábrázolása az életnek. Ezáltal képes azt is megmutatni, bizonyítani, ami nincs meg benne; amitől nem lesz az élet totális képe, jöllehet az kívánni lenni.

*

Tamási Áron majd fél évszázadig elveszettnek hitt, néhány éve előkerült, legelső színpadi művének bemutatása iránt nem titkolt igény élt színházi, irodalmi körökben. Drámatörténeti (R. Kocsis Rózsa) és dramaturgiai (Radnóti Zsuzsa) értékelése után a pécsi színház annál több okkal gyűrűközte neki, mert aligha van rendezőnk, aki *Sík Ferenc*-nél nagyobb felkészültséggel, invencióval állíthatna színre éppen ilyen művet. Egy népi sorsot és magatartásokat hol napi közeli képben, hol költői áttételekben mutató, népi szürrealizmust, meseszimbolikát, pogány mítoszt és keresztény liturgiát, ön- és testvérpusztító ballada-cselekményt hömpölyögtető művet. Sík sokat próbált, kiforrott folklorizmusa mély várakozást keltett az *Ösvigasztalás* ősbemutatója iránt. Az esemény mégsem lett színházi felfedezés, csak tanulság, több okból; a legfőbb ok Tamási ifjú művének alapgyengéiben rejlik. Ő maga „komor és darabos vázlat”-ként említette később; nincs okunk kétségbevonni önkritikáját.

A darabnak van egy ritus- és egy cselekményszintje, amit Radnóti Zsuzsa fő- és mellékszálként említ. Előbbi (a litániázó, mitikus-szürrealisztikus betéteket) tartja a mű értékének, az utóbbit (a balladás-naiv cselekményt) gyengéjének, amiben lényegében igaza van, csak hogy a két szál rendezői effektusokkal sem egységesíthető. A ritus beleépül a cselekménybe, hol finom szálakkal keveredik belé, hol egy-egy hatalmas szövegtömböt képez. Hogy az előadásban ezek a részek elég reménytelenül „idegenek” maradnak, annak alig-alig oka a Sík által ízléssel, mértékkel alkalmazott eszközrendszer, inkább szemléleti, eszmei okai vannak. Az olvasott szövegben ezek a részek főképp nyelvi erejükkel gyönyörködtetnek; a szöveg és az eljátszott színmű azonban két különböző alkotás. Ami Tamási kezdő darabjában „szép” és sokat ígérő – az nem éppen kiált színpad után; ami meg eljátszható, rendezésben és színészilag kimunkálható – az erősen változó értékű. Bonyolítja a dolgot, hogy az ún. cselekményszint sem egységes. Pl. a bírósági tárgyalás terjedelmes „jelenése” teljesen elüt az alapcselekmény jellegétől is nem csupán a mitikus-ritusi vonulattól. Viszont ez a jelenet az előadás legsikerültebben, leghatásosabban megoldott (megoldható!) része. Az eseménysorból kiszakíthatatlan, de a mű egészéhez, mondandójához alig van köze. Mert mi is ez a mondanivaló?

„Élt egyszer egy erősen szegény ember. Az Ősistennek utolsó fia volt ő, ki a nagy múltnak hammát edénybe gyűjtötte, s elindult avval bújdosásra...” – halljuk egy helyen a mesés hagyományt Csorja Ádámától. Az „erősen szegény ember” tk. ő

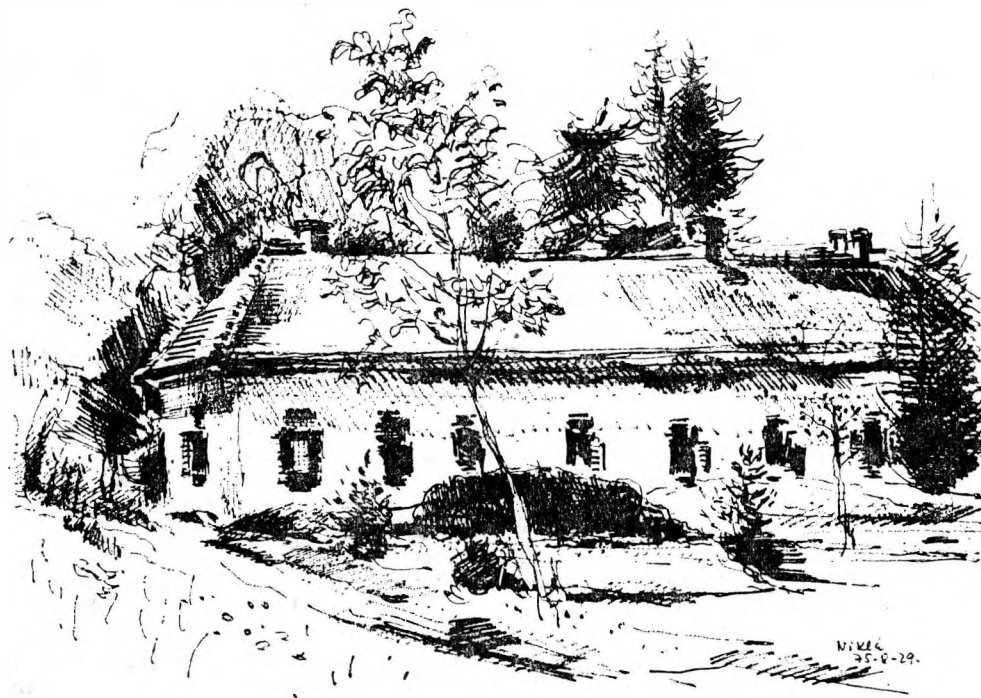
maga, illetve általa és benne a székelység; a megritkult, jövőtlen maradék, akiről elhangzik, hogy „árva vagyunk végképpen”, s szintén Csorja Ádám szavaival: „Népünk gyökere... szakadozik, s hogy újak verődjenek, nem jár reá az idő...” A bátyját veszített Ádámban még fölhogad az élet továbbadásának szándéka, meg is találta a „legényke-gyermekeket” ígérő „összékely asszonyt” Kispál Julában, de őt szereti a miatta való bánatban csendőrnök állt Gálfi Bence is. A részegen összeöklelő szerelmi indulatban Bence lelövi Ádámot, szerelemre kényszeríti a lányt, de feloldódásuk pillanatainak a szökevény Bencéért megjelenő csendőrök vetnek véget. A boros-erészakos „ösvigasztalás” ön- és testvérpusztításba fullad, „mert az erőt bele kell ölteni valamibe...” Aztán a halott Csorják torán egy legény elrikkantja, hogy „Nekünk nem sírni kell, hanem megküzdeni a világgal!” – R. Kocsis Rózsa mutatott rá, hogy Tamási darabja a primitív, természeti „népiségnek... a nemzeti léthez kapcsolt formáját képviseli, annak egy válságos történelmi helyzetben fogant, túlfeszült közép-európai példája”. A „túlfeszült” jelző érvényes esztétikailag is. A népi sors történetileg többszörösen keserű élményéből fogant műírói formáját egy a „régidicsőségből” táplálkozó, szivárványosan pogánykodó, göggel székelkedő hagyaték és egy naiv-panteisztikus, ősvallásos világkép elemeiből kapta. A *megmaradás-széthullás* történeti pillanatának kivetítése nem szorul igazolásra, inkább elismerésre; a szándék jogossága, ereje azonban – itt még – jórészt kuriozitásokba vész.

A színházi előkészítés alaposan belenyúlt a szövegbe kettős céllal. Egyrészt a ma már riasztóan hangzó „ösgyökér”-kedéseket és tartozékait gyomlálta ki; a vérmítosz, hagyománygögg, ködös-pogány egzotikum rétegét vékonyította – alapvetően helyesen. Másrészt dramaturgiai igénytel megváltoztatta a történet bemutatásának haladási rendjét. A darab eredeti időrendje szerint a második részbe eső bírósági tárgyalás merő unalom lenne, mivel a néző már minden tisztázandó kérdésre tudná a választ, mégis végig kellene néznie az ismert előzmények bizonyosodását. Az előadás ott kezdte bemutatni a történetet, ahol az eredeti cselekmény egyharmada már lezajlott, majd a tárgyalás menetébe a megfelelő pillanatokban „bejátszott”, víziószerű jelenetekben látjuk az előzményeket. Így a közönség érdeklődve várja a processzus kimenetelét, az egyébként hosszadalmas „jelenés” feszes figyelmet kelt. Nem magasrendű feszültséget, inkább némi krimi-izgalmat, de az első részt még szorosan összefogó szerkezetet teremt. Am amit az előadás ezen a réven nyert, annak egy részét elveszti a vámon. Túlnyújtja a Csorja Ambrus elhamvasztása körüli bonyodalmat, és elnyomja a Csorja Ádám – Gálfi Bence – Kispál Júlia közötti balladás történet kibontakozását. A „megelőző játék” elhagyásával ennek a nagyon szükséges exponálását mindössze egy kurta-homályos jelenetre szorítja, amit szintén a tárgyalás menetébe ékel, de oly mellékesen, hogy mikor végre ez a történetiszál válnék uralkodóvá, a mondandó hordozójává, szinte égből pottyantott újjá, egy másik darabnak érezzük. A mű *egészét* tekintve a cselekményt nem sikerült egységesebbé tenni, bár a rendezés is ezen fáradozott.

Sik Ferenc egy népies realista stílusközegbe applikálta a népies szimbolikát, és körülvette egy takarékos, fegyelmezett dekorációval. A realista jelenetek, részletek sikerültek legjobban, tán épp azért, hogy Sik a realizmust sosem téveszti össze a naturalizmussal. Ragyogó példa volt rá a vád- és védőbeszéd előadása a tárgyaláson, de egészében a tárgyalás megoldása; hasonlóképp a befejező jelenetek darabos erejű, viszolyogtató bizarrságában is izléssel megoldott, szimbolikussá emelkedő jelenetsora. Talán azt lehetne felróni Siknak, hogy a realissá végképp nem fordítható jelenetekben nem nyúlt bátrabb eszközökhöz, pl. a sorsélmény fájdalomát több extázissal és kevesebb figyelemmel elkiáltó kántáló, litániázó hanghoz. A magára maradt Júlia darabvégi jajgatása villantotta fel ezt a ki nem aknázott lehetőséget. Valami hasonló emelhetne volna a rög fölé Ambrus haldoklását, a halottsiratót, a pogány litániát. Egységessé ettől sem vált volna a darab és előadása, de tán oszlott volna kissé az említett részletek egzotikus távoliséga. – Az író által is népies realizmussal ábrázolt epizódalok közül *Kézdy György* remek Jegyző-je toronymagasan emelkedett ki a produkcióból, de nyomban utána kell említenünk *Faludy László* két szerepéből összevont Falusi bíróját. A szimbolikus-költői Csorja Ádám hitelességéhez *Pá-*

kozdy János kora és alkata éppoly kevésbé megfelelő, mint Szegváry Menyhérté a „dulló” Gálfi Bencééhez. Mindketten hőiesen küzdöttek a megoldásért, Szegváry több sikerrel. A fájdalmában, s „az átkozott vérem”-től dúvaddá részegült legényt – elhitette. Pákozdy igyekezett átszellemült lenni, de inkább erőtlenné lett. A haldokló, öregebb Csorját megkapó egyszerűen játszotta *Galambos György*. *Vári Éva* hideg, fegyelmezett Julájának utolsó, jajgató hangjai mutatták, mire képes, ha egy élethelyzetet, s nem egy bizonytalan tündér-ideált kell felmutatnia. – Amiben gyönyörködő elmerüléssel gazdagodhattunk, az Tamási Áron hasonlíthatatlan *nyelve* volt. A népi erő és igazság ebben zavartalanul tündöklik. Legtöbb színész igen szépen, népieskedés nélkül, természetesen beszélt.

Az *Ösvigasztalás*-on átsüt a népi sors, nemzeti sors ábrázolásának nagy szándéka, de a mű tárgyiasságában nem érik sorsszintézissé; ez a Hunn, új legenda inkább látszik egy Adytól sem kedvelt „mutatványos fátum”-nak. – Siker? Kudarca? E kérdéseket művészeti közéletünkben nem illendő feltenni (ezért aztán nincs egyik sem). Most mégis feltehetjük kockázat nélkül, mert az eredmény – valami más. A darabot be kellett mutatni. Sikeres és téves elemei is hatalmas *tanulságokat* rejteneak nemzet-tudatunk józan tisztázásához éppúgy, mint a hazai drámairás és dramaturgia kiforrásához. Ha nem vagyunk restek tanulni.

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Darvas Iván nagyszerű színész. Ahogy megjelenik a Vígyszínház színpadán, rögtön elhiszük neki, hogy ő *Rezeda Kázmér*, s kíváncsian várjuk, milyen volt *szép élete*. Elhiszük akkor is, ha az ő Rezedája más, mint amit elképzeltünk. E sorok írója persze nem tudhatja a sok-sok előadás minden nézőjéről, hogyan képzelte el magának Rezeda Kázmért – ha egyáltalában járatos Krúdy világában –, annál kevésbé tudhatja, hiszen az író tudós kritikusainak véleménye is eléggé ellentmondó. Így aztán nem is lenne értelme azon vitatkozni, nem túlságosan sok-e a fáradság az álmódózás rovására, nem hiányzik-e az élvezetek, szerelmek beletörődő elfogadása mögül mindezek *élvezetének* tényezője. Ruttkai Éva, Tomanek Nándor, Tahi Tóth László, Psota Irén, Schubert Éva Darvaséhoz hasonló varázslatot hajt végre: életre keltik Krúdy világának egy-egy részletét. Tomanek szerepfölfogásának kemény groteszkuságát, Tahi Tóth túlságosan maira hangolt fiatal Rezedáját persze nehezebb elfogadni a többiekénél, de ennél sokkal nagyobb baj, hogy a föl soroltak *saját* Krúdy értelmezése legföljebb érintkezik egymással, de távolról sem azonos. Kapás Dezső, aki az előadás „forgatókönyvét” írta, nem tudott stílárius egységet teremteni, nem tudta eldönteni, hogy Krúdy műveinek sokféle értelmezéséből melyiket vallja magáénak. Ezért tarthatta szükségesnek, hogy Krúdy szavait néhol Brecht hangján idézze, íróniáját Örkény István szellemének tükrében fogja föl. Az ő keményebb, élesebb szellemükkel igyekezett drámaibbá tenni – főleg az előadást. A szövegben ezt a célt Ady verseinek fölhasználása szolgálja. Krúdy lebegő álmokképeivel, lágy életanyagba oltott finom íróniájával Ady prófétikus keménységét, a *különös nyári éjszaka* vad vízióit állítva szembe. Drégely László zsúfolt bútorraktárt idéző színpadán – ha jól számoltam – hét óra áll. Áll a szónak abban az értelmében is, hogy nem mutatja az idő múlását. Az időre hívja föl a figyelmet a nyolcadik, a színpad előterében lógó hatalmas ingaóra is, amely az előadás kezdetén megáll és csak Rezeda szép halála után indul meg újra. Mintha az Ady víziójában teljes szörnyűségében megjelenő első világháború előtti utolsó békés szilveszter utolsó perceiben a porvédő lepellel letakart ócska bútorok közül előlépő Rezeda Kázmér megállítaná az időt, hogy rádöbbenve múlására, saját öregedésére, földézzé szép fiatalságának örömeit, s azok céltalanságát, örülségét. Mintha a földézett világ jellemzője a század eleji bútorok idővel ócska lommá váló talmi előkelősége, a hajdan annyi szerelmest a beteljesülés lehetősége felé „repítő” hintó rozszantsága lenne. Mintha ennek a „rég jó” világnak napjainkban annyi nosztalgiával emlegetett szigorúbb erkölcei helyett akkor is ugyanolyan szex-éhség hajtotta volna az embereket, mint ma. Mintha ebben a nagy vacsorákat zabáló, önfeledten élő béke-világba csak váratlan, külső fenyegetésként sivitana bele a háború veszélye és ténye. Mintha azonban a darab mégsem a fentiekéről szólna, hanem Rezeda egyetlen, éppen az említett szilveszteri éjszakán föllobbant *időben* – és nem időtlenségben – kibontakozó konkrét szerelmének viszontagságairól és kudarcra ítéltségéről. Az előadásnak vannak szép részletei, de nincsen határozott karaktere. Minden bizonytalan, ahogy tisztázatlan *Rezeda Kázmér szép életének* lényege, illetve az abban megfogalmazni szándékozott művészi „üzenet”; ahogy Krúdy világába indokolatlanul betörhet Ady, Brecht és Örkény István – tőle oly sokban idegen – szelleme. A „szövegkönyv” írójának, aki egyben az előadás rendezője is, tévedése, hogy nem vette figyelembe: Krúdy – noha prózában írt – költő. A költészet kényes belső egyensúlyai, asszociatív megoldásai utánozhatatlanok – és pótolhatatlanok.

Bizonyára nem a legnagyobb jelentőségű új magyar bemutató a Thália Stúdió-

ban Lázár Ervin *A hétfejű tündér* című mesejátéka, de a legüdítőbb, legvidámabb előadás. „Játszani is engedj szép, komoly fiadat” – sóhajtott József Attila, s ez az óhaj azóta sem elavult. Mintha félnénk is a játéktól. A színpadi játékokat vagy valami komoly gondolat megszólaltatásának szolgálatába állítjuk, vagy ijeszteni, figyelmeztetni akarunk vele, vagy legalább szórakoztatni. A néző minden esetben passzív résztvevője a játéknak, általában nem is egészen kell belefeledkeznie, hiszen tudja miről szól a példázat vagy a vicc, illetve a játék más formája. A mai színház egyik alapvető törekvése, hogy bevonja a nézőt a játékba. Ezt többnyire különféle trükkökkel valósítják meg, pedig – többek között – olyan kézenfekvő lehetőségei vannak, amivel most Lázár Ervin él. Anélkül, hogy elfogadnánk a Négyszögletű Kerek Erdő létezésének lehetőségét, természetesen nem vehetünk részt a kínált játékban; mivel azonban beismerten vagy titkoltan valamennyien szeretünk játszani, már az első nevetésnél azt vesszük észre, elfogadtuk az író képtelen föltételezését, magunk is benne vagyunk a mesében. Nemcsak hallgatói és nézői, de belefeledkezett résztvevői vagyunk Lázár Ervin mesevilágának. Kikapcsoltuk magunkból mindennapi gondjainkat, realitás érzékünket, s ezzel előítéleteinket, tartózkodásunkat; a legszívesebben magunkra ölténénk Aromo vagy Bruckner Szigfried, Vacskamati vagy Ló Szerafin képét, velük örülnénk az éleinek, félnénk a pomogácsoktól (és persze mi sem tudnánk, kik vagy mik is a pomogácsok), félnénk a vihartól, a fogfájástól és Kisfejú Nagyfejú Zordonbordon fenyegetéseitől, velük lázadnánk bukfenchezve a bukfenchezés értelmetlen tilalma ellen. Lázár Ervin szikrázó ötletessége, eredeti humora, lebilincselő nyelvi fantáziája a nézőtérre ülőket is olyan önfeledtté teszi, mint az előadás nagy kedvvel játszó szereplőit. Kazimir Károly vállalkozó kedvének újabb pazar jele ez a remélhetőleg folytatás nélkül nem maradó, a megszokottól annyira eltérő hangvételű előadás. A gyorsan pergő, ötletes rendezés érdeme Kővári Kataliné. Egyetlen kifogásunk lehet, hogy néhány szereplő meg sem közelíti Bus Gyula valamint Végvári Tamás nyugdíjas oroszánt illetve „fékezhetetlen agyvelejű” nyulat mindennapi életükből ismerős embertípusokkal egyszerre életrekeltő kitűnő színészi teljesítményét; és S. Tóth József Kisfejú Nagyfejú Zordonbordonát, aki a hétköznapijainkból azt az életidegen, vidámságot, mesét nem tűrő parancsoló szellemet hozza magával a mesék világába, ami megfagyasztja maga körül a levegőt, s ami ellen oly készek lennénk lázadni, hogy akár bukfenchezésnek is fájós derekunkkal.

A halál közeledésének gondolata árnyalja be a színpadot a Madách Kamaraszínház Németh László bemutatóján. A *Colbert* című dráma ugyan nem tartozik az életmű legmagasabb csúcsai közé, de az író egyik legjellegzetesebb alkotása. A hőst, aki a drámai küzdelmet lényegében önmagával vívja meg, több rétegben veszi körül a külső világ. Legközelebb hozzá közvetlen környezete helyezkedik el, s erre – az inas és a könyvtáros *igaz* hűsége mellett – a család meg nem értése jellemző. A külső körben már a hős ellen irányuló erőket ismerhetünk föl, a király megrendült bizalmát, egy vetélytárs cselekvő rosszindulatát, a nép gyűlöletét; mindez azonban – egy királyi követ rövid jelenetét kivéve – csak a környezet és a főhős szavaiban jelenik meg. Nehéz dolga van tehát Szirtes Tamás rendezőnek. A külső világ színpadi érzékeltetéséről (az említett jelenet kivételével) eleve lemond, s a család viselkedésével se nagyon tud mit kezdeni. A bosszantóan patetikus Ilosvay Katalin és a kissé merev Kalocsay Miklós valamint a család főiskolás színészek által lényegében jól megformált tagjai leginkább Colbert reakcióinak tükrében töltik be dramaturgiai szerepüket. Sokkal jelentősebb a belső dráma kibontásában a főhős tárgyi környezete. Köpeczi Bócz István korhű, Colbert gazdagságát sugárzó színpada és Mialkovszky Erzsébet előkelő, elegáns ruhái. Nem kis mértékben ezeknek köszönhető, hogy az előadás szép. (Nem tudom azonban, szerencsés ötlet-e a cellában lakását hangsúlyozó jezsuita páternak az udvarhoz tartozását – jómódját – jelezni azzal, hogy „szabályos” papi öltözete drága damaszt szövésű anyagból készült, mivel ez ironikus fénybe helyezi egész szerepét.) Ez az anyagi környezet fontos érv Colbert lelkiismereti drámájában. Nyomatékkal hivatkozik is erre a dráma legerőteljesebb „külső” szereplője, a jezsuita atya (Mensáros László), aki arra

figyelmezteti Colbert-t, hogy saját hibáinak belátása nélkül meg sem közelítheti a keresett igazságot. Colbert a királyi bizalom – e közismerten szeszélyes tulajdonság – megrendülése után első indulatában önhitt daccal belső emigrációba vonulna, ha lenne még kedve és energiája az ellenállásnak ehhez a formájához. Öregén, betegen, a halálra készülve azonban a belső emigráció az élet teljes feladását jelenti. Lemondva az éltető munkáról, semminek sincs már értelme. Egész életét a király szolgálatára tette föl; úgy gondolta, ő több a szolgák egyikénél: barát. Ebben azonban végtelenen téved: a király másként gondolkodik. E tévedés hiteti el Colbert-rel, hogy sértett áldozat, s csak második megrendülése után látja be, hogy egyúttal bűntárs is. Sértettségére még irt adhatna, hogy kifejezi szakítását a királlyal, – amit végül indulatai (önmaga) legyőzésével családja érdekében nem tesz meg. Dacoskodásában van valami gyerekesen tragikomikus, amit a címszereplő föl villant ugyan, de az előadás nem használ ki. Pedig csak így lenne egészen világos az a (néhány kritikus által félreértett) rendezői beállítás, hogy az első felvonásban az állítólag súlyos beteg le sem ül. Ez a betegség csak abban a folyamatban győz a szervezet ellenállásán, ahogy az értelem föl adja az életbe vetett hitét. A dac még nem teljes föladás, csak a kétségbeesés az. A címszereplő Bessenyei Ferenc művészete ebben a folyamatban bontakozik ki teljes gazdagságában. A riadt, megtört öregember szinte szemünk láttára esik össze szétzilált vonású haldoklóvá. Hangjával, mint egy széles regiszterű orgonával, az érzelmek hullámszásának egész skáláját játssza el; s mindig összeszedi magát egy-egy igazát erősítő vagy ellenállását ingerlő gondolatra testileg is. A végső csapást az méri rá, hogy belátja, egész élete munkája összeomlott, mégpedig már a királyi bizalom megingását megelőzően. Colbert XIV. Lajos mellé állva a polgári fejlődés, az ország és nép közös érdekének szolgálatában hozta rendbe a francia királyság pénzügyi-gazdasági helyzetét, s indított el sokat ígérő kezdeményezéseket. A király azonban csak addig értett vele teljesen egyet, amíg meg kellett erősítenie hatalmát; azután a Colbert gazdasági politikájával előteremtett pénz luxusszerű építkezésekre és katonai kalandokra kezdte fölhasználni. Colbert ezt fölöslegesnek és veszélyesnek tartotta, de lényegében nem tudott ellene tenni. Rádöbben, hogy míg politikája nyomán bűntársa lett a királynak a nép kifosztásában, egyesek üldözésében, ő maga – ha formálisan nem is lopott, mint arra a királyi bizalmatlanság célzott – meggazdagodott, családját és benne önmagát a legjobb körülmények közé juttatta. Hol kellett volna tiltakoznia, vagy legalább félreállnia – kérdezi minduntalan önmagától. Meddig volt igaza, s miért jutott mégis ebbe a kétségbeesett helyzetbe? Választ azonban még hűséges könyvtárosa (Dégi István) szavaiban sem talál, nem tud hinni az igazságot szolgáltató jövőben, amely majd elismeri, hogy életének értelme az volt, amivel megállíthatatlan lendületet adott a tudás és tudomány fejlődésének. Németh László központi gondolatához, a tudás mindenekfölöttiségébe vetett hithez jutottunk ebben az oly megrázó őszinteségű drámában. A halálra készülő azonban nem fogadja el ezt a vigaszt, a másik pedig, a polgárságnak a munkába, szorgalomba vetett hite, elsikkad. Izgalmas tétele ez a drámának, amire egyszer az életmű egészének elemzésével kellene válszolni. Abból talán kiderülne, miért emeli életében a munkát, szorgalmat következetesen megvalósító író műveiben ennél *magasabbrendű* fogalommal a tudást és tudományt, miért tesz ebben engedményt a régi magyar közfelfogásnak, amely szégyennek vagy szükséges rossznak minősítette a munkát. Colbert drámájának lényege mindenestre az, hogy míg a munka történelmi távlatú értelmet adott életének, bűnössé vált azáltal, hogy részt vállalt a hatalomban akkor is, amikor az népellenessé vált.

Nagyon szép előadásban látható a Madách Színházban Illés Endre *Spanyol Izabella* című drámája. Mialkovich Erzsébet jelmezei, Szinte Gábor színpadképe – háttérben a rekonkvizta művészetének vetített képeivel – hatásosan idézik föl a kort, amelynek érzékeltetésére az író viszonylag kis figyelmet szentelt. Nem lehet vitatni a szereposztást, az egyes képek beállítását; dicsérni kell a fényhatásoknak a hazai gyakorlatban szokatlan gazdagságát, a látványosságot, a dráma csomópontjainak kiemelését és az előadás pergő ritmusát. Az utóbbit annál inkább Lengyel György rendezése javára kell írni, mert a dráma cselekménye meglehetősen szét-

tagolt. A népes szereplőgárda – néhány kivétellel – magas színvonalú átlag teljesítményt nyújt. Ebben az elismerésben azonban ezúttal az *átlagot* kell kiemelni. Sem a szereplők, sem a rendező nem használják ki, hogy Illés Endre darabja sokkal nagyobb játéklehetőséget kínál és egyúttal igényel is. Az átgondolt rendezés, az átélte szerepek ellenére mintha mindenki kedvetlenül teljesítené kötelességét, az a művészi többlet, ami föltölthetné a feszültséggócokat, szikrázóbbá tehetné az intellektuális légkört, izzóbbá a hangulatot, ötletesebbé a játékot, az hiányzik ebből az – ismétlem – szép előadásból. A színészi teljesítmények között lényegében csak három kivételt találunk. Haumann Péter szenvedélyes főinkvizitora egy robbanékonyabb drámaértelmezés lehetőségét képviseli. Az alkatának talán jobban megfelelő ördögien ravasz, hideg fejű, embertelen gondolkodású figura helyett az üldözés és megtorlás fanatikusát viszi színre Torquemada szerepében. (Az inkvizíciót – az előadás szerint – majd tanítványai teszik hidegen számító, céltudatos intézménnyé, nem ellenében, de nem is belőle kiindulva.) A másik kivétel Huszti Péter, az egyetlen, aki igazán játszik ezen az előadáson, önfeledten, élvezettel. Csakhogy nem a szerepét, hanem önmagát játssza. Ezzel meg is bontja a dráma belső egyensúlyát, mert nagy személyes vonzásával rokonszenvet ébreszt egy olyan figura iránt, akivel nem szabadna rokonszenveznünk. Mindebből következik, hogy a Spanyol Izabellát alakító Almási Éva egyedül marad. Nincs ez a drámaíró szándéka ellenére, hiszen az első rész Izabella gyónásaként jelenik meg a színen, a második rész pedig a halála előtti mérlegkészítést példázza. Almási Éva – kisebb modorosságoktól eltekintve – képes vinni az előadás terhét, sőt néhány jelenetben valóban naggyá növeszti hősnőjét. Az pedig külön említésre méltó színészi bravúr, hogyan játssza el egy ragyogó fiatal lány megöregedését minden külső eszköz nélkül! A kor – Illés Endréénél sokkal felületesebb – ismeretében is föl kell azonban vetni, lehetséges-e a spanyol történelem adott szakaszának a náci zsidóüldözések történelmi élményét középpontba állító értelmezése? Mi lett volna, ha Izabella és Ferdinánd nem használják föl az inkvizíciót hatalmuk megszilárdításához? Nem idegen kérdés ez Illés Endrétől sem, benne van a drámában. Ismét más kérdés a zsidók kiűzésének embertelensége, a parasztok elszegényedése és a földek műveletlenül hagyása. Amerika fölfedezése, a gyarmatosítás és a hazaáramló óriási arany mennyiség negatív hatása a spanyol gazdasági életre, végül a mórok végső kiűzése, Spanyolország egyesítése. A néző nehezen tudja az ellentmondásos történelmi tények drámán kívüli értékelésétől függetlenül hallgatni Illés Endre hősnőjének lelkiismeretvizsgálatát. A drámaírónak azonban joga van, hogy másként foglaljon állást. Ehhez persze szükséges, hogy a dráma belső meggyőző ereje nagyobb legyen, mint a *Spanyol Izabelláé*. S ez a győngesség fakad nem kis mértékben Huszti Péter játékából, amely megváltoztatja Izabella és Ferdinánd viszonyát. A dráma szerint ugyanis két merész, bátor, önmagában és a jövőben hívő fiatal szövetkezik Izabella és Ferdinánd személyében a dicsőségért, hatalomért – és az ország érdekéért is. Első számú ellenségük a feudális anarchia, az előző kasztíliai király udvarának züllöttsége. Politikai érdekből – országaik egyesítése végett – keresik egymást, rokonszenvük közös tervekben bontakozik ki és válik szerelemmé. A dráma kiindulópontja, hogy ezt a szerelmet mind a ketten – különböző módon – a hatalmi elsőbbség megszerzése közben akarják biztosítani. Ebben az író által is előtérbe állított Izabella kerül fölüre, érzelmi élete elfojtásával, míg az előadásban eljelentéktelenített Ferdinánd az élet „szabad” élvezetében keres kárpótlást, s a neki jutó második hely miatt a házassági (és szerelmi) hűség megszegésével áll „bosszút”. Ez kettőjük magán küzdelme. Politikában ugyanakkor lényegében egyetértenek, főleg abban, hogy küzdelmük során az ország népének érdeke, eredeti közös célkitűzésük, szinte észrevétlenül figyelmen kívül kerül. A politikai kezdeményezés többnyire Izabelláé, de végrehajtásban Ferdinánd tevékeny szerepet vállal (hadvezér, diplomata stb.). És soha, semmi ellen nem tiltakozik. Kettőjük útját jellemük teszi különbözővé. Ez ott mutatkozik meg a legvilágosabban, amikor Ferdinánd a függöny mögött szóltanul tűri (utólag a másik beavatkozásába vetett hitére hivatkozva), hogy az inkvizíció korábbi szeretőjét vallassa; Izabella viszont rögtön közbeavatkozik hajdani barátnője és vetélytársnője

megmentése érdekében. Itt mutatkozik meg, hogy Ferdinánd emberszabásúbbnak látszó magatartása élvezetvágyát, kényelmességét, hitelenségét, könnyelműségét leplezi. Izabella elfojtott érzelmei, kifagyasztott szerelme, ki nem élt bosszúszomja akkor robban ki irracionális cselekvésbe, amikor Torquemada követelésére – korábbi viselkedésével éles ellentétben – mintegy sugallatra egyezik bele a zsidók kiűzésébe. A szenvedély lázad itt a józan értelem fegyelmező ereje ellen, az a szenvedély, ami majd képessé teszi Izabellát, hogy szembenézzen tévedéseivel, bűneivel. Almási Éva gondos szerepépítkezésének köszönhető, hogy ez a kulcsfontosságú jelenet (amely logikailag elég váratlan) tökéletesen hiteles. Így válik érthetővé Illés Endre szándéka, hogy – fölmentés nélkül! – a tévedés belátásának drámájában Izabella teljesebb emberségét, *különbségét*, nagyságát mutassa meg – széllel bélelt férjével szemben.

A történelmi téma nagy lehetősége, hogy az író saját koráról a lényegre összpontosítva szólhat, nem kell továbbélő személyes indulatokkal, részjelentőségű ellentmondásokkal foglalkoznia. Izabella veszélye viszont, hogy a történelemről nem mondhat el mindent – különösen nem egy rövid drámában. Szabó Magda *Az a szép, fényes nap* című drámáját azok értik csak meg teljes egészében, akik bizonyos mértékig járatosak az „államalapítás” korának történelmében. Sajnos az előadás szünetében a Nemzeti Színház közönsége között hallgatózva elremitő tapasztalatokat szerezhethünk a fiatalabb nemzedék történelmi ismereteiről. Egy bölcsészhallgatókból (!) álló csoport például azon törte a fejét – hiába –, ki is volt a darabban szereplő Gyula és Istvánt miért hívják Vajknak! Míg a két világháború között minden átlagos műveltségű olvasó egy sor történelmi regénnyel találkozott, amelyekben a kalandozások koráról, a vezérekről, István királyról volt szó, ma ezek erősen kimentek a divatból. Ennek alapvető magyarázata, hogy e regények íróinak történelemszemlélete végzetesen elavult. Egyik közös vonása volt ennek az irodalomnak a kalandozások hőseinek idealizmusa; az, hogy a többnyire németekkel harcoló magyar seregeket a nemzeti szabadság és függetlenség harcosainak tüntette föl. Az olvasó érzelmeit István küzdelmeinek ábrázolásakor is az ellene az „ősi szabadság” jelszavával lázadók mellett mozgósították. Így van ez még e történelmi irodalom legkülönb alkotásában, Kós Károly *Az országépítő* című regényében is, pedig ott István – ahogy Szekfű Gyula kritikája oly élesen fölvetette – a polgári és polgári demokratikus eszmények képviselője. Elsősorban annak nagy élmény tehát Szabó Magda drámája, aki mindezek ismeretében ül be a nézőtérre. Az ilyen néző tudja igazán érzékelni, milyen nyers, szókimondó történelmi drámát lát, amelyben az író egy valami történelemszemlélet nemzeti hiúságának egész tükörsorát zúzza darabokra azzal az egy szóval, hogy a kalandozások „hőseit” rablóknak nevezi, s utolsó képviselőjüket (Bönge – Sinkó László nagyszerű alakításában) rútul megcsonkított nyomorékként, fületlen, orrotlan koldusként lépteti színre. Bönge a sorsdöntő augsburgi vereség bosszúért lihegő, gyűlölettől izzó áldozata a dráma archimedesi pontja: ő képviseli a múltat. Azt a múltat, amelyet elavult világszemlélete sodort a kalandozásoknak végetvető augsburgi ütközetbe, ahol a magyarság a korszerű államszervezetű, modernebb társadalmi berendezkedésű és ideológiájú Nyugattól szenvedett vereséget. Géza, az uralkodó fejedelem, Vajk, a fia és Gyula, az apósa ezt ismerik föl a maguk különböző módján. Géza úgy véli, elég az államszervezetet, a társadalmat modernizálni, Vajk – a későbbi István – viszont már az új világ ideológiáját is őszintén magáénak vallja. Géza egy politikai fölismerés kényszeréből, István meggyőződésből lép föl a régi ellen. Mindketten tudják, hogy az új győzelemre juttatása áldozatokat követel, s megrázó könyörtelenséggel végzik feladatukat. Világszemléletük alapvető különbözősége mégis szembeállítja őket. István drámája, hogy apja iránti gyermeki szeretetét kell föláldoznia elvei védelmében; Gézáé, hogy csalódottan kell rádöbönnie: fia lényeges dolgokban nem ért vele egyet és nem ugyanazt akarja végső célként, mint ő. E dráma színeit erősíti, hogy Géza ragaszkodását a múlthoz igaz, fontos értékek iránti sajnálata színezi. Noha semmi kétségünk sem lehet István történelmi igazában, mi is szomorúan vesszük tudomásul a címben szereplő szép, régi „pogány” dal elhallgattatását. Marton Endre rendezése ebben a drá-

mában talán egy árnyalattal túlbecsüli Vajk István igazságának nyilvánvalóságát, s ezért Kálmán György szerepének lehetőségeit kissé letompítja. Pedig Szabó Magda hősének erős intellektusa a színpadon láthatónál energikusabb egyéniségbe oltott, sőt mintha a fanatizmus csírája is ott rejtőzne fegyelmezett szenvedélyeiben. Lehet persze, hogy azért is érezzük ezt így, mert Sinkovits Imre egyéniségén keresztül Géza elsősorban erőt sugároz. Az ő ravaszsággal szabályozott vad természete egyszerre igazolja uralkodásának kegyetlen céltudatosságát, titkolt érzelmeit, mesteri szerepjátszását és fia igazának kedvetlen, mélységesen csalódott belátását. A színpad és ország korlátlan és korlátozhatatlan urának érezzük őt. István igazának belátása, a hatalom lényegének átengedése, az életének értelmet adó politikai elképzelés teljes összeomlása valóságos tragédia számára. Mélyebb ez a tragédia Gyuláénál, noha az utóbbi kétségtelenül látványosabb, a színpadon sokrétűbben kibomló. Gyulát – Kállai Ferenc kitűnő megformálásában – a múltat sirató Bönge patrónusaként, a félreállított régi táborának vezéréként ismerjük meg. Valójában azonban sokkal lazább érzelmi szálak kötik őt a régihez, mint Gézát. Nem meggyőződése teszi ellenzékivé – noha Böngének a „régí dicsőségéről” szóló dalait őszintén élvezi –, hanem személyes sérelme, mellőzöttsége. Amikor Géza úgy látja helyesnek, hogy saját politikai elképzelései erősítésére fölhasználja apósát, Gyula azonnal kész a szerepcserére. S ekkor kiderül, olyan világosan látja az új politikai törekvések logikáját, hogy önként vállalkozik a veszélyes lázítóvá válható Bönge meggyilkolására. Géza használható eszköznek tekinti őt, István azonban nem bízik meggyőződés nélküliekben, s nem is ért egyet apja elképzeléseivel. Számára a világnézeti hovatartozás nem lehet egy diplomáciai játék része, így követelésére Gyulának vissza kell térnie a politikai süllyesztőbe. Kegyetlen világ Szabó Magdái, könyörtelen küzdelem folyik benne, de az új születése föltartóztathatatlan folyamat. A cselekmény költői képzeletének terméke, a nyelvi kifejezés napjainkra utal, de a történet lényege korhű, ezt erőszakosan nem modernizálja. A példázat enélkül is világos, és – ritka érték ez manapság – rendkívül erőteljes, szépen hangzó nyelven szól. Az író elképzelését Marton Endre hatásosan fordította le a színpadi látvány nyelvére. A Nemzeti Színház előadása azoknak is élményt nyújt, akik esetleg nem ismerik ki magukat a kor történetében, nem mindenben értik teljesen a dráma utalásait.

DOB AI PÉTER

Megint

*Megint virágok. Megint mások.
Megint a két térdemen a két kezem.
Megint tükrökkel szemben állok.
Megint élet helyett emlékezem.*

*Megint, tényleg megint, egyáltalán megint.
Megint játszik az inga, a mérleg, a hinta, a bitófa.
Megint otthonok és búcsúk riasztanak máshova.
Megint a mindenség gyermekkeze legyint.*

PÁLOS ROZITA

Szavaim

*szavaim szóltak így hozzám
– nincs kedvünk
menekülő futásra többé
szárnyas rimeken
suhanó útemen szállnánk
mint harmatos szélben
pacsirta röppen
kinek éneke jó mag –*

*szavaim nem tudják még
a pacsirták hova lettek
a harmat mérgezett
tenger nincsen többé
csak a holt halak csöndje
csak megtöretésünk drámája
hömpölyög az egyetlen part
szótlán hívása felé*

Sors

*a fáraók halálnaptáraiból
ránkhagyott idő
pórusainkon átcsorog*

*törölközőnk a fény
a hó
a fagy*

*mozdulataink sebhelyeit
kifujják majd a térből
az irgalmas szelek*

A légtornász haláláról álmodik

*A város se úgy ébredt, mint régi áprilisban.
Fű, fa elinalt – és maradt sok hült-helyű korona-üreg.
De nem álmodtam én, hogy kerekemről többé nem akarok
leszállni!*

*Tarts életem, amíg kötélén billegő kerekem hossza tart!
Amíg röpit e gyöngyházbensejű vakság.
S jószagú áramlás fésülgette, szemünkre lebegtette
a repülő tölgyek, hársak szivárványos fehér hajszálgyökereit.
Nyomban tele lett velünk egy felhőemelet.
Majdnem elfelejtem mondani: a tulipánok
– éreztem a gyöngyházbensejű homályban –
visszaszitálták hagymáikról a földet a mélybe.*

*Lehet, hogy egy híd volt, lehet, hogy egy egész város
tigrissávos fölészökellése utolért.
De nem veszithettem Őt el, tudtam, inkább magamat.
Végig, szemünkről a gyökéruijak le sem kerültek.
Guruló tavaszi esőcseppek, föld-gőz, vakságunk vázahomálya
bepólyált.*

*Hévülten suttogott: Mindig csak arra, amerre ők repülnek!
És karikázva a madárzene semmin,
nem tudva, a halálnak szól-e repülésünk,
mutatványomból kiűszva hevertünk
az ég barázdáiból kiszántott csillagok közé.
Végül is illene hozzánk a nyaktörő
kerék nyergével együtt égni a magasban.*

*Mindig virágos ingben képzeltem halálunk.
Csak túrd át az ingem édes madárcsivittel
s rakj bele fészket.*

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

Rovatunkban – megtartva az eredeti címet – a Magyar Rádió sorozatának szövegeit közöljük. A műsort Dénes István szerkeszti. A sorrend az adásokéhoz igazodik.

Közlésünk a gondolatmenethez hiven követi a műsor szövegét, de lehetőség szerint a hallgatónak szánt élő beszédnek az olvasóhoz szóló megfogalmazásában.

A Komlós Aladárral folytatott beszélgetés a 3. műsorban hangzott el 1976. február 27-én.

III.

KOMLÓS ALADÁRRAL BESZÉLGET POMOGÁTS BÉLA

POMOGÁTS BÉLA: Az irodalomtörténétíró, a kritikust sokan könyv-embernek hiszik, aki életét abban a szűk körben éli le, amit lámpája az íróasztalára, könyvre, kéziratra vet. Aki könyvekből ismeri az életet, aki a valóságot egy másodlagos világgal, az irodalommal cserélte fel. Pedig vannak tudósok és kritikusok, akik az élet és irodalom szerves egységét tudták megvalósítani. Az irodalommal foglalkozva a valóságot tudták alakítani, eszméket alkottak, eszményeket sugároztak. Gyakorlati igazságokat ismertek fel és hirdettek a műhely keretei között. Nálunk bizonyára Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Riedl Frigyes, Ignó, sőt maga Lukács György képviselték a kritikának ezt az extenzív, az élettel hatékony kapcsolatot tartó formáját, vagyis kritikánk legjobb mesterei és hagyományai. Ha e névsort mintegy meghosszabbítjuk a jelen felé, további neveket is leírhatunk. Elsőnek bizonyára a 84. életévébe lépett Komlós Aladár nevét. Komlós az a tudós és kritikus, akinek számára eleven stúdium a tudomány, az alkotó élet, a kritika. Maga is eszményeket képvisel, nem reked meg a betűnél, a műalkotás emberi jelentéséig hatol. Ítéleteit és felismeréseit emberformáló energiaként tudja hasznosítani. Minden érdekli, elmerül a kor valóságában, problémáiban, egyszersmind följük emelkedik. Tudós, aki nemcsak kutat, vizsgál és elemez, hanem fogékony érzéssel és szenvedélyes szívvel át is éli a modern irodalomban rögzített élményeit. A tudományt író módjára műveli, bizonyos lírai érzékenységgel, személyes átéléssel, amely annál kevésbé csodálatos, mint hogy ő maga is író, sőt lírai költő módjára kezdte pályáját. Most itt vagyunk lakásában, és vele beszélgetünk. Hogyan indult irodalomtörténészi pályád?

KOMLÓS ALADÁR: Azt hiszem, úgy indult, hogy 13 éves koromban szenvedélyesen gyűjtött bélyeggyűjteményemet elcseréltem egy könyvvel. Endrődi Sándor „A magyar irodalom kincsháza” c. kitűnő antológiájával. Innen szereztem irodalmi ismereteim alapját. Itt ismertem meg a századvég költőit, azóta elfelejtett költőket. Úgy, hogy én 13 éves korom óta ismerem olyan neveket, amelyeket csak 1948-ban kezdtek felfedezni, pl. Darmay Viktort, Nógrádi Pap Gyulát stb. Mindezeket a századvégi elfelejtett költőket úgy ismertem kamaszkoromban, mint ahogy ma ismered Juhász Ferencet vagy Nagy Lászlót.

POMOGÁTS BÉLA: Ezután csakhamar újabb mestereket és példaképeket kaptál az irodalomtól.

KOMLÓS ALADÁR: Persze. Mert jött a Nyugat. Nagyon hamar jött, mert nagyszerű, felejthetetlen tanárom, Bodor Aladár 14 vagy 15 éves koromban kezembe adta Ady Endre *Új versek* című könyvét s ez elbűvölt. Ekkor kezdődik Ady, majd a Nyugat iránti rajongásom. De még ekkor sem gondoltam arra, hogy irodalomtörténész leszek. Én költő akartam lenni.

POMOGÁTS BÉLA: Azután beiratkoztál az egyetemre, s olyan tanárokkal volt dolgod, mint Beöthy Zsolt, ha jól tudom. Akik nem voltak hívei a Nyugatnak.

KOMLÓS ALADÁR: Igen. De én tiszteltem Beöthy Zsoltot is, mert Beöthy azért az egyetemen nem hadakozott a Nyugat ellen és Ady ellen. Szerettem Beöthyt és tiszteltem, szerettem Riedl Frigyeszt.

POMOGÁTS BÉLA: Egyben tagja voltál az akkori haladó ifjúsági körnek, a Galilei Körnek.

KOMLÓS ALADÁR: Igen. Ott hallottam először Jászi Oszkárt, Szabó Ervint, Varga Jenőt, Balázs Bélát. Babitsot is hallottam ott a Társadalomtudományi Társaság Szabadiskolájában.

POMOGÁTS BÉLA: Hogyan fért meg a pesti egyetem viszonylag konzervatív szellemével a Galilei kör munkája?

KOMLÓS ALADÁR: Kérlek szépen, érdekes módon megfért. Megfért. 14-ben a Galilei Körben mozgalmat kezdeményeztünk a diákok, egyetemi hallgatók viszonyainak a megjavítására. Én Beöthy Zsoltot kértem meg vakmerően, hogy vállalja az ülés elnökségét, ami a tudományegyetem aulájában folyt le. Beöthy Zsolt nem kérdezte, hogy kik állnak a mozgalom mögött, és én nem említettem meg neki, s ő vállalta. Beöthy Zsolt bátorságára és liberalizmusára jellemző, hogy az ülés után az Alkotmány c. klerikális lap megtámadta az egész mozgalmat, s leleplezte, hogy emögött a Galilei Kör áll. Bementem Beöthyhöz és megkérdeztem, hogy olvasta-e a cikket? Igen, – azt mondja –, olvasta és legyintett.

POMOGÁTS BÉLA: Közben tovább ismerkedtél a Nyugat íróival, a Nyugat mozgalmával. Első könyvedet is, *Az új magyar líra* c. könyvedet 1927-ben a Nyugatról írtad, de elég hosszú idő telt el egyetemi éveid és az első könyved megjelenése között. Mivel teltek el ezek az évek?

KOMLÓS ALADÁR: Harctéri szolgálattal, majd hadifogsággal. Azután 1922-ben Bécsbe kerültem, a Bécsi Magyar Újsághoz, ahová Jászi Oszkár hívott meg.

POMOGÁTS BÉLA: Itt is írtál a Nyugat íróiról, ebben az újságban.

KOMLÓS ALADÁR: Persze, de személyesen a Nyugat íróit nem ismertem. Ez a magyarázata talán, hogy mikor később Pestre kerültem 25-ben, a Nyugat körébe, akkor olyan elfogódott tisztelettel álltam előttük. Nézd, több mint harmincéves voltam, mikor először találkoztam szemtől-szembe igazi költőkkel, írókkal, azokkal, akikre gyerekkorom óta a legnagyobb rajongással és tisztelettel gondoltam.

POMOGÁTS BÉLA: Hogyan született meg voltaképp a Nyugatról írott könyved eszméje? Ez volt az első könyv, amely a Nyugattal, mint irodalmi mozgalommal, mint a költészet forradalmával foglalkozott.

KOMLÓS ALADÁR: Én a Nyugatra úgy néztem, mint egy csodára. És meg akartam fejteni, miben áll a Nyugat költészetének lényege és varázsa. Valóban ez volt az első könyv a Nyugat költőiről, s nyilván ez az egyik magyarázata, hogy a könyvnek szokatlan sikere volt, mindmáig ez a könyvem aratta a legnagyobb sikert. Pedig ez nem volt tudományos könyv, nincs benne semmi tudományos apparátus, ez csakugyan rajongás-meghatározta élményekről való beszámoló. Könnyen is írtam, kutatás nélkül, megesett, hogy egy nap két portrét írtam benne. És jókor született, egy pillanatban, mikor a Nyugat izgalmas jelenség volt. Szóval nem tudományos könyv volt ez.

POMOGÁTS BÉLA: Esszé volt, élménybeszámoló, egyszersmind egy esztétikai, költői normának a megfogalmazása. Mert hiszen irodalomszemléleted meg esztétikád középponti fogalma lett a Nyugat.

KOMLÓS ALADÁR: A Nyugat tette szükségessé a *szimbolizmusról* szóló könyvemet. De a norma szót elkerülném. Normákat én nem fogadtam el, nem fogalmaztam meg és nem alkalmaztam soha. A Nyugat beivódott az esztétikai egyéniségembe, fogékonyságomba, úgy, hogy a Nyugat volt bizonyos mértékig a minta, azt tanultam belőle, hogy a költészet lehetőségeit, szabadságát nem szabad korlátozni. A Nyugat gyűjtőnév, amibe nagyon sok különböző költő tartozik: Ady, Babits, Tóth Árpád, Füst Milán, Szép Ernő, Kosztolányi stb. A Nyugat, hogy úgy mondjam, irodalmi fejlődésem szellemi őshazája. S még azt is elismerem, hogy *bizonyos mértékig* megáll-

tam a Nyugatról. De ezzel mindenki így van, mindenki megáll valahol. A Nyugathoz való kötődésemnek jelentős része van abban, hogy az úgynevezett avantgarde szélsőségesebb változatait már nem tudtam elfogadni.

POMOGÁTS BÉLA: De hiszen írtál az avantgarde költőiről, sőt Kassákról nagyon érdekes és szép tanulmányod jelent meg.

KOMLÓS ALADÁR: Lehet. De vitakoztam vele. Élőszóban is, írásban is. Bécsben kezdtük, és aztán Pesten folytattuk a vitákat. Azt hiszem, biológiai törvény, hogy öregkorában az ember nem képes egy új stílus, új irány szeretetére, elfogadására átváltani. Goethe elutasította a romantikusokat, hogy betegek, örültek. Gyulai Pál megállt Arany halálánál, 1882-ben. Ami Arany után jött, azt már nem vette tudomásul. Reviczkyről, Komjáthyról sohasem szólt. Vajda János és Mikszáth sem kellett neki. De ne csodálkozzunk, ez a megmerevedés nemcsak a művészekben van meg, hanem a tudományban is. Einstein mondta például, hogy aki fiatalon magáévá tette Newton tanait, az már nehezen tudja befogadni a relativitás elméletét. Ehhez hozzáteljük, hogy maga Einstein viszont már nehezen fogadta el a kvantumelméletet.

POMOGÁTS BÉLA: Azért talán megjegyezhetném, úgy gondolom, túlságosan szigorú vagy saját izlésedhez, saját irodalomkritikai tevékenységedhez. Hiszen voltak olyan írásaid, amelyek rendkívül megértően, talán még azt is mondhatnám, befogadó módon foglalkoztak az avantgarde indítás különböző változataival. Füst Milánról például, aki ugyan nem volt avantgarde költő, de a Nyugat izlésénél, a Nyugat fordulatánál mégis modernebb költői igényt fejezett ki, nagyon szép cikked jelent meg annakidején. Ha jól tudom, még a Bécsi Magyar Újságban.

KOMLÓS ALADÁR: Úgy van, 1922-ben.

POMOGÁTS BÉLA: Maga Füst Milán emlegette ezt a cikket, szinte élete végéig, mint megértésének, befogadásának egyik legelső dokumentumát.

KOMLÓS ALADÁR: Amit nem tudtam elfogadni, az a szándékos, szinte kötekedő eredetieskedés, a szerkezet kaotikussága, ami Füst Milánnál nincs meg, sőt Kassák legszebb verseiben sem. Kassáknak is sok verse van, amit én mindig szerettem és szeretek, pl. *A ló meghal, a madarak kirepülnek* c. versét mindig szerettem, kezdettől fogva. Szóval nem voltam olyan merev, igazad van, mint ahogy az előbb megfogalmaztam.

POMOGÁTS BÉLA: Azt hiszem, hogy ha konkretizálni akarnánk azt a viszonyt, amibe az avantgarde-dal kerültél, akkor azt mondhatnánk, hogy a dadaizmust és részben a szürrealizmust utasítottad el, nem az egész avantgarde-ot, pl. az expresszionizmust sem.

KOMLÓS ALADÁR: Úgy van. Olyan irányokat, amelyeket azok az íróink, költőink is megtagadtak, akik pár évig követőik voltak. Úgyhogy nem voltam annyira konzervatív, mint amennyire némelyek gondolják.

POMOGÁTS BÉLA: Térjünk vissza még egy pillanatra a Nyugat nagy költőiről, az első nemzedékről írott könyvedre. Beszéltünk arról, hogy ebből a könyvből kibontakozik egy bizonyos fajta mértékrendszer, amit a Nyugat első nemzedékének a működéséből vontál le. Ennek a mértékrendszernek és egyáltalán ennek a költői forradalomnak a helyzete azonban a magyar köztudatban eléggé problematikus volt. Azt hiszem, hogy a könyvednek volt olyan szerepe is, hogy a köztudatban akartad megváltoztatni a Nyugat újításának, a Nyugat forradalmának a helyzetét.

KOMLÓS ALADÁR: Valóban. Az idősebb nemzedék legnagyobb tekintélyei, politikai és irodalmi, egyházi stb. tekintélyei mind kígyót-békát kiáltottak a Nyugatra. Nemzetiellennek bélyegezték, magyartalannak. Rákosi Jenő kezdte a támadásokat. Adáz gyűlölettel Ady ellen, Babits ellen, Balázs Béla és a többiek ellen. Én megpróbáltam kifejteni, hogy Ady a legnemzetibb, éppenséggel a legnemzetibb magyar költő. Hiszen kétségtelen, hogy nem volt magyar költő, aki mélyebben átértette volna a magyarság sorsát, mint ő. Igyekeztem hát kimutatni a vádak alaptalanságát. S így Adyval, Babitscsal, Móriczsal kapcsolatban megpendült a könyvben a nemzeti érzés problémája. A kortársak ugyanis csak a népnemzetit tartották magyarnak, Arany már Reviczkyt, Ábrányit is kozmopolitának érezte, mert elfordultak a népnemzeti iskolától, s a Nyugat idején még nagyobb lánggal csapott fel az állítólagos kozmopolitáság

elleni harc. Rákosi Jenő kezdte Ady, majd Babits megtámadásával. Berzeviczy Albert szerint: „Ady cinikus kedvteléssel taposta a magyarság legszentebb eszméit és azokhoz csatlakozott, akik irodalmi téren előkészítették azt a forradalmat, ami az országot vérbe és gyalázatba fullasztotta”. Még Horváth János szerint is a nemzeti érzés fellazításával a Nyugat idézte elő Magyarország összeomlását. Érthető, hogy ez a kérdés sokat foglalkoztatott, hiszen a vád az általam imádott költőket érte. Nemrégiben is *Vereckétől Dévényig* című könyvemben vizsgáltam a kérdést. Némely konzervatív írócsoport ugyanis a 70-es évektől kezdve kozmopolitának bélyegezte irodalmunk szokatlan, új, a népnemzetitől eltérő jelenségeit, Reviczkyt, Ábrányit, majd Adyt és a Nyugatot. Igyekeztem kimutatni e felfogás történelmi okait és tévedéseit. Mert megértem ugyan, hogy az ember elsősorban saját nemzete és a megszokott nyelv, kultúra körében érzi otthon magát. De bűnös és veszélyes dolog, ha a nemzeti érzés más népek gyűlöletébe, nacionalizmusba csap át. A probléma a Nyugat költészetében oldódott föl, mégpedig úgy, hogy a nemzeti érzés jogos, de nem szegheti meg a humanizmus parancsát.

POMOGÁTS BÉLA: Hogy tértél aztán vissza a Nyugattól a századvég tanulmányozásához?

KOMLÓS ALADÁR: Úgy, hogy magyarázatot kívánt, hogyan jutottunk el a vacuumból a Nyugathoz. Erről a kérdésről szól, azt hiszem, legjobb könyvem, *A magyar költészet Petőfitől Adyig*. Kimutatom itt, hogy a századvég nem volt vacuum, a 80–90-es évek az új magyar irodalom gazdag forrásvidékét jelentik. Itt élt, szenvedett az úgynevezett filozófiai iskola, Vajda János, Reviczky, Komjáthy, továbbá Kiss József, aki példát adott a zeneiségre. A láng, mely a kanócban Vajdánál gyulladt meg s Komjáthynál már az ekrazithoz ért, Adynál végre robbant. Századunk elején a költők valósággal ficáinkolnak az elért szabadságban, megrészegülnek tőle és mámorosan énekelnek.

POMOGÁTS BÉLA: Ez az irodalomtörténeti monográfia a 19. század második felének irodalomtörténeti „fehér foltját” tüntette el. Hiszen sokáig tájékozatlan volt a közvélemény arról, hogy valójában mi is történt Arany és Ady között.

KOMLÓS ALADÁR: Kétségtelenül. Ezzel az irodalomtörténeti korszakkal, a 19. század végével kapcsolatban megrögzött félreértések voltak a magyar közvéleményben. Közfelfogás, hogy ez irodalmi vacuum. Még Ady Endre is, aki pedig nagyon tájékozott volt az irodalmi kérdésekben, ezt írta: „Arany János volt végső lobbanás. Süket és sötét volt a magyar lélek, majd harminc éve rossz álomban szunnyadt, míg csalt, ágált, élt a politikus had.” Pedig Ady egyébként tudta, hogy ezalatt a harminc év alatt ott volt a filozófiai iskola; Reviczky Gyula, aki fiatalágának kedvenc költője volt, és ott volt Komjáthy Jenő. Előkészület volt ez a kor, öntudatlan előkészület egy új, merész virágzásra, a Nyugat korszakára. Voltaképp a népnemzeti iskolának a fáján is nőttek olyan hajtások, amelyek már a Nyugat korszakába is beillettek volna. Vargha Gyula pl. a népnemzeti iskola politikailag reakciós folytatója, de filozófiai tépelődése, meg hasonlottsága és parnasszista, szimbolista művészete modern költővé teszi. Mikszáth vidékies ízci, nyugodt, kedélyesen anekdotázó modora mögött a társadalmi valóság olyan éles és tiszta képe ég, amely Móricz legnagyobb elődjévé avatja. A modernekben meg tovább él olykor egy-egy konzervatív vonás, így pl. Reviczky politikai-világnézeti eszményeiben kétségtelenül konzervatív, de társadalomkritikai érettsége, filozófiai nyugtalansága, újszerű művészi eszközei alapján a kor modernjeihez tartozik.

POMOGÁTS BÉLA: Tehát ez a kor előkészületet jelent véleményed szerint a Nyugat korszakához? Milyen műveid születtek a 19. század második felével való foglalkozás során?

KOMLÓS ALADÁR: Reviczkyről van egy kis könyvem, Kiss Józsefről is van, Komjáthy Jenővel sokat foglalkoztam, azután van egy kis könyvem *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. sz. második felében* címen, és mindezeknek a kutatásoknak az összefoglalása a *Magyar költészet Petőfitől Adyig* című könyvem.

POMOGÁTS BÉLA: Azt hiszem, hogy még egy könyvet meg kell azért említeni: *A magyar szocialisztikus líra előzményei és kezdetei* című könyvedet, amely

ugyancsak ennek a korszaknak az irodalmi törekvését, áramlatát dolgozta fel. Talán beszélne még *A magyar költészet Petőfitől Adyig* című összefoglaló monográfiáról, hiszen mindaz, amit a Vajda-könyvben, a Reviczky-könyvben és a többiekben, mint alapkutatást elvégeztek, mindaz ennek a könyvnek a keretei között összegződött. Beszéltünk az előbb arról, hogy a 19. század második felével foglalkozó kutatást a Nyugatban testet öltő fordulat előkészítésének szántad. Azt hiszem, hogy ennek a könyvnek, ennek az összefoglaló monográfiának olyan szerep jutott, hogy bizonyítani akarja azt, hogy mindaz, ami a Nyugat fellépésével történt, voltaképpen nem volt merőben új, nem volt a magyar irodalomtól idegen fejlemény. Következett azokból az előzményekből, abból a fejlődési folyamatból, amelyet a magyar költészet a 19. század folyamán megtett. Nem tudom, jól fogom-e fel ennek a könyvnek most már az irodalomtörténeti jelentésén és mondanivalóján túl ezt a kultúrpolitikai, művelődéspolitikai jelentését is. Hogy egy ilyenfajta bizonyító eljárás is folyik a könyvben.

KOMLÓS ALADÁR: Valóban, hiszen Vajda János nemzedékeknek ad példát a gondolat kozmikus kitágítására, a nagy szenvedésre, a szerelem és a magyar költő-sors tragikus felfogására. Reviczky vallomásos őszintesége, meg nem értettsége, a nemzetinél szélesebb perspektívára törekvése, Kiss József szabadabb verselése például szolgál Adynak és Juhász Gyulának, s a nyelv színesebb kezelésére tanít. Komjáthy a filiszterség fölé szárnyaló érzelmei izzásával és filozófiai magasságával éppúgy mintaképe Adynak, mint Babitsnak, Kosztolányinak és Juhász Gyulának. Mindnyájan a társadalmi bajok őszinte megmutatásával törnek utat, s a Nyugat fiatal esztéta költői Arany öregkori líráját is fölhasználják az ún. dekadencia igazolására.

POMOGÁTS BÉLA: Ennyiben valóban a Nyugat korszakát készítette elő ez a néhány évtized. A 19. század második felének és a századfordulónak magyar irodalmával foglalkozva dolgoztad fel a magyar irodalomkritika történetét is, *Gyulaitól a marxista kritikáig* címmel, egy külön monográfia keretei között. Mi volt ennek a monográfiának a szándéka?

KOMLÓS ALADÁR: Megmutatni, hogy miként jutott el a magyar kritika a népnemzeti iskola dogmatikus álláspontjától a liberális, szubjektív kritikán át a marxista kritikáig. A szubjektív kritika korában, amelynek fő képviselői Ignotus, Hatvany Lajos, némileg még Schöpflin Aladár is, a kritikus nem tehetett egyebet, mint hogy a hangulataitól várt irányítást, ha pedig a hangulata hallgatott, kénytelen volt kibújni az ítélkezés elől, s annyit tudott csak mondani, hogy a mű „érdekes”. A liberális mindent megértés azonban kínzó belső bizonytalanságra vezetett, s a szellemi életben éppúgy tarthatatlanná vált, mint ahogy a gazdasági és társadalmi liberalizmus már előbb megbukott. E liberális bizonytalanság elől próbálnak menekülni az írók, akik a század elején mindenfelé új normákat keresnek, hogy erős hittel megkapaszkodhassanak bennük. Ilyen dogmakereső volt a nyugati világban Maurras, Carducci, Paul Ernst, Gorkij, ki a klasszikus hagyományba, ki a klasszicizmusba, ki a marxizmusba fogódzva. Normát kerestek a mi első marxistáink is. A kritika lassan, főképp 1919 után élénkebb társadalmi igényekkel telítődik; Babits Mihálynál kultúrpolitikai, Móricznál népi, Hatvanynál antifeudális, Horváth Jánosnál és Szabó Dezsőnél faji, a marxistáknál osztályszempontokkal.

POMOGÁTS BÉLA: A századvég és a magyar kritika története mellett sokat foglalkoztál a Nyugat, általában a modern magyar irodalom „második nemzedékével” is, mint ennek a nemzedéknek tagja és kritikus.

KOMLÓS ALADÁR: Ady után szinte észrevétlenül nőtt ki az ún. *második nemzedék*. Tagjainak közös vonása, hogy elmozdultak, de csak kevésbé a Nyugat vonalától, irodalmi felnevelőjüktől. Erősebb bennök a szociális tendencia és a határozott világnézet igénye; ráébredtek a háború gyűlöletességére, s eljutottak a forradalmisághoz. A háború gyűlölete fakasztja bennök a vágyat, hogy szakítaniok kell a múlttal, azzal a kultúrával, melyből háború támadhatott. A 20-as évek elején apokaliptiszt várnak, s merész újat-akarasukban olykor éretlen kísérletekkel próbálkoznak. A következő években a forradalom reménye eloszlik, s a nemzedék beleilleszkedik a meglevő viszonyokba. Tudomásul veszi, hogy a valóságot figyelembe kell venni, s tárgyas és közérthető irodalmat teremtenek. Magam is, mint kritikus, elutasítottam az

ébredező avantgarde szolipszista képeit és eltökélt kaotikusságát. Lassan az egész nemzedék békét kötött a művészi hagyományokkal. Szabó Lőrinc például azt dicsérte Babits regényében, hogy konzervativizmust és modernizmust egyesít magában, s fölötte áll a kettő ellentétének. Nemzedékem ama tagjai is, mint József Attila, Déry, Illyés, akik néhány évre az avantgarde hatása alatt kerülnek, a 20-as évek végén már szakítanak vele. Én mindmáig nem barátkoztam meg a dadaizmussal és a szürrealizmus szélsőségeiből termékeivel, de ha el is utasítom, némi szépséggel teszem ezt. De alig csendesedett el az avantgarde és a hagyományt folytató művészet vitája, új, veszélyesebb szakadék hasítja ketté irodalmunkat 33-tól kezdve: a *népiek és urbánusok* viszálya. Annakidején igyekeztem kimutatni ennek az ellentétnek oktalanságát, s hogy a két tábor nyilatkozataiban a hirdetett elvek mögött más, rejtett szándékok, felfogások is átderengenek. A népiek ugyanis nemcsak azért közelednek a néphez, mert segíteni akarnak szociális helyzetén, hanem azért is, mert csak a parasztságot tartják fájlag tisztának, s rá akarják alapítani a nemzet életét. A mozgalom félhomályában együtt forr parasztszocializmus, egy őskultúrába való romantikus visszavágyódás és – kezdetben – támadó él nélküli fajvédelem. Némely ítéletük azt is elárulja, hogy értékskálájukon a faj magasabban áll, mint a nemzet. A 19. századi népiesség összefogó mozgalom volt, a 20. századi elválasztó.

POMOGÁTS BÉLA: A „második nemzedék” értő kritikusa voltál, a népi-urbánus vitában azonban nem vettél részt. Hogyan látod a vita újabb fejleményeit és a kritika tennivalóit ezek során?

KOMLÓS ALADÁR: Mivel a harc máig sem dőlt el, szükség volna meggyőző és méltányos kritikára. Ma pedig számos tehetséges kritikusunk van, de alig olyan, aki elég hitelt vívott volna ki magának. A kritikához tudniillik nem elég a tehetség, független és bátor jellem is kell hozzá. De egy szöveg megértése is ritkább képesség, mint gondolná az ember, intelligencián és tárgyismereten kívül alázatos figyelem is kell hozzá. Az irodalomtörténetírás létezését a megértő képesség ritkasága is igazolja. Az én érdeklődésem egész életemben főleg a lírára és a kritikára irányult, a lírára azért, mert fiatalkorom legnagyobb irodalmi élménye az új magyar líra volt, a kritikára pedig azért, mert századunkban bizonytalanná vált az érvényes értékelés. Így történt hogy Petőfitől Radnótiig alig van költőnk, Gyulaitól Lukács Györgyig pedig valamirevaló kritikusunk, akivel ne foglalkoztam volna. Az irodalomtörténetírásnak megvan az a feladata is, hogy megőrizze és hozzáférhetővé tegye számunkra a múlt értékeit, megmutassa, hogy a nyelv, stílus avultsága mögött alapjában velünk rokon emberek éltek és hevültek.

POMOGÁTS BÉLA: Hogyan látod saját munkádat, saját szerepedet? Mit kívánsz elmondani a beszélgetés zárógondolataként?

KOMLÓS ALADÁR: Az öregség mérlegkészítésre készítet s a mérlegem azt mutatja, hogy kevesebbet csináltam, mint kevésbé mostoha körülmények közt csináltam volna. De több mint ötéves harctér és hadifogság, majd megint többéves emigráció, hírlapírás, állástalanság, felfüggesztés, Bergen-Belsen, kézirataim elvesztése, legfeszítőbb mondanivalóim kényszerű elfojtása, ez töltötte ki életem derekát. Az egyetemi katedrát 1950-ben elvesztettem, s a címzetes egyetemi tanárság nem kárpótolt a fiatalsággal való közvetlen kapcsolat hiányáért. Közel jártam hatvanadik évemhez, mikor olyan helyzetbe kerültem, hogy nyugodtan, rendszeresen élhettem a tudományos munkának. Ha ez előbb történik, még megírtam volna a magyar líra összefoglaló történetét és egy monográfiát a Nyugatról. Nincsenek illúzióim műveim marandósága felől, de megbékít az, hogy a magyarság legkülönb szellemi alkotásainak tanulmányozásával töltöttem életemet s rátaláltam arra a területre, ahol leginkább tudtam örömmel és némi eredménnyel dolgozni.

A FOLYTONOSSÁG SODRÁBAN

Juhász Ferenc: Három éposz

Magunk sem hinnénk, hogy milyen gyorsak és mélyrehatóak a történelmi légkör változásai, ha nem művészi látletelek bizonyítanak ezt mindnyájunknak evidens meggyőző erővel. Mert kortársi verses emlékezetünk különös példája Juhász Ferenc *Három éposz* címen megjelent költeményes könyve, amely a százkötetesre tervezett 30 év sorozat egyik megragadóan elgondolkoztató darabja. E könyvben az olvasó együtt, egyszerre észlelheti a kezdet és a kiteljesedés szerves egységét, s ugyanakkor megdöbbentő távolságát. Hiszen a háromból két mű: *A Sántha család* s az *Apám* még 1950-ből való, az *Anyám* pedig majd két évtizeddel később, 1969-ben született.

Most, hogy a három költeményt e könyvben együvé komponáltan olvastuk újra, először nem is a tematikai vagy műfajbéli, a szemléleti vagy verselési egybehangoltságuk, illetve különbözőségük kapja meg az embert. Sokkal inkább az a művekből áradó történelmi és esztétikai erő, lendület, amellyel az irodalomtörténeti folytonosságban helyet követelnek. S az a természetesség és közvetlenség, amellyel e folytonosságba beilleszkednek. Hiszen csak alig kell többet, mint száz esztendő a magyar irodalom történetében visszalapoznunk, hogy ennek az erőnek és lendületnek első dokumentumaira, első indulatkitöréseire Petőfi és Arany költői műhelyében rálelhessünk. Persze ott még, a *János vitéz* s a *Toldi* születésekor a képzelet és a mesélő kedv felnagyító mozgulataira is szükség volt, hogy a népi felszabadulás-vágy megfelelő művészi formát nyerjen. Juhász Ferencnek 1945 után másféle poétai szerep jutott.

Először a krónikásé: a felszabadulás első lépéseit megörökítőé. Nem véletlen, hogy a biai parasztok sorsfordulójának lírával átszőtt epikus beszámolójában, *A Sántha család* strófáiban önmagát is csendben biztatgatja: „Költő, légy tanúja te a pillanatnak!” A meséből ekkor már János vitéz a földre szállott s darabos lett, és a maga igaza bizonyításához Toldinak sem kellett a vitézi fegyverzet. Juhász hőse Sántha József: egyszerű kétkezi, a közelmúlt történelméből lépett elő. Rokona vagy tán inkább irodalmi unokája Illyés Gyula alakjainak a *Három öreg* s a *Hősökről beszélek* arcképcsarnokából. De gyakorlatlan, suta mozgulatai és büszke önmagára ébredése már más történelmi égtájról vallanak. Históriai mezsgyét lépett át e hős és pillanatképben megörökített jelenete sok későbbi esemény nyitánya volt:

Józi bácsi fogja a kis jelzőtáblát,
ráköpi és ujjával szétkeni a nyálát,
körömhegyig érő tintaceruzával
rója nagy betűt, befestve a nyállal.

Ráírja a nevét. A karót leszúrja.
Hazaindulnak, de megfordulnak újra.
Nézik a kis táblát, (milyen pillanat volt!)
csak nézik: *Sántha József ujjgazda 7 hold.*

Íme ilyen volt a nyitány: korunk azóta már végbement és kiteljesedett paraszti forradalmának kezdete. A nagy magántulajdonok, a földbirtokok szétosztása, kis-

paraszti gazdaságokká aprózása kellett ahhoz, hogy a magántulajdon mítosza és görce az egész paraszti világban szétoldódjon. Hogy a sorsába dermesztett paraszt léte és szemhatára szélesebbre nyíljon. Mindezt még a nyitány idején Juhász nemcsak azzal anticipálja, hogy úgazda hősei körében a termelőcsoport megalakulását elbeszéli, hanem azzal is, hogy e nyitányt rögtön a maga történelmi nevére: „új honfoglalásnak” nevezi:

Levetett kalappal állnak egy csapatban,
új honfoglalók, mint bronzcsoport a napban.
Kis lobogók! Hajak. Barnák, hol fehérek,
ágaskodnak, taréjt formálva a szélnek.

Ekként növeszti egy család, egy embercsapat, egy falu történeteit országos érvényűvé: az egész történelemváltás egyedien hiteles és általánosan jellemző krónikájává. Befejező soraiban ezért szólhat „legkisebb édes fia”-ként a „kicsi Ország” teljes közösségéhez becéző-bizalmasan: „hallom, hogy ver, csattog, zúg, óriás-szíved!” *A Sántha család* felező tizenketteseiben – amelyek ösztönös-tudatosan igazodnak a *János vitéz* s a *Toldi* hagyományos sorfajához – már egy új irodalomtörténeti korszak első hangulata s mondandója fogalmazódik meg. A „fényes szellők” idejének a világra közvetlenül rácsodálkozó szemlélete: az ország népi birtokba vételének osztatlan öröme.

A történelem kínálta új poétai szerep persze nemcsak krónikás figyelmet igényelt a költőtől. De életsorsokra rákérdező lírai-epikai indulatot is. Az *Apám* című költeményben így lett Juhász Ferenc pozíciója a megidéző: a köhögésbe-fulladt proletárellet vallatójává s a gyógyító-építő, „nem-köhögő” jövőre hirdetőjéé. A biai köműves fia apja történi sorsának költői faggatását meg nem kerülhette. S ezzel az irodalomtörténeti folytonosság újabb láncolatához kapcsolódott. Ahhoz a folytonossághoz, amelynek kezdeteit még Ady Endre alakította ki az *Álmodik a nyomor* s a *Proletár tiú verse* vagy *A mesebeli János* strófaiban. S amely többféle folytatáson át érkezett el József Attila mama-siratóiig és korán eltűnt apja emlékének felidézéséig. Nem volt itt vidám lét sohasem a proletársors és mindig mennyi törés, buktató kísérte. Tüdőbaj, nyomor és robot, idegen érdekekért lövészárkba hajszolódás. S akadt közöttük családját az egyéni boldogulás reményében odahagyó szappanfőző-munkás, mint József Áron. Meg önmagát a gyermekeiért hamar elégető mosónő, a rák korai martaléka, mint Pöcze Borbála.

Ilyen előzmények, ilyen hagyományok menetébe sorolt be Juhász Ferenc, amikor hasonnevű apját, a „tűnődő Gyerek-férfit”, negyvennégy évesen a tüdőbaj elvitte. Hogyan gyászolja el a poéta a Papát, a hajdani „sudár köműves-legényt”, aki féltüdeje miatt később „altiszt volt egy festékgyárban”? Hogyan gyászolja el az új társadalom kapujába érkezett költő a vele együtt felszabadult, de sietősen a halálba hullott apát? Írjon róla hősi éneket vagy siratót? Fitogtasson minden áron erőt, amikor a valóságos emberkép gyengeség is, esettség is? Formáljon panaszból, siránkozásból emléket, amikor a halott végső szavai között az életöröm is örököül maradt: „fiam, nagyon szép az élet...”? S amikor az elhunyt álmai, jövőt-akarásai a fiúban is elevenen lobogtak. Ezért lett az *Apám* megidéző és emlékező, lírával átszőtt epikus költemény. Amelyben a valós tényeket és a költői sűrítéseket meg indulatokat egymásra váltó mozaikképek hordozzák.

Az *Apám* hiteles portré egy emberről, egy hajdani proletárról. Virtuskodásai és örömei éppenúgy benne vannak, mint kínjai és vergődése. Az ösztönzést a mozaikos szerkesztéshez Juhász Ferenc bizonyára József Attilától, a jól megnyergelt,

pompásan idomított pörgetős ősi nyolcasokhoz pedig az egész magyar költészettől kapta. Dolgozó embert ennyi értő vállalással és formai tökélyel József Attila Mamáján kívül a magyar irodalomban még nem búcsúztattak.

Később – nehéz esztendők szorítói, próbái nyomán – a poétai szerep másféle változatát érezte szükségesnek és kényszerítőnek a költő. A krónikásé és a megidézőé után az értelmezőét. Kettős kényszerűség is ösztökélte ebben: az egyik a költői világhódító indulat, amely megsokszorozódott a proletárelételeből frissen érkezett ember mérhetetlen szellemi szomjával. A másik az egyre áttekinthetlenebbé és szorongatóbbá vált léte a társadalomnak és a világnak, amely arra indította a poétát, hogy a dolgokat, a lényeket s a létezést magát újra meg újra aprólékosan kitapogassa és néven nevezze. S ezáltal összefüggéseikben és egymásra utaltságukban őket értelmezze. Ezeknek az értelmező természetű poémáknak a sorozatába kapcsolódik az *Anyám* című – e kötetbe harmadikként foglalt – költemény. De fogantatásában nemcsak ez az érettkori élőket-holtakat leltározó, világ értelmét faggató ars poetica játszik szerepet. Hanem az is, hogy az *Apám* című költeménynek ikerpárja szülessen. Költemény, amely még életet oltalmaz. Költemény, amely az édesanyját, Andresz Borbálát elevenen magasztosítsa fel gyászában, törtségében, léte csodáiban és fenyegetettségében.

Ez a kettős eredet az *Anyám* című költemény minden ízében, pórúsában ott munkál. Olykor az *Apám*-ból ismerős helyzetek, képek villannak fel, de többnyire látomásokba, gondolati töprengésekbe szétoldottan. Mert itt az anyag dialalmát hirdető mítoszé az egyik főszólam:

életünket mámorító,
halálunkat elszólító,
üdvözítő boldog anyag,
létünk forrása, szent anyag.

S olykor pereg, ficáncol itt is a közös verssor, az ősi nyolcas, de többnyire kezes bárányként hajlik a költő keze, szava, gondolata, látomása alá. Hogy szinte kalevalás bőséggel áradjon és kalevala-szerű, egyszerre ősi és modern mítosszá kerekedjen a költemény. Mítosszá? Inkább óvó-védő, halállal birkózó énekké:

Magamat földbe nem oldom,
nekem más dolog a dolgom,
anyámat kell megvédenem,
a haláltól elrejtennem.
Szívem nem örölheti meg
föld, kő, tűz, rothadás, féreg,
anyámat kell megvédenem,
a szívembe építenem!

Mert anyai sorsot értelmezni: annyi mint életet értelmezni! S hajdani oltalmazót fiúként oltalmazni: annyi mint a sorsát átvállalni! Emberi nagyságát őrizni és átörökíteni.

SZÉCSI MARGIT HIMNUSZAI

Keserőség ringatja tengerek felé Szécsi Margit költészetét.

A Madaras Mérleg címmel egybegyűjtött versekben olvasható e sor: *mindennek ami élni akart, volt joga élni – / ünnepeljük a vágyat. A Szent Buborékban* visszatér a gondolat, kristályosabban, keményebben, fájdalomig letisztultan: *mind ami lét volt, lenni megmarad.*

Szécsi Margit költészetének kulcsa ez. Mert ami igazán volt, az van és lesz is: *lenni megmarad*; ám a *van* és a *lesz* között a határ bizonytalan. A múlt, ha *igazi* múlt, ha teljes élettel élt múlt, akkor az időben végtelen: megmarad, emlékéül a megélt életnek. De a jövő csak remélt jövő. A múlt, a sallangos cifraságból, hazugságból, szépségből, talmi és igaz ragyogásból, mocsokból, fényből bennünk épülő múlt *igazi* múltat is rejt magában, fénylő múltat, elevent a jövő számára. A *volt élet* jelenben, jövőben élni fog, az érték az időben fényesedik; minden új tartalmas nap fényesebbre csiszolja.

De Szécsi Margit költészetében a fényesedő múlt és jövő pompás kárpítja keserű jelent ékesít, attól nem függetlent, attól szomorodót. A jelen a megélt múlt és a remélt jövő közé feszített senkiföldje. A múlt mámorai, szárnyas lobogásai, tömjénes bódulatai elhulltak, elperegtek: szürkévé lett a valamikori színes világ; a hétköznapiok kicsontozták a reményt, ami maradt, ami van, abból nem lesz igazi múlt.

A Madaras Mérleg systergetése a magányt, a szürke jelent meghódítani akaró elszántság: *kihúgom magam a magányban; meghódítom magányomat.* Ez a magány nem a költő léte-határainak szűküléséből kiszakadó fájdalom: nem hétköznapijai, de mindennapjai lettek keserűen magányosak. Jövő és múlt közé feszített mindennapok kietlensége ez: *nem láttam odafönt senkit, / senki olyat, aki a kollektív magányt feloldja, / senkit, aki elkerülheti a halálos műhibát, még megbánó istent se láttam, aki a vértanút / halóporaiból föltámasztja – – vétkeseket, mohókat, / aszkétákat láttam beletömvé a Dicsbe – / nincs mit megérteni s szeretni. Szeretni csak a poklot lehet. / Szállok alá a pokolra, ott legalább érzem hogy élek.*

A Pokol visszatérő kép e költészetben, a mindennapi élet színtere: *Ha előttünk bezárt a menny: / legyünk lovagja a Pokolnak.*

Csak azért is indulat ez, de nem természetlenül, önmaga pusztulásában dicsőülően az. Igaz: *Bazár lett az ének egyházából, / hová a költő ifjan betért;* igaz, olyan világban él, ahol *aki ifjan tudna teremni, / annak kell maskarává lenni* s ahol Kondor Béla belehalt az életbe, a múlt és jövő között libegő semmi-létbe, mert *mi tudtuk csak ifjan s hiába / a betelél-fordított képek emléke / a nem-kellő szeretet kötege / az kísér bennünket az éjszakába!*; olyan világban él, ahol *Kondor úr csillag-borostálcában az égen / énekel száll énekel és száll,* ahol indulattal öleljük a *gyerekeket,* neveljük őket vadaknak, jó bicskásoknak, szolid borivóknak, / *viseljük el ők is a poklot, viseljük s változtassák meg.*

A Szent Buborék folytatása *A Madaras Mérleg* versálmainak; de ellentéte is. *A meghódítom magányomat* nem csupán a magányossá lett mindennapok érzékelése volt, de cselekvő indulat is: aki hódítani akar, azt a jelenben az akarás vezérli. *A Nagy virágvágó gép* szárnyaló nagy folyandár-versei után visszatér a költő a tömö-

rebb formákhoz, gyakorta a zárt versformákhoz: mintha mélyülő keserűségét kíváná a kötött formával fegyelmezni; mintha megijedne áradó indulatai keserűségétől, értéket roncsoló érzelmhullámaintól. Fogódzókat keres a világban, keresi a múltból mindazt, ami a jövőhöz kötözhet; ironikus csillogással menekíti magát: *Feltámadt Jézusunk, / Mindenesetre eltűnt; – ha mindenestre tűnt el, akkor az sem biztos, hogy föltámadt. Illúziói nincsenek; a világot megismerte, öncsaló álmok nem béklyózzák, tudja: Cézár-arcú a tülemüle is / ha a trónok megsokasodnak.* Világában, amelyben sokasodnak a trónok, sokasodnak a trónkövetelők s a trónról letaszítottak is, – akinek mindennapjai nem trónok körüli nyüzsgéssel múlnak, riadtan szemléli a gerinckoptató tolongást. *Várni – ez nem csupán verscím, de a magatartás jellemzője; várni míg sötét vállaid mögül / fölvirrad az új világ.* Sötétségben várakozik a költő, de várakozik, mert virrad új nap. Szécsi Margit költészetében példákat mindig arra találunk: az igazi múlt jövő felé röpit, erőt ad kiváráshoz, feltámadáshoz.

Mert van új világ, kell lennie. Ez a becsületesen élők jussa: *elmegyünk nyomorultul, / visszatérünk ragyogva.*

A *Szent Buborék* keserűen hangszerelt kötet: a költő már meghódította a magányt, övé egészen. De a meghódított magány új csúcs, innen messzebbre látni; a táguló horizont elérhetetlenebb horizont: *Tudod-e már, mi a sors, / mi töri a kortyot ketté, / mi a SOHA-MINDÖRÖKKÉ – / Tenger, nem látlak többé.*

Himnusz zúgásúvá nemesül Szécsi Margit hangja: úrrá akar lenni kétségbeesésén. A keserűség nem kiábrándultság, nem lemondás, nem beletörődés, csak a tisztán látók és tisztán élők szomorú szépségű terhe, jutalma. A *Szent Buborék* az elvesztett jövőt a költő sajátjává szelidíti, ragaszkodik veszteségeihez, mert kifosztottságának vállalt tudása adhat csupán erőt: hatalmas a veszteség s az *aranybányák örök olcsójanosai, a közöny kincsesei, a bajnoki startok híresei* most könnyen megbékélnek; de az ő keserűségük csak panaszkodás, rosszkedvük cinizmus, ironiájuk tartalmatlan életet leplező álca. Szécsi Margit keserű indulatból épült verspalotái várak, amelyben igazi múltat őriz a jövőnek. Igaz, magát is bezárja a falak közé. Ez a tisztánlátás, az igazatszólás fájdalmas átka: ha valaki nem akar lenni a „szürkék hegedőse”, a szürkéktől megértést nem remélhet.

Mélyebb húrokon szól a *Szent Buborék* mint az előző kötetek, egyszínűbb húrokon is. A *Madaras Mérleg* olykori ironikus játéka s a – fogadjuk el: gyerekeknek írt – *Eszem a gesztenyét* mese-tarkasága itten hiányzik: a keserűség tragikus életérzéssé mélyült. Rövidebb-hosszabb himnuszok e versek, a boldogtalanul reménykedés feloldhatatlan feszültségében izzó könyörgő-énekek – boldogságért.

A *Nagy virágvágó gép* liános képszerkezetei mára megkoptak, tárgyiasabb e líra, mint pár évvel korábban, keményebben szóló, egyértelműbben beszélő: *Köszöntöd szűkölve / a világból ami még önmagára hasonlít.*

A középkori himnusz a reménytelenségen úrrá lenni akarás lázasindulatú műfaja volt, szómágiával akarta felejtetni a nem felejthetőt, csodaváró hitekkel kapcsolt múlthoz, jövőhöz.

Szécsi Margit énekei igazi múltat röpitének remélt jövő felé.

Szécsi Margit himnusza a jelen emlékei.

BALÁZS JÓZSEF PÁLYAKEZDÉSE

(*Magyarok, Magvető, 1975; Koportos, Szépirodalmi, 1976; Fábrián Bálint találkozása istennel, Magvető, 1976.*)

(*Az íróról*) Balázs József, ha útlevelet kérne Irodalomországba, igen szüksésvű életrajzot mellékelne. Mint ahogy könyveinek borítóján is igen röviden nyilatkozik önmagáról. Mit tudunk róla? Most harminckét éves, Vitkán (Szabolcs-Szatmár megye) született, Mátészalkán érettségizett, Budapesten két évig gyárban dolgozott, aztán magyar-történelem szakos tanári diplomát szerzett, jelenleg egy üzemi lapnál újságíró. Doktori disszertációját Antonioni filmjeiről írta. S még annyit, hogy ebben az évben Móricz Zsigmond ösztöndíjat kapott.

Ha egy fiatal író föltűnik, először folyóiratokban szokott föltűnni. Novellákkal, elbeszélésekkel, ha prózáiról van szó. Balázs – amennyire tudom – egyetlen folyóirat-publikációval jelentkezett mindössze, 1975-ben a kecskeméti Forrás közölte *Koportos* c. kisregényét. Aztán rövid egy-két hónap alatt három könyve jelent meg egymás után. Három regény, kisregény.

Rokonszenves pályakép eddig. Útlevel-kérőlapja mellé három művet mellékel. Bármelyik művére megadhatjuk neki a vízumot a magyar irodalomba. Teljes jogú állampolgárként teszi le szavazatát a mai prózát kedvelők asztalára. Műveinek nincs szüksége a pályakezdőt megillető kritikusi tapintatra, az olvasó vállvergető elnézésére. Szuverén írói világlátással, korszerű eszközök birtokában lépett a pályára Balázs József.

(*Koportos*) Kezdjük a *Koportossal*, e különös című kisregénnyel, csak az időrend okán, minthogy Balázs nyilatkozata szerint talán első műve, még egyetemista korában kezdte írni, amatőrfilmet szeretett volna belőle készíteni. Igaza van, túlnőtt az amatőrfilm keretein. Nagyszerű, tömör kisregény lett belőle.

A címet úgy magyarázzák meg a regény szereplői, hogy az nem más, mint a „koporsós” eltorzított változata, egy vasúti megállóhely neve, s a vasúti megálló közel van a temetőhöz, amely afféle „koporsós” hely. Kicsiny szatmári falu temetőjéről van szó, ahova a kisregény Balog Mihály eltemeti feleségét. Balog a fővárosban dolgozó építőipari segédmunkás, aki éppen hogy a vegetáció szintjén él, dolgozik, eszik, iszik, hazautazik, s megint előről. Ezt a primitív kört szakítja meg a hír: meghalt a faluban a felesége. S itt kezdődik a nagyszerű írói teljesítmény; a „mindennapos” történetből emberi dráma lesz. Mitől lesz az? Balázs igen szüksésvűán, de pontosan, érzékletesen leírja Balog Mihály utazását, a temetésre készülődését, de úgy, hogy minden apró részlet emberi drámává nő fel. Az olvasó úgy tud azonosulni Balog Mihály emberi küzdelmével, hogy percre nem tudja letenni a könyvet, ahogy mondani szokás. Balogról valahol a kisregény közepén tudjuk meg, hogy cigány. De azt már a regény első lapjain tudjuk, hogy ember. Vagyis: Balázs József úgy tudott figurát teremteni, hogy nem ragadt meg az olcsó egzotikum szintjén, elkerüli a naturalizmust, pedig hőse küzdelme, verődése igen-csak kínálja az efféle megoldásokat. S még valami: az ún. „kis” célok, a „kisemberi” küzdelmek nőnek heroikussá, a szűk emberi tudat egyetemessé tágu. Mert Balog Mihálynak közeli kis céljai vannak, s olykor erejét meghaladó erőfeszítésre van szüksége ezek elérésére.

Ilyen egyszerű lenne az egész? Vegyünk egy „kisember” hőst, állítsunk elé ere-

jét meghaladónak látszó feladatokat, ezeket oldja meg hősünk, s kész a feszültség. Nem ilyen egyszerű a recept. Tervszerű írói módszerekkel van dolgunk, olyan drámai sűrítéssel, amelyet ritkán tud pályakezdő megoldani. Erénye, hogy nem beszéli-bonyolítja túl a történetet, hogy feszes és nagyon hiteles dialógusokat ír, hogy nyelve tiszta, egyszerű, alig találunk a köznyelvtől eltérő kifejezéseket, pedig a történet világa egy táj világa is, ráismerhet az olvasó a Kraszna partjára, Szatmár falujainak idilltől mentes ábrázolására is. A visszafogott mesélőkedv, a puritán nyelv világa jellemzi a másik regényt is.

(*Magyarok*) Jó regény, rossz cím. Nemcsak azért lehet a címadást megkérdőjelezni, mert Illyés 1938-as *Magyarok*-ja miatt „foglalt” lenne, hanem azért is, mert a regényben több is van ennél, meg kevesebb is. A *Magyarok* című regény a legkönnyebb helyzetbe a fűszövegíróhoz hozzá: néhány mondatban be lehet mutatni a regény cselekményét, világát. Valahogy így: a második világháború idején mezőgazdasági munkára toboroznak napszámosokat, Németországba. Egy – feltehetőleg ugyancsak szatmári – faluból is elindul egy csoport, szerződésük szerint ledolgozzák idejüket, s visszajönnek.

A cselédsorban élő igen szegény emberek életükben először mozdulnak ki falujukból, legalábbis többségük. Asszonyostul mennek, a világról keveset tudnak. S a német majorban érinti meg őket a világtörténelem; a napi munka nem szokatlan, legfeljebb a tenger az újdonság életükben, de a hadifoglyok, a láger közelsége már valami új, valami különleges jelenség, tudatukban alig elhelyezhető élmény. S itt megint a Koportosban fellelhető erénye mutatható ki Balázs írói világának: hogyan viselkedik az Ember – bármilyen szűk tudatvilágú, műveltségű Ember –, ha embertelenséggel találkozik. A magától értetődő emberség, a munka erkölcsén alapuló tudatvilág, az emberi szolidaritás humanizmusa, sőt a spontán internacionalizmus kap itt hiteles írói megfogalmazást, mégpedig nem tézisekben, hanem tettekben, cselekményekben.

S még valami: a közösség. Az idegen környezetben, idegen világban didergő emberek, noha egy faluból valók, itt válnak közösséggé. Nemcsak a kényszerű egymásrautaltság teszi ezt, s nemcsak a közösen végzett munka sodorja őket mindig egy irányba, hanem a közös felismerés, ahogyan lassan megértik környezetüket, ahogyan rádöbbennek kiszolgáltatott voltukra. Itt térek vissza a címadásra: kis átszerkesztéssel e regény szereplői lehetnének más nemzetiségűek is. Nemzetiségük az, hogy szegények, kiszolgáltatottak, elnyomott tudatú emberek. Ez a fontosabb. Persze magyarok is, hiszen az író finom utalásai, a figurák emberi természetrajza kétségtelenné teszi hovatartozásukat, mégsem ez a döntő. Az inkább, hogy sikerült olyan tudatfejlődést bemutatni az írónak e csoportnál, amely valahol az olvasó tudatában csapódik le igazán: az emberiség egy része vívja nagy háborúját, e kis csoport meg a maga kis küzdelmét. S e két küzdelem valahol összetalálkozik, egy dolgról van szó végül is.

Lehetne szólni persze e regény kapcsán a figurák arcnélküliségéről. Olyan kevésbé egyéníti egy-egy alakját az író, hogy nehezen tesz különbséget az olvasó egy-egy asszony, egy-egy férfi között. De aztán a „kis történetek” során az egyéni reagálás, a sajátos reflex kialakítja egy-egy alak rajzát, ha nem is teljes plasztikussággal. Ebben lépett tovább legújabb regényében Balázs József.

(*Fábián Bálint találkozása istennel*) Színesebb történet, plasztikusabb figurák, több cselekmény. Ennyivel több talán a legújabb regény. Időben visszafelé távolodva kapjuk lényegében ugyanazt az emberi világot, amit az előző két kisregény bemutatott. Megint a szatmári táj, most már felismerhetőbben, szűkszavú, de precíz táj-ábrázolással, konkrét történelmi helyzetben. Ez a konkrét történelmi szituáció az első világháború vége, Fábián Bálintot, a juhászt az Isonzó parti szuronyrohamban ismerjük meg. Míg ő a szuronyról lecsurgó vérről ismerkedik falujától távol, fiai őrzik a nyáját, felesége pedig a falusi pap szeretője lesz. A tragédia elemei adva vannak: a fiúk – hogy eltítkolják apjuk elől anyjuk vétkét, megölik a papot.

Fábián hazajön, s a faluban más is történik közben: a Tanácsköztársaság rövid időre a szegények kezébe adja a hatalmat. Sokszoros változás tehát a hazatérő Fábián Bálintnak. A háború mindent megváltoztatott életében. Tragédiák sorozata következik be, felesége és kisebbik fia meghal, fia öl, Fábián öngyilkos lesz.

A regény elején felvillanó vér, halál a kis család életét is kizökkenti. Így elmondva talán soknak is tűnik a halál egy rövid regény anyagául. De Balázs József megőrizve írói módszerét itt is tömören fogalmaz, szinte villanásnyi jelenetekkel ábrázol jellemet, történet. Modern próza ez minden ízében, még ha a történet váza egy meg nem írt Mórícz Zsigmond regényé is lehetne. Mórícz sokat emlegetett drámaisága párosul a Hemingway-próza szikárságával, Sarkadi Imre egyes alakjainak sors-szerűsége vegyül Fejes Endre írói módszerével, – ha elődöket keresünk. De itt is öntörvényű írói alkotással van dolgunk, Balázs a korábbi könyveiben visszafogott mesélőkedve kitárulkozik, anélkül, hogy fecsegő lenne. A másik két könyvben csak tettekkel jellemzett alakok itt kiszínesednek, az arcok hamvasabbá, vagy éppen barázdáltabbá válnak. Módszere lényegében nem változott, csak gazdagabb lett.

(Összegezés helyett) Ezek után kínálkozik a kritikus és az olvasó óhaja: ha mindezek birtokában van Balázs József, e módszerekkel, irnitudással, emberi élményanyaggal miért nem ragadja meg maibb világunkat. Kár lenne ilyen egyszerűen feltenni a kérdést. Érdekesebb az lenne, hogy kevésbé antiintellektuális hősök hogyan lennének megragadhatók Balázs igen intellektuális írói módszerével.

A kérdések – remélem – feleslegesek. Nagyon tudatos pályakezdés a Balázs Józsefé, a folytatásban nem kételkedhetünk. A Magvető kiadó – éppen most 20 esztendő – Új Termés sorozatának századik kötete volt a *Magyarok*. A sorozat kevés ilyen biztos író-felfedezést mondhat magáénak, különösen prózában. Balázs József írói útlevelére biztos kézzel ütheti rá a pecsétet az olvasó és kritikus. Jóleső öröm ez, s nem is gyakori.

Sziládi János:

REGGELTŐL REGGELIG

Az elmúlt fél évtized pályakezdőket bemutató prózai kötetei tekintélyes mennyiséget tesznek ki. Egy fiatal kritikusnak a közelmúltban megjelent átfogó igényű dolgozata negyven szerző művei alapján próbál általános következtetéseket levonni. E nagyszámú könyv jóréséről már a folyóiratkritika megállapította, hogy íróik igazán mély valóságismerettel nem rendelkeznek. Gyakran periférikus hősök csellengenek a novellák, regények lapjain. A külön figurákat önmagukban még nem kellene elvetni, de a nagyobb baj az, hogy nem sikerül őket különössé mélyíteni, a szó esztétikai értelmében. S ezt még tetézi, hogy olyanoknál is megfigyelhető ez a jelenség, akik első kötetükben jó valóságismeretről tettek tanúbizonyságot. Pedig realista próza igazán elmélyült valóságélmények nélkül nehezen születhet.

Sziládi János *Reggeltől reggelig* c. első

kötete arról győz meg, hogy írója a mai magyar falut jól ismeri, egyéb témáinál pedig a világ megértésének, megváltoztatásának szándéka világlik ki.

Kötete két ciklusra oszlik. Az első, a *Dűlőutak*, falusi élményeket fog egybe, a másik, az *Országutak*, tágabb horizontú, köztük külföldön játszódó novelláit tartalmazza.

A két ciklusban mozaikkockákként illenek össze egyes írások. Kiderül, hogy az a Vera nevű nővér, aki a kisfiút kórházba vitte, néhány novellával arrébb, halálával is kulcsfontosságú szerephez jut (*Temetés*). Más novellákban az élmény közvetlensége, az árulkodóan vallomásos részek s talán emiatt sűrűbb dialógusok (*Két hét Magyarországon*) jelzik, hogy önéletrajzi, mi több, alakmás novellákról van szó (*A harmadik évtized*). Így ezek önként is szinte külön ciklusba szerveződnenek.

Az egy anyagból kimunkáltságukkal a falusi témájú novellák a legemlékezetesebbek, a jövőre nézve is legtöbbet sejtetők. Bár többségükben napjainkban játszódnak, az elmúlt másfél, esetenként három évti-

zed paraszti világának változásai is bennük sűrűsödnek, hiszen szereplőik személyisége, jelleme megőrizte – néha görcsbe oldva – korábbi élményeiket. Közös ismérvük a drámaiság. A konfliktusuk hol a néhai szegények és néhai urak (*Csodálkozás*), hol a forradalmi átalakulás különböző nemzedékei, a tsz-szervezők és a mai falusi értelmiség (*Az agronómus*) között szikráznak fel.

Többször visszatérő figurája a krónikás, aki azonban nemcsak az események regisztrálója, hanem gyakran kiváltója és részese, s akit itt töltött gyerekkora, élményei tesznek illetékesé a zajló cselekményben. Tehát nem egyszerűen riportert, kívülálló narrátort, ha nyilvánvaló is, hogy benne az írói állásfoglalás, rendező szemlélet objektíválódik. Ezeknek a szereplőknek éppen azáltal van kulcsszerepük a mai eseményekben, hogy valaha gyerekfővel – érthetően – csak szemlélők lehettek. Ma ugyanis elfogulatlanabbul mérlegelhetnek, ítéelhetnek. *Az agronómus* c. novellában ez úgy valósul meg, hogy az író időnként „elmozdítja” a kamerát: a novella belső idejéből ki-kilépünk a jelenbe, a főszereplő tudatállapotának bemutatásába, aki már túl van az éppen zajló eseményeken.

Bár drámaiak ezek a novellák, a konfliktusok általában megnyugtatóan oldódnak meg. S ez természetes, ha arra gondolunk, hogy a novellák többsége napjainkban játszódik, amikor túl vagyunk a falu szocialista átalakulásán, tehát a megnyugvás nem az írói beavatkozás, igazságkeresés nyomán, hanem a történelmi igazságtevés logikája, a dolgok rendje szerint következik be.

A történelmileg már megoldott drámák szerkesztési, stílári következménye a novellák zárása. Néhány elbeszélése záró mondatát idézve: „Csak a szélben mozduló levelek susogása hallatszik és a távolságtól megcsendesedett zene a kultúrházból. Szombat este van.” (*Csodálkozás*) Vagy: „Csend van. Tegnap fejezték be az aratást. Jó termésük volt az idén. Az ősze is lesz mit betakarítani...” (*Az agronómus*).

De idézhetnénk a másik ciklus novelláiból is: „Jó mulatást, int mosollyal az asztal felé, és mielőtt az asszony pillantása

elérné, visszalép az ajtó mögé.” (*A tánc*) Vagy: „Később visszafordulok. Még mindig ott áll, és integet.” (*A harmadik évtized*).

A közös sajátosság magyarázata, hogy ezek a novellák is a hétköznapi drámáit jelenítik meg, amelyekben ha felszínre tör is időnként a múlt, utána minden százazóknak a megszokott kerékvágásba. Ennek formája a látszólag szenvtelen, tényközlő novellázáró mondatok visszatérése.

A második ciklus sokszínűbb, ám ebből következik, hogy nem is annyira homogén, mint a *Dűlőutak*, holott izgalmas novellák itt is vannak. A *Kutyás Valentin* címűben érezhető a témaismeret közvetettsége. Az *első nap* c. írás nagyon érdekes problémát, a „bukott káder”, az „ejtett ember” belső drámáját kíséri megragadni, de mind a kellő tipizálás hiánya, mind az elnagyoltság jellemző rá.

A ciklus két vezető írása *A tánc* és *A harmadik évtized*. Az utóbbi a férfikor első nagy számvetésének élményét foglalja magába, ennyiben rokona Karinthy *Találkozás egy fiatalemberrel* c. klasszikus írásának. Mintha annak két személyre hangolt változata lenne. A belefásulástól félté értelmiségi, a fiatalkori önmagával szembesülő férfi morális útkereséséről vall bennük Sziládi János. Bár a novella így is izgalmas és megállja a helyét, több kítőnő lehetősége kibontatlanul marad.

Dívtos kritikai felületesség manapság minden, életkora szerint nem egészen fiatal pályakezdő írónál a megkésettiségre utalni. Sziládi János „megkésettisége” mögött egyfajta vonzó írói morál is rejtőzik. Novelláit olvasva a valóságra koncentrált író ismerhetünk meg, aki csak akkor kívánczik nyilvánosság elé, ha kellő mondánivalója van. Olyan író, aki eszközeivel szigorúan a tartalomra figyelve gazdálkodik, akitől távol áll a hivalkodás, a kísérletezés mutatványszerűsége.

Sziládi Jánostól idegen az „íróság”-ban tetszelgés. Ez a póztalanság, s a mai magyar faluról valló ismeretei jogos kíváncsiságot ébresztenek, vajon mit rejtenek meg a tartalékai. (*Szépirodalmi*)

MARAFKÓ LÁSZLÓ

SZERETLEK,
AKÁRKI VAGY

(Négykézláb)

Ami nélkül élni nem lehet, az kerül a

Litániába. Csak sorolja a dolgokat, sorakoznak egymás mellé, összedobálva elvont és konkrét, hogy az utolsó sorokra letisztuljon, a legfontosabbak maradnak: „Európa nélkül, / gyerekek nélkül, / fa nélkül, / kar nélkül, / nélkülöd”. Lehet-e ezek nélkül elevenen maradni, azt nem mondja ki, csak könyörtelen szükségszerűséggel és vágyakozással sorolja őket, mint aki lakatlan szigetre készülve csomagol.

Gyurkovics Tibor valóban mindig útra-készen áll, vagy inkább menekülésre készen, elfutni készen. Gyűlöli a magányt, de fél attól, hogy társat talál. Sajnálja magát, hogy olyan otthontalan, de azt is panaszolja, hogy a vágyott otthon „egészen a bőrömrre nőtt” (*Otthon*), „Belenőttem a rácsaimba, / mint ordító madár, / aki egyhelyben verdes és / a fojtó égre száll” (*Ketrec*).

Szeretlek, akárki vagy – a ciklus a költőről szól, aki elsősorban önmagát szereti. Szerelmeinek nincsen arcuk, mint szörnyű tükörben, saját arcát látja bennük (*Egy arcvonás*). A pillanatnyi összefonódás csak ketrec, melynek sötétjében mint az állatok, mint a gyerekek bújnak össze, fojtogatásából állandóan kitörni készül (*Kettesben, Fojtogató*). Fél feladni önmagát, kiszolgáltatottá válni egy érzelemben, megsemmisítené inkább, akit szeret, hogy újra kitálalhassa (*Bilincs, Levelezőlapok*). Szép szenvedélyességű versek ezek, őszinteségük néha már talán túl őszinte, kérkedően őszinte, képanyaguk az ösztönélet homályát, titkait hozza fényre elegánsan és tömören. Az egész ciklusban, legkétszegesettebb mélypontjaiban is bujkál egy kis játék, meghökkeníteni vágyás, egy ironikus nevetés, jelzése annak, hogy ez is inkább szerep, álarc, élet-variációk, lehetőségek próbálgatása, a személyiség megsokszorozása. És keresés, annak a meghatározhatatlan valaminek, a „világföldre”-nak a keresése Éva oldaláról.

A személyes sors mint elveszett galamb vergődik a szélben a strukturában vagy lerepül a tapolcai köré rózsaszín lábával a busz mellett

Egy sors – egy kép, csodálatosan zárt szerkezet, mint egy önmagába visszatérő dallam: „az elengedettségben az elveszett sorsban / repül a személyes galamb” – nem Gyurkovics Tibor költészetének a sor-

sa. Képes arra, hogy kiírja magából bizonytalanságait, sötétségeit, eszköz számára a vers, önmaga formálásának és egy emberibb társadalom építésének eszköze egyaránt. A kötet egészében a megtalált feladat is hangot kap az *Árnyékok* egyszerű szavú, szép hitvallásában:

De élni fogunk a rések között,
a nedves fűben,
nyöszörgő gyermekeinket kézenfogjuk
a nevető levegőben,
a tört lécekből játékokat csinálunk és
hibáinkból fölépítjük a világot.

(*Szépirodalmi Könyvkiadó*)

ZENTAI MÁRIA

Raffai Sarolta:

NE FÉLTs, NE FÉLJ

Raffai Sarolta néhány évvel ezelőtti nyilatkozatából (1972) való a következő mondat: „amint a Szép versek és a Körkép tanúsíthatja, egyik műfajjal sincs erőm szakítani – átmenetileg sem”. Két dologra figyelmezteti ez a kritikust; az egyes műfajokban elért eredmény nem önmagában, csak összefüggéseivel minősíthető (aminek csak jelzésére vállalkozhat egy rövid terjedelmű írás), s ennek megfelelően arra, hogy a versekben észrevehető epikus és drámai elemek nem a költői teljesítmény gyengébb voltára utalnak. A *Ne félts, ne félj* darabjai nagyon sokszor leíró, tényközlő mondatokkal indulnak: Jön a reggel. – Elült a szél. – Futózápor volt – stb. A prózai sorok azután az én erős belső feszültségétől kapnak lírai töltést.

A kint és bent kontrasztjának (vagy harmóniájának) érzékeltetésére van Raffai Saroltának egy határozós szókapcsolata, ami más és más alakban ismétlődik verseiben; ez a „napra nap”. Közhasználatban e szintagma az idő lassú múlására figyelmeztet, a kötet olvastán is hamar kitűnik ez a jelentésréteg. Miért érdekes ez? Mert „napra nap” szembesíthető a költői szándék és a tett, amikről Raffai *Részeg virágzás* című első kötetének megjelenésekor (1966) úgy nyilatkozott, hogy az élet

mindennapjairól, a nők benső világáról, gondolatok, érzések reflexióival kíván írni, hozzátéve, csak annyit, amennyi kiállja az igazság próbáját.

A szűkebb környezet tárgyairól, eszközeiről a legkönnyebb így szólni, a szobafal, a padló, ablakszárny, ajtó a versben a hitelesség sarkpontjai. Szerepük akkor és úgy válik érdekessé, amikor az asszociációs rendszerben a költői én hangulatát, érzéseit, eszméit teszik szemléletessé. Úgy például, hogy a tárgyak mozgása a megszokottság, a változatlan ismétlődés érzetét kelti; az ajtó *ugyanúgy* csapódik, a légvonat *mindennap* meglegyinti az ablakszárnyakat. A kockázat, amit e köznapi tények említésével Raffai vállalt, azzal lesz indokoltta, hogy a legkomolyabban gondol a nyugalmas hétköznapiakra (*Csendes, hűs napok*.) A vágy mélyén azért van egy pont, ami könnyen más értelmezést adhat a verseknek, az írói szándéktól eltérő. A „napra nap” időmúlás, s az ezt minősítő csöndesség, fénytelenység a változás és változtatás iránti igényt szoríthatják háttérbe. Ez pedig Raffai céljaitól a legtávolabb áll. Még akkor is, ha túl gyakori írásaiban a feltételes módú igealak, s maga szól tehetetlenségéről (*Szimpla kedd*). Itt nem a *még* és *már* közötti állapot a jellemző, nem az átmenet cselekvésképzetlensége lényeges, mint egyik-másik novellájában, hanem a minden „szimpla kedd”-nek tartalmat, értelmet adó szembeszegülés a közönnnyel, a „minden mindegy, egyre megy” magatartást látszólag könnyítő klisékkel.

A kívülről befeléfordulás, az alaposabb önmegismerés, a korábbi és a változó én azonosítása, a „megmaradni minden ellen” deklarálása arra hívja a figyelmet, hogy a verseskönyv olvasásakor *mélyreható szemlélet- és hangváltásnak* leszünk tanúi. Jelezték ezt már Raffai Sarolta más műfajú alkotásai; elbeszélések és színművei közül legutóbb a *Vasderes*. Ebben a belső dráma oka kettős; egyfelől a cselekedet végrehajtása *utáni* állapot, amit erősít másrészről a gyorsan repülő idő, a negyedik, ötödik X közelsége. Ilyen helyzetben a munka, a tett és az idő mérése még szorosabb kapcsolatba kerül. Pontosabban (mint napjaink számos alkotása bizonyítja), az idő számontartása értelmetlenné válik, hiszen végül is nem az évek, hanem a tettek vagy egyszerűen csak a létezés

jelenti az embert. A felvonuló, megfoghatatlanná, mérhetetlenné alakuló időnek a kötetben külön ciklust szánt a költő. Ennek *Anyám* és *Apám* című darabjai mutatják legélesebben a szemlélet módosulását; az anyában a félelem növekszik, a perc, az óra teljesen közömbös az élet és halál hídján, az apa fáknak kap örökéletet, kikapcsolva így teljesen az évek mérhető voltát. Persze a mulandóság jegeit önmagán is észlelte (*Megmaradni minden ellen*). Egyik versének címében közli éveit számát, mégis a mérhetőség az út, a távolság konkrétumával és a cselekvéssel kötődik egybe:

A próbálkozás vágya megkísérti az embert újra, irgalmatlanabban mint valaha. És nem tehet mást; mozdul egy távon, azt is maga mérte ki, maga formálta, maga élheti.

(*Negyvenévesen*)

A tempus elaprózódása, az idők változásával alakuló én megfigyelése, meg annak a tudata, hogy ez „széjjelszakajt ott mindeneket” – belső bizonytalanságot eredményez. Ami nem az „érdemes volt-e?” nézőpontjában jelentkezik, inkább abban, hogy a világot teljességében érteni és megértetni vágyó költői szándék viszájára fordulva kis köznapi események magyarázatát vállalja. A méretlen idő megfoghatatlansága kényszeríti, hogy számbavegye világának biztos pontjait, a szerelem és az elmúlás törvényének végletei között. „De szép is volt, gyönyörűség: párosan.” – rögzíti a tény *Sírató* című versében, hogy minden objektivitáson (időn, téren) túlívá növelhesse az együvé tartozást. E kétrészes, hangnemében is elváló költemény az élet törvényével is szembenéz, tagadó-elfogadó állásponttal. A halál bizonyossága újra a kétséget erősíti fel, hogy a ciklus befejezésében eljusson a legmélyebb pontig; az élet a képzelet csalárd játéka csupán s önmagát nem áltatva többé kijelenti: „senkije voltál – senkinek”.

Innen már csak fölfelé vezet út, a tépelődéstől az örömhöz, a súlyos gondolatoktól a játékos mondatokig. A *Szolgád ha nincsen* című ciklus oldja bűvölő, ráolvasó mondóka jellegével a kételyt. Nemcsak azt bizonyítva, hogy kitűnő a kötet szerkesztése, figyelmeztet arra is, (középpont-

ba állíthatóságával), hogy a magyaros lejtésű versek a meditációtól átvezetnek a konkrét, megnevezett élményeken alapuló részekhez. A könyv tengelyébe állított ciklus könnyed zeneiségével, ősi hangsúlyos verselésével ad példát arra, hogy mily kimeríthetetlen lehetőségei vannak a szavak csengésére, ritmusára épített írásmódnak. Érdekesen itt van a legtöbb megnyilatkozása Raffai nyelvtերemtő készségének (lírai alkotásaiban korábban nem volt mindig természetes a regőli hang). Maga a *Szolgád ha nincsen* cím is átrendezése a szólásból ismert szórendnek. Állandósult a versekben még néhány szép és kifejező szókapcsolat: tűzbibét, csillagtépő, penészverte, és egyéni igeképzés: hamvazkodjál, hamvazkodtam.

A számvetés, a tisztázás hangja persze átüt a regőli cikluson. *Késsel és vággyal* című versében szól arról, hogy a világ alaposabb megismerése, az idő és tér növekedése, titkok burkának megnyílása nemcsak nyereség, hanem veszteség is:

S valahogy egyre gazdagabb
teljesebb, ami megmaradt.
Az ember felnő. Semmiképp
nem fogja fel ön-méretét,
nem értheti, mert míg adott:
késsel és vággyal alkudott.

A költő – végül is – mindenütt önmagát keresi, szembesítésre ad alkalmat a lillafüredi, aggtelki sziklás táj képe (*Lillafüred, Sziklák voltunk, Mint a kötőmb!*), amiként a rét a szertefutó bogaraival (*A rét nem enged*). A kereső-számbavevő szándék megvalósulásához egyértelmű szókimondás és ítélkezés szükséges. E tekintetben Raffai Sarolta már első kötetében érett költőként jelentkezett. Eszközei változtak, de az alapmagatartás ugyanaz. Ezért emelem ki külön *Ezerkilencszázhatvanötben* című versét. Az sem mellékes körülmény, hogy épp tíz év előtti énjét vizsgálja, de lényegesebb, hogy hangsúlyosan *elutasítja a valóság fényezését*, az indokolatlan elzárkózást a reáliáktól. Mert, annak elemei nyelvi konkrétságukban akkor is léteznek, ha sokan nem is vesznek róluk tudomást... Másfelől közelítve, a „béres, kocsis” keresetlen, „zabolátlan” nyelve nem „borzasztja” a lelket, ha az kész befogadásukra. Ez még az évtizeddel korábbi költő álláspontja. Mi új? Mi a

többség, amiért erőteljes vers az *Ezerkilencszázhatvanötben*? Kiméretlen alternatívát állít: igazmondás, vitázó, elkötelezett szóolás – vagy csend, hallgatás. A választást, a megoldást akadályozza, hogy az előbbi egyénileg lehetne hasznos, az utóbbi viszont vétek a közösséggel szemben. A „delelő”, a leírt fiziológiai változások az előzőhöz irányítanak. De, a hatvanas évek közepén vállalt feladat és a mai *folyton-folyvást* induló állapot tagadást mondhat vele és egyben célmeghatározást: „Megtörettem – / Se ezelőtt, se ez után, se / ezerkilencszázhatvanötben!”

A könyv utolsó mondata: „Menj tovább csendesen” – rezignációt mutat; a számvetés, a szembesítés, önmagakeresés csak szolid biztatásra elegendő. De, ez csak a látszat! A versek mögötti erős belső feszültség és a hittel végzett munka, a széttekintés és a meglátás bátorsága előre jelzi: a széjjellszakajtott mindenek rendje végül is összeáll. (*Magvető*)

LACZKÓ ANDRÁS

Tóth Judit:

A TÉR VISSZAHÍVÁSA

Tóth Judit új verseskötete szenvedélyes és merész kísérlet; emlékezés térben és időben. Am versei polarizáltságuk ellenére is – vagy talán éppen ezért – sajátos folytonosságot, összefogottságot sugallnak. A francia haza „száguldó fém – és villanytükrözése” mögött ott vannak a Lövőház utca „fekete kapualjai” s „a mozdulatlan koradélutánok” is „egyhelyben állnak.”

A keményre kalapált képek egymásba vágó részletei, a szerkesztés jellegzetes motívumai különös atmoszférát teremtenek. Ez a fajta építkezés egyrészt a montázs kifejező eszközét, másrészt a közvetlen líraiság természetes vízióját hívja segítségül. De akár így, akár úgy: versei mindenképpen komplexek, többértelműek. Ez a kettős kötődés megfogalmazásából ered. Hiszen Tóth Judit egyszerre él Párizsban és Budapesten, Franciaországban és Magyarországon. Tulajdonképpen kétféle életét próbálja egygyé-ölelni, hasonlóságait és különbségeit megkeresni, ebben kutatja az önmagát megvalósító ember magatartásfor-

máit, s itt mutatkozik meg mondanivalójának jellegzetessége is. Ahogy innen fakad ingerültsége, innen táplálkoznak indulatai, ez magyarázza vívódását, küszködését.

Így kezd az *Emléklap anyámnak* című versét: „Szobák a megállt pillanatban, / a soha vissza nem térő időben.” Kimondja ugyan az elmúló időt, de talán maga sem hiszi el ilyen egyértelműen – vagy legalábbis nem akarja elhinni. Mert nem a végletesség vagy a túlfeszítettség, hanem sokkal inkább a józan emberi igény, az értelmességet és biztonságot kereső új és új nekigyürkőzés válasza erre a következő néhány sor:

De az ősz haj, a meggörbült derék,
de mozdulataink és széttöredezésünk
értelméből növekszik,
készül valami nálunk továbbható,
egységesebb idő.

(*A tér visszahívása*)

Végül is ez az optimizmus – mert ez már az – oldaná föl azt a másutt oly tisztán nyomomonkövethető emberi drámát, jó értelemben vett fogcsikorgatást a megtalált hazáért? Nem, mert valójában e költészetnek – bármily furcsa is – nem célja, vagy legalábbis nem feltétlenül célja a megoldás kategorikus kimondása. Lehetőség talán adódna rá – pontosabban adódik is: (*Egy látogatás kudarca*) –, de a költő emberi körülményei, felelőssége elvetik a könnyű kibékülést – annak ellenére, hogy a kísérlet – „a tér visszahívása” – ezt célozza.

A kettős létezés elkerülhetetlen szükségessége hagyja nyitva Tóth Judit kérdéseit. Ez az alap a továbblélésre, e különös ott-hontalanság természetes emberi reakciói hitelesítik a költő mondanivalóját.

Tóth Judit naplót írt, de ezzel nem vette le vállalt sorsából adódó gondjait, bajait – sőt: nem is reménykedhet azok összebékítésében. Legalábbis közvetlenül nem. E ténynek logikus következménye, hogy verseiben tér és idő tovább-birkóznak, s nem maradnak meg az egyszerű kimondás síkján.

A rendkívül kiélezett magatartás igazolt a valóság oldaláról, művésziileg azonban – bár csak néhol – megtörik a sorok erőteljessége. S ez itt-ott nyílt hibákat eredményez. A bonyolultság a világosság, az érthetőség kárára. Gondoljunk az

ilyen, csak látszatra súlyos mondatokra: „Az önelvesztés hosszú éjjelében / a gondot akarom, ahol már nem vagyunk, / hol átcsúsztatjuk lélegzetünket / a gondolatba és már nem sajátunk.” Vagy: „...a sötétség / egyforma igyekezetéből feltámad a csillag.” Másutt viszont kiforrott, pontos képei, frappáns metaforái bizonyítják a vitathatatlan eredményt.

Kezdetől fogva kísértette Tóth Juditot a lehetőségek kockázata; egyfelől az emberi sorsában gyökerező, átfoghatatlannak tűnő „két-pólusú” világ hatalmassága, másfelől az egyoldalúság kényszerítő veszélye. Költészete könnyen elveszhetett volna a tér tágasságában. De – szerencsére – nem ez történt. Tapasztalatait több tanulsággal, érezhetőbb természetességgel fogalmazta meg az előző: *Két város* című könyvéhez képest. Így tagadása is, keserősége is érthetőbb s versei egészére inkább a nyíltság, a konok hűség, a bonyolult realizmus tiszta ábrázolása a jellemző.

Hadd ragadjunk ki a kötetből néhány különösen találó, szuggesztív megoldást. „Kezdetben kívánságaid, később tapasztalataid héja vagy. / Egyre több rész, karéj, szelet, – / gyűlnek a megismert dolgok szilánkjai, / csillognak benned, mint a szén.” – írja *A meglevőről* című versben. Vagy egy másik a *Metro Balard*-ból:

Nincs szó, kiejthető,
nincs kérés, elmormolható.
Csak a helyváltoztatás jelene.
Számptalan külön cél
pár percnyi egybetorlódása,
múlttalan és jövőtlen,
de majdnem testi összetartozás.

Egyik legjelentősebb versének, a *Párbeszéd az éjszakával* címűnek a sodrát megállítva mondja: „Hiszen a szenvedés / színlelése is nyilván bizonyos / szenvedést okoz, sőt valószínűleg / a kételyekbe vetett kétkedés / is húsba vág.” Aztán még ugyanitt, ugyanebben a versben írja, néhány sorral odább – mintegy összefoglaló következtetésként:

A létezés
kinek-kinek kelepce,
raktár vagy erdő,
vagy lakóház. Ki hogy
szögezi, hasogatja össze, szét,
s kinek, miért, minek.

Lukács György találó gondolatával élve: „Arra a kérdésre: hol állunk? hová megyünk? csak akkor kapunk konkrét és értelmes választ, ha tudjuk azt: honnan jöttünk?” Nos Tóth Juditnak pontosan ez a legnagyobb problémája; ez a „honnan jöttünk?” (*Szépirodalmi*)

KELEMEN LAJOS

Baka István:

MAGDOLNA-ZÁPOR

Napjaink fiatal költőinek terméséből Baka István költészete sajátos, rendhagyó voltával tűnik ki. Rendhagyó annyiban, hogy amíg fiatal lírikusaink jó része, mint ha teljesen megfelelne a költészet társadalmi hivatásáról, inkább az egymást gyorsan váltó divatokra ügyel, költői rébuszok szerkesztésében, a szerepüket rég betöltött izmusok anakronisztikus utánzásában véli megelni törekvéseinek irányát, addig Baka a magyar költészet legértékesebb hagyományait folytatja, ahhoz a vonulathoz kapcsolódik, melyet Ady, József Attila, újabb líráinkban Benjámin László, Csanádi Imre, Nagy László neve fémjelez.

Baka István nem rukkolt elő látványos programmal, ünnepélyes nyilatkozatokkal, de nyilvánvaló, hogy verseiben szorongató közös gondolataink megfogalmazására törekszik, a „kiürült jövőt” akarja sorsával megtölteni (*Itt*). Vállalva az itt és most korszabta kettős követelményét, verseivel hatni, változtatni akar. Vállalását épp ezért nem lehet eléggé becsülnünk. Célja érdekében mert érthető, sőt közérthető is lenni. (Közérthetőségen itt nem valamiféle naiv egyszerűsködést, hanem a kötött formák zárt fegyelmét, a grammatikai-logikai struktúra tisztaságát, a képek, motívumok szervesen egymásra-épülő rendjét értem.) Saját szavai szerint azt szeretné versbe menteni, ami életéből, sorsából a másokéval közös, s ezen az úton az önmagával való számvetést tartja első lépésnek. Első olvasásra is szembetűnő gazdag képalkotó tehetsége. A költői kép nála súlyos gondolati terheket hordoz, nagy szerepet kap a mondanivaló érvényre juttatásában.

Már a kötet első ciklusában (*Az udvar fája*) feltűnnek a későbbi kiforrottabb, nagyobb igényű verseket előlegező, legtöbbször nyugtalanító motívumok. Így pl. a fa, különböző jelképvonatkozásaival. Hol a költői magatartásra, helytállásra biztató példaként (*Az udvar fája, Szép lácska, dunna volt...*), hol a csökönyös változatlanság öreiként jeleníti meg őket: „kifent ágak vigyáznak, hogy minden ugyanúgy maradjon” (*Már egyre több eget*). Helyenként József Attila színei villannak fel (*Hajnaltól reggelig*). Megjelenik az isten, aki a hold mosatlan ablaka mögül nézi közömbösen a világot (*Nyár, délután*).

Már itt feltűnő a derűsebb színek, hangulatok hiánya palettáján. Baka keveset publikál, lassan felgyülemelő mondandói nem hagynak időt lazításra, játékos újjgyakorlatokra. Kisebb dalszerű formáit is áthatja valami megnevezhetetlen szorongás. A rengeteg „minden levélreése kéklő farkastorok.” (*Dal*).

A *Prédikátor-ének* c. ciklus történelmi, közösségi ihletésű versei olvastán azt érezzük, hogy Baka verseiben a múlt, a történelem több költőtársától eltérően nem csupán az évfordulók, megemlékezések ürügyén van jelen, hanem szemléletének, látásmódjának egyik alapvető meghatározója. Nem véletlen, hogy ezek a versei a legsikerültebbek.

A ciklus kiemelkedő darabja a *Temesvár, Dózsa tábora* című, melyben a „jövőtlenek, de bátrak”, Dózsa bocskorosai nevében szól, egyúttal általános érvénnyel fogalmazza meg minden forradalmi harc alternatíváját: „Ha győzünk – tán a győzelem / fordul majd ellenünk. / S ha nem – kitépett nyelvemen / dadog tovább hitünk.” Majd a bizakodásra keserű kontraszóként a leveretés, a bosszú képei sorjáznak, látjuk a falvaikba öletni visszatérők vonulását (*Temesvár után, az erdőben*).

Nagy László, Csanádi Imre költészetén iskolázott, erőteljes, plasztikus képekbe sűrítetten éli újra a nagy elődök tragédiáit, tanúságot téve jó történelmi érzékéről, beleélő készségéről (*Vörösmarty, 1850, Vázlat a vén cigányhoz, Petőfi*).

Foglalkoztatja az „évszázadok kalászaiból kipergő” kis népek sorsa, a szétszóródás gyötrő víziójával viaskodva a megmaradásért emel szót (*Székelyek, Bolgárok*). E témáinak forrásvidékét mai líráink-

ban Csanádi Imre verseiben is fellelhetjük (*Észtek*), régebről Ady neve kívánczik ide.

Aminthogy Ady kurucverseinek népköltészetből merítő hagyományát folytatja a *Változatok egy kurucdalra I.-II.*, s öt idézik a *Prédikátor-ének* istennel pörlekedő, keményen vádló sorai is: „A meggyötört arcú vizeknek / is kín, ha kiürült egek / tükrei csak. Ezt lássuk eztán / óvó tekinteted helyett?”

Érdekes tanulsággal szolgál, ha *Kutya* c. versét összevetjük *Jeszenyin* hasonló című költeményével. A két vers között a címen, s azon kívül, hogy mindkettő a kitaszitottság, megalázottság élményét fogalmazza meg, a rokonság távoli csupán, s jó példa arra, hogy ha tanul is elődeitől, versét szuverén módon alakítja. A megformálás, az élmény versbe emelése teljesen az övé. „A felhők közt bakancsszögek, rugások csillagképei” – jellegzetes Baka-i lelemény, hasonló telitalálatokat tucatjával idézhethetünk verseiből. *Raskolnyikov éjszakai* döbbenetes víziója a dosztojevszkiji mű nyomasztó, komor hangulatát növeszti kozmikusná: „Az éjszaka csillagait / vonszolva, mintha láncra volna, / előbotorkál, s én a csörgő / lombokat hallgatom szorongva.”

Nemzedéke közérzetéről vall illúziótlanul, meggyőző érvénnyel a *Legenda, hát lehullasz* c. versében: „Szél leng az alkonyatban. / Ingünk volt, ám mi többet / magunkra föl nem öltjük / soká késett az ünnep.”

Néhány fontos, mondanivalójában hiánytalanul kiérlelt, megszenvedett versét kell kiemelnünk még az utolsó, *Ima* c. ciklusból.

Ilyen a *Könyörgés lányom életéért*, könyve egyik legszebb, legmeggrázóbb darabja. Mellette a zsoltáros-himnikus hangvételű *Szakadj Magdolna-zápor*, a *Szerelmesvers* és az *Éjszaka, fekete ménés* címűeket említeném, mint lírai kifejező erejének, formáló készségének, képalkotó fantáziájának reprezentatív alkotásait.

Még annyit megjegyeznék, hogy a jövőben ritmikai eszközeit bővítenie kellene, új, másféle formákkal is kísérleteznie, hogy az általa sűrűen alkalmazott szabályos, simán folyó jambusvers monotóniáját elkerülje. Kötete megjelenése óta folyóiratokban publikált újabb verseiből ítélve, úgy látszik, Baka István komolyan

veszi tehetségét, s jó irányban halad a maga választotta, könnyűnek egyáltalán nem ígérkező úton. (*Magvető Könyvkiadó*)

KERÉK IMRE

Pálos Rozita:

ÚTON

A verseskötet mottónak szánt nyitó verse ez a négy soros: „Akkor jussak eszedbe, / Mikor kenyér a kezedbe. / – Akkor se jussak egyébről, / Csak az igaz szeretetről.” Ez után következik a *Vándorok*: „A Hold bearanyozta cipőiket / s lépteik nem hoztak / szégyent a fényre.” Ez a két idézet jellemző Pálos Rozita egész költészetére: az első a vallomásszerű megnyilatkozásra példa, a másik elvonatkoztató-szublimáló alkotómódszerére.

Pálos Rozita, ahogy a kötet cím is jelzi, folytonosan úton van: a belső világ, az emlékek tájait barangolja be – átszellemülten. Lépteit nem döngenek, még csak nem is kopognak: lábujjhegyen járja be e tájakat, de nem félálomban, hanem éber szemmel, finom érzékenységgel tudósít barangolásai során szerzett élményeiről. Ezek egy kapcsolatok után szüntelen áhító emberéi, de e kapcsolatok a külvilággal és másokkal nehezen teremthetnek meg s ha létre is jönnek, könnyen meglazulnak vagy megszakadnak. A költőnő így befelé, önmagába figyel – verseiről mégsem mondható el, hogy élet-idegenek lennének: tiszta emberségű a világuk, tiszta a levegőjük. A kötet első ciklusának több darabja a felejthetetlen anyja emlékének, a hozzá fűző gyengéd vonzalomnak megfogalmazásai:

„sorsává lett vereségek
megtalált fénye mellett
szívesen hallgatott

.....

kötény alá rejtve kezét
segített már
az angyaloknak”

(Anyám)

E versek már a kötet elején megadják Pálos Rozita költészetének alaphangját: az anyja elvesztése miatt érzett fájdalomét, amelyhez életének, tapasztalatainak keserősége okozta más fájdalmak társulnak. Ez a hang hol lehalkul, hol fölerősödik, de végig megmarad az utolsó ciklus verseiig. Pedig Pálos Rozita tudja, hogy a fájdalom végül is dermeszt, mikor már „semmi nem érzi a fényt, / gyökérig fagyott a világ.” Az elmagányosodás folyamatát nem tudjuk nyomon követni a kötetben, csak az állapot beálltát jelzik a versek. Az okokat ugyan kimondja a költőnő: anyja halála, távolodás az ifjúságtól, magára-maradás, egyedüllét, de ezek átszűrten vannak jelen, utalásokká absztrahálva. Költeményeit olvasva az az érzésünk, mintha Pálos Rozita opál üvegű ablak mögött állna, melyen keresztül a külvilág tárgyai, jelenségei elmosódottan látszanak, elvesztik éles kontúrjaikat, a körvonalak fellazulnak. Akkor kapnák meg valóságos alakjukat, ha Pálos Rozita ezt az ablakot kinyitná vagy betörné, de az számára kinyithatatlan és betörhetetlen. Marad a társtalan vágyakozás a szeretetre, szerelemre, emberi kapcsolatok melege után a jelképes ablak mögött. Magányából képtelen kilépni, sőt, ahogy *Solveig* című versében bevallja: „bűvölt magányom kontinense.” E bűvölő-fogvatartó magány ellen teremti meg belső világát, amelyet emlékképekkel, álmofoszlányokkal, a valóság részleteivel, töredékeivel tölt meg. Ez a világ ebből következőn puha, törekeny, szenvedéstől átszínezett, de tiszta és teljességre törekvő, hermetikus-sága ellenére is rokonszenvre érdemes.

„A semmi fáj. A tél megérti ezt.
Makulátlan csendjeivel,
gyökérbe ápoltt illatával.

.....

De várj.

Reménytől pántos keretbe fogottan,
míg a vadalma virágok szerelme
a térbe kizúdul.

Akkor.

Nem multakat, jelent, jövődöt,
a mindent!
megyünk el megkeresni, szerelmem”
(Reménytől pántos keretbe fogottan)

Ritka az ilyen végkicsengésű vers a kötetben, de mindegyikbe beépül a látott-tapasztalt valóság – átlényegülve, áttetszően.

Milyen a versformálása-építkezése, milyenek a „fogásai”? Többnyire azzal az alkotói módszerrel él, hogy konkrét helyzettel, képpel indítja versét. Jó példa erre a „Ma este” című: „ma este oly tiszta a kis Bakonyér”. A következő sorban már képzeletben lejátszódó cselekvést ír le, belső történet: „megmosom benne álmaimat” E sorral máris az említett „ablak” mögött vagyunk, hogy a vers végén a belső világban még beljebb jussunk:

„vízum nélkül
lépheted át szerelmem határát
csak annyit mondj
„messzebből jövök önmagamnál”

Pálos Rozita „Múzsámhoz” című versében így rajzolja meg magát:

„befagyttam
egy könnyesebb glóbuszába
nem hatol hozzám többé
növények állatok tárgyak titka”

És a záró sorokban a Múzsáról szólva:

„a szén meg a kenyér
fontosabb lehet mint te vagy.”

Kívánjuk Pálos Rozitának, hogy költészete a továbbiakban végül is az legyen, amit az előző sorban megjelölt: meleget adó szén, éltető kenyér. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*)

ARATÓ KÁROLY

ANGYAL ENDRE

1915—1976

Március 28-án elhunyt Pécsett Angyal Endre irodalomtörténész, egyetemi magántanár, a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének nyugalmazott kutatója, folyóiratunk munkatársa.

Pozsonyban született, egyetemi tanulmányait Budapesten, Münchenben és Firenzében végezte. Pécsett, majd a fővárosban középiskolai tanár, később a debreceni egyetemen dolgozik. Élete utolsó szakaszában, ismét Pécsett, tudományos kutató.

Irodalomtörténeti kutatásainak területe elsősorban a barokk stílus vizsgálata, különösen a szláv és a magyar barokk kora. Legjelentősebb műve a Reneszánsz és barokk művészet Kelet-Európában (1960). Folyóiratunkban főképpen a délszláv irodalom köréből jelentek meg írásai.

Tudományos és kritikai munkásságával hazánk és a szomszédos országok kultúrájának közeledését szolgálta.

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JEL

Megalakult a FIATAL PÉCSI ÍRÓK KÖRE, az Ifjúsági Ház szervezésében. Első önálló estjüket Csorba Győző nyitotta meg március 26-án.

*

Április 16-án mutatta be a Pécsi Nemzeti Színház KATONA JÓZSEF Bánk bán-ját ILLYÉS GYULA átigazításában. Az előadást Nógrádi Róbert rendezte. A szereposztásból: II. Endre – ifj. Kómi-
ves Sándor, Gertrudis – Pásztor Erzsé, Ottó – Pogány György, Bánk bán – Holl István, Melinda – Miklósy Judit, Petúr bár – Huszár László, Tiborc – Győry Emil.

*

A Baranya megyei Tanács kiadásában, a „Jelenkor-könyvek” sorozatában megjelent LÁSZLÓ LAJOS: Föld alatt, föld felett c. riportkötete. A kötet – Tüskés Tibor szerkesztésében – a szerzőnek az elmúlt tíz évben a Jelenkorban, az Élet és Irodalomban, valamint a Valóságban közölt írásait tartalmazza.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Kamarszínháza március 27-én mutatta be László Lajos: Uránbányászok c. dokumentumjátékát. Az előadást Paál István rendezte.

PAKOLITZ ISTVÁN szerzői estjét rendezték meg március 29-én Barcson, a művelődési és ifjúsági házban.

*

A IVOVI ZSOVTENY c. folyóiratnál tett látogatást a Jelenkor képviselőjében Bertók László március végén és tárgyalásokat folytatott a folyóirataink közötti kapcsolatok bővítéséről.

*

GALAMBOSI LÁSZLÓ és MAKAY IDA szerzői estjét rendezték meg április 12-én Pécsett, a Doktor Sándor Művelődési Központban. Bevezetőt mondott Gergely János főiskolai docens.

*

BERZSENYI DÁNIEL születésének 200. évfordulója alkalmából ünnepi irodalmi estet rendez, május 10-én Kaposváron az Írószövetség és a Somogy szerkesztősége. Az esten elhangzó „Költők tiszteletadása Berzsenyi Dánielnek” c. összeállítást a Somogy új száma fogja közölni.

*

A pécsi Doktor Sándor Művelődési Központ 25 éves jubileuma alkalmából rendezett sorozat keretében április 20-án Tüskés Tibor A pécsi avantgarde-ről, április 26-án pedig dr. Nemes István Pécs irodalmi élete 1945 után címmel tartott előadást.